

Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü

Türkiyat Araştırmaları Anabilim Dalı

Türkiyat Araştırmaları Doktora Programı

MOĞOLCADA FİİL BİRLEŞMELERİ

Nilay ALTUNAY

Doktora Tezi

Ankara, 2025

MOĞOLCADA FİİL BİRLEŞMELERİ

Nilay ALTUNAY

Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü
Türkiyat Araştırmaları Anabilim Dalı
Türkiyat Araştırmaları Doktora Programı

Doktora Tezi

Ankara, 2025

YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI

Enstitü tarafından onaylanan lisansüstü tezimin/raporumun tamamını veya herhangi bir kısmını, basılı (kağıt) ve elektronik formatta arşivleme ve aşağıda verilen koşullarla kullanıma açma iznini Hacettepe Üniversitesine verdiğimi bildiririm. Bu izinle Üniversiteye verilen kullanım hakları dışındaki tüm fikri mülkiyet haklarım bende kalacak, tezimin tamamının ya da bir bölümünün gelecekteki çalışmalarda (makale, kitap, lisans ve patent vb.) kullanım hakları bana ait olacaktır.

Tezin kendi orijinal çalışmam olduğunu, başkalarının haklarını ihlal etmediğimi ve tezimin tek yetkili sahibi olduğumu beyan ve taahhüt ederim. Tezimde yer alan telif hakkı bulunan ve sahiplerinden yazılı izin alınarak kullanılması zorunlu metinlerin yazılı izin alınarak kullandığımı ve istenildiğinde suretlerini Üniversiteye teslim etmeyi taahhüt ederim.

Yükseköğretim Kurulu tarafından yayınlanan "**Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge**" kapsamında tezim aşağıda belirtilen koşullar haricince YÖK Ulusal Tez Merkezi / H.Ü. Kütüphaneleri Açık Erişim Sisteminde erişime açılır.

- Enstitü / Fakülte yönetim kurulu kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren 2 yıl ertelenmiştir. ⁽¹⁾
- Enstitü / Fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren ... ay ertelenmiştir. ⁽²⁾
- Tezimle ilgili gizlilik kararı verilmiştir. ⁽³⁾

24/02/2025

Nilay ALTUNAY

---

¹"Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge"

- (1) Madde 6. 1. Lisansüstü teze ilgili patent başvurusu yapılması veya patent alma sürecinin devam etmesi durumunda, tez **danışmanının** önerisi ve **enstitü anabilim dalının** uygun görüşü üzerine **enstitü** veya **fakülte yönetim kurulu** iki yıl süre ile tezimin erişime açılmasının ertelenmesine karar verebilir.
- (2) Madde 6. 2. Yeni teknik, materyal ve metotların kullanıldığı, henüz makaleye dönüşmemiş veya patent gibi yöntemlerle korunmamış ve internetten paylaşılması durumunda 3. şahıslara veya kurumlara haksız kazanç imkanı oluşturabilecek bilgi ve bulguları içeren tezler hakkında tez **danışmanının** önerisi ve **enstitü anabilim dalının** uygun görüşü üzerine **enstitü** veya **fakülte yönetim kurulunun** gerekçeli kararı ile altı ayı aşmamak üzere tezimin erişime açılması engellenebilir.
- (3) Madde 7. 1. Ulusal çıkarları veya güvenliği ilgilendiren, emniyet, istihbarat, savunma ve güvenlik, sağlık vb. konulara ilişkin lisansüstü tezlerle ilgili gizlilik kararı, **tezin yapıldığı kurum** tarafından verilir *. Kurum ve kuruluşlarla

yapılan işbirliği protokolü çerçevesinde hazırlanan lisansüstü tezlere ilişkin gizlilik kararı ise, **ilgili kurum ve kuruluşun önerisi** ile **enstitü** veya **fakültenin** uygun görüşü üzerine **üniversite yönetim kurulu** tarafından verilir. Gizlilik kararı verilen tezler Yükseköğretim Kuruluna bildirilir.

Madde 7.2. Gizlilik kararı verilen tezler gizlilik süresince enstitü veya fakülte tarafından gizlilik kuralları çerçevesinde muhafaza edilir, gizlilik kararının kaldırılması halinde Tez Otomasyon Sistemine yüklenir

*Tez **danışmanının** önerisi ve **enstitü anabilim dalının** uygun görüşü üzerine **enstitü** veya **fakülte yönetim kurulu tarafından karar verilir.**

ETİK BEYAN

Bu çalışmadaki bütün bilgi ve belgeleri akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, görsel, işitsel ve yazılı tüm bilgi ve sonuçları bilimsel ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, kullandığım verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığımı, yararlandığım kaynaklara bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunduğumu, tezimin kaynak gösterilen durumlar dışında özgün olduğunu, Prof. Dr. Bülent GÜL danışmanlığında tarafımdan üretildiğini ve Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Tez Yazım Yönergesine göre yazıldığımı beyan ederim.

24/2/2025

Nilay ALTUNAY

TEŞEKKÜR

Her bilimsel araştırma, araştırmacının içinde yer aldığı bilimsel araştırma ekosisteminin desteğiyle hayat buluyor. Bu çalışma da böyle bir ekosistemin ürünü olarak kabul edilmelidir.

En çok ve en özel teşekkürü bugüne değin akademik yolculuğumun her aşamasında bana olan inançları ve güvenleriyle uzakları yakın eden, bir anlamda bu yolu birlikte yürüdüğüm aileme sunmak isterim. Bütün başarılarımın esas mimarı, kıymetli ailem, sizlersiniz.

Son ve esaslı bir teşekkürüm “Benim yegâne fahrim Türk olarak doğmaktır.” diyen Mustafa Kemal ATATÜRK’e. Bugün bana fikri hür, vicdanı hür ve irfanı hür genç bir kadın olarak bu çalışmayı bilim dünyasına sunabilme imkanını sağlayan büyük önderime. Hayattaki en hakiki mürşidim, aziz şahsiyetidir.

Doktora çalışmalarım için destek aldığım ve teşekkür etmek istediğim bir kurum da mevcut. Sosyal Bilimler alanındaki genç araştırmacılara verdikleri destekten ötürü kendilerine ayrıca teşekkür etmek isterim: TÜBİTAK tarafından verilen yurt içi doktora sırası araştırma bursuyla doktora sürecindeki araştırmalarımın maddi destek imkânına kavuştum. TÜBİTAK’a, 2211/A Genel Yurt İçi Doktora Burs Programı kapsamında araştırma sürecime verdikleri destek için teşekkür ederim.

Türkoloji ve Moğol dili, kültürü araştırma alanlarına naçizane katkısının ve istifade edeninin bol olması dileğiyle... *ola kim okıyup dua kılar, emek yidiğümüzi çün bileler.*

NİLAY ALTUNAY

ÖZET

ALTUNAY, Nilay. *Moğolcada Fiil Birleşmeleri*, Doktora Tezi, Ankara, 2025.

Bu çalışma, Moğolca fiil birleşmeleri yapılarını gramerleşme teorisi açısından incelemeyi ve Türkçe-Moğolca dil ilişkilerinin niteliğine bu bağlamda açıklama getirmeyi amaçlamaktadır. *Fiil+zarf-fiil+fiil* birleşmeleriyle oluşan ve kılınış, görünüş, kip gibi dilbilgisel kategorilerin işaretleyicisi olma eğilimi gösteren bu fiil yapıları, Moğolcanın tarihsel ve çağdaş dönem örneklerinden seçilerek gramerleşme teorisi çerçevesinde incelenmiştir. Çalışma; *Giriş, Gramerleşme~Dilbilgiselleşme Teorisi, Moğolcada Fiil Birleşmeleri, Sonuç ve Kaynakça* bölümlerinden oluşmaktadır. Başlangıçta tezin sistematliğini anlayabilmek için ön hazırlık niteliğinde olan bir Giriş bölümü yer almaktadır. Çalışmanın kuramsal temelini oluşturan birinci bölümünde ise gramerleşme teorisi; temel kavramları, parametreleri, aşamaları ve ilkeleri kapsamında ele alınmıştır. Ayrıca gramerleşmenin alt alanlarından biri olarak temas kaynaklı (*contact-induced grammaticalization*) gramerleşme konusuna yer verilmiştir. Çalışmanın uygulama veya analiz kısmını oluşturan ikinci bölümünde ise *Moğolcada Fiil Birleşmeleri* incelenmiştir. Burada tespit edilen fiiller; kavram alanları, gramerleşme süreçleri ve geliştikleri yeni dilbilgisi kategorileri ile fiil birleşmeleri yapıları açısından değerlendirilmiştir. Tarihsel karşılaştırmalı inceleme sonucunda her iki dilde de fiil birleşmelerini oluşturan fiillerin anlamsızlaşma, kategorisizleşme, aşınma gibi gramerleşme süreçlerinden geçerek başlangıçta bağımsız sözlüksel birimlerken dilbilgisel alanda işlevsel birer öge olma aynı zamanda da dilin yeni sözvarlığı üretiminin bir aracı olarak birleşik yapılar oluşturma özellikleri tanımlanmıştır.

Anahtar Sözcükler

Gramerleşme, fiil birleşmeleri, Moğolca, yardımcı fiil, analitik fiil yapıları.

ABSTRACT

ALTUNAY, Nilay *Compound Verbs in Mongolian*, Ph. D. Dissertation, Ankara, 2025.

The present study aims to analyze Mongolian verb compound structures in terms of grammaticalization theory, to explain the nature of Turkish-Mongolian language relations in this context. These verb structures, formed by verb+converb+verb /verb+verb combinations and tendentially markers of grammatical categories such as action, aspect, and modality, are selected from historical and contemporary examples of Mongolian and analyzed within the framework of grammaticalization theory. The structure of the study is as follows: an introduction, a discussion of grammaticalization theory, a presentation of verb compounds in Mongolian, a conclusion, and a bibliography. The introduction is a preliminary to the systematics of the thesis, and the first chapter provides the study's theoretical basis by discussing grammaticalization theory within the scope of its basic concepts, parameters, stages, and principles. Additionally, the study incorporates the sub-field of contact-induced grammaticalization as a constituent of grammaticalization. The second part of the study examines verb combinations in Mongolian. The verbs identified in this section are evaluated based on their concept areas, grammaticalization processes, and the new grammatical categories they have developed, along with their verb compound structures. The employment of historical comparative analysis has enabled the identification of grammaticalization processes such as de-grammaticalization, de-categorization, and erosion, which have been observed in verbs forming verb compounds in both languages. These verbs were initially independent lexical units; however, they have evolved to become functional elements within the grammatical field, concurrently forming compound structures as a means of new vocabulary production in the language.

Key Words

Grammaticalisation, compound verb structures, Mongolian, auxiliary, analytical verb structures.

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY	i
YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI.....	ii
ETİK BEYAN.....	iii
TEŞEKKÜR	iv
ÖZET.....	xiii
ABSTRACT.....	xiv
İÇİNDEKİLER	xv
KISALTMALAR DİZİNİ	xviii
TABLolar DİZİNİ	xxii
ŞEKİLLER DİZİNİ	xxiii
ÖNSÖZ	xxiv
GİRİŞ	1
1. BÖLÜM: GRAMERLEŞME ~ DİLBİLGİSELLEŞME TEORİSİ	26
1.1. Gramerleşme Terimi ve Kavram Çerçevesi	26
1.2. Gramerleşmenin Paradigmaları	32
1.3. Gramerleşme ve Eşzamandalık.....	39
1.4. Gramerleşme Parametreleri	43
1.4.1. Anlamsızlaşma (desemanticization).....	43
1.4.2. Kategorisizleşme (deategorialization).....	46
1.4.3. Ses İndirgemesi (erozyon) ve Sıklık	49
1.5. Gramerleşme Süreçleri ve İlkeleri	51
1.5.1. Yenileme (Renewal/renovation)	51
1.5.2. Katmanlaşma (Layering).....	52
1.5.3. Ayrılma (Divergence)	53
1.5.4. Birleştirme	54

1.5.5. Özelleşme	55
1.5.6. Sıklık	55
1.5.7. Yenileme	55
1.5.8. Kopulalaşma (Kopula Oluşumu).....	55
1.6. Gramerleşme ve Yardımcı Fiil/ Art Fiil Yapılarının Oluşumu	56
1.7 Temas Kaynaklı Gramerleşme (contact-induced grammaticalization)	59
1.8. Değerlendirme	68
2. BÖLÜM: MOĞOLCADA FİİL BİRLEŞMELERİ	70
2.1. Moğolcada Yardımcı Fiil Kategorisi Üzerine İncelemeler	70
2.1.1. Moğol Dilindeki Yardımcı Fiiller (туслах үйл үг, дутмаг үйл үг) Hakkında Çalışmalar.....	70
2.1.2. Dilbilgiselleşmiş Birleşik Kelime	75
2.2. Moğolcada Gramerleşen Fiil ve Fiil Birleşmeleri Yapılarının İncelemesi	76
2.2.1. İnceleme Yöntemi ve Bölümünün Düzeni	76
2.3. Fiil Listesi ve Gramerleşme Düzeylerinin Karşılaştırmalı İncelemesi.....	80
2.3.1. a-	80
2.3.2. авах (avah) ^{ᠠᠪᠠᠬᠤ}	84
2.3.3. барах ^{ᠪᠠᠷᠠᠬᠤ}	94
2.3.4. барих ^{ᠪᠠᠷᠢᠬᠤ}	98
2.3.5. bai-/ Байх ^{ᠪᠠᠶᠢᠬ}	105
2.3.6. болох / Болох ^{ᠪᠣᠯᠤᠬ}	121
2.3.7. бү-/ бө	134
2.3.8. суух / суух ^{ᠰᠤᠤᠬᠤ}	143
2.3.9. çadah/ чадах ^{ᠴᠢᠳᠠᠬ} čidaqu	146
2.3.10. гарах ^{ᠭᠠᠷᠠᠬ} γaraqu.....	153

2.3.11. гэх ^{ᠭᠡᠬᠡ} /ge-.....	156
2.3.12. оçih/очих ^{ᠣᠴᠢᠬᠡ}	172
2.3.13. oroh/орох ^{ᠣᠷᠣᠬᠡ}	185
2.3.14. өгөх ^{ᠥᠭᠦᠬᠡ}	190
2.3.15. явах ^{ᠶᠠᠪᠠᠬᠡ} уав-	192
2.3.16. Үзэх ^{ᠦᠵᠡᠬᠡ}	199
2.3.17. Хэвтэх ^{ᠬᠡᠪᠲᠡᠬᠡ} ^{ᠬᠡᠪᠲᠡᠬᠡ} ^{ᠬᠡᠪᠲᠡᠬᠡ} kebtékü.....	202
SONUÇ VE DEĞERLENDİRMELER	222
KAYNAKÇA	226
EK 1. Etik Kurul İzni Muafiyeti Formu.....	254
EK 2. Orijinallik Raporu	255
EK 3. Turnitin Benzerlik İndeksi	256

KISALTMALAR

A. ESER KISALTMALARI

MDBAS	Moğolca Dilbilgisi Terimleri Açıklamalı Sözlüğü
MG	Mongolische Grammatik
MGT	Moğolların Gizli Tarihi
MTS	Moğolca-Türkçe Sözlük (Lessing, 2017)
OTWF	Old Turkic Word Formation
SHM	Secret History of Mongols

B. DİĞER KISALTMALAR

A.g.e.	Adı geçen eser
bkz.	Bakınız
Bur.	Buryat Moğolcası
Chah	Chakhar diyalekti
Dag	Dagur Moğolcası
Dong.	Dongxiang (Santa) Moğolcası
Halh.	Halha Moğolcası
Khalkh.	Khalkha
Khorch.	Khorchin diyalekti
krş.	Karşılaştırınız
KM	Klasik Moğolca
Kalm.	Kalmuk Moğolcası
Kh.	Khalkha
Kzk.	Kazak Türkçesi

Mo.	Moğolca
Mgr.	Monguor Moğolcası (Huzhu Mongghul)
Mong.	Mongolian
Mongr.	Mongor, Monguor Moğolcası (Minhe Mangghuer, Huzhu Mongghul)
OM/MMong	Orta Moğolca
Ord.	Ordos
ör.	örneğin
PM	Proto-Moğolca
PT	Proto-Türkçe
Rus.	Rusça
S-Yugh.	Shira-Yughur
TTü.	Türkiye Türkçesi
Tuv.	Tuva Türkçesi
vb.	ve benzeri/benzerleri
vd.	ve diğeri/diğerleri
yay.	yayınevi/yayınları

YAZI ÇEVİRİ SİSTEMİ VE KULLANILAN İŞARETLER

- { } Üst biçimbirim parantezi
- [ ] Alıntıların orijinal biçimini gösterir
- > Bu biçime gider
- < Bu biçimden gelir
- ~ Değişken biçim, varyantları gösterir
- () Künye bilgilerini içerir
- Madde başları arasındaki anlam ilişkilerine dikkat çeker.

→ Şeklinde verintidir

← Şeklinde alıntıdır

- Fiillere eklenen eklerin önünde kullanılır

+ Ekin isme eklendiğini gösterir

= Karşılığdır

* Varsayılan biçim

DİLBİLGİSEL NOTASYON İÇİN KULLANILAN KISALTMALAR

1K	birinci kişi
2K	ikinci kişi
3K	üçüncü kişi
AYR	ayırılma durumu
BUL	bulunma durumu
ÇK	çokluk
DAT	datif
F	fiil
GEN	genitif
GZ	geçmiş zaman
Instr.	vasıta
İYE	iyelik
KOP	kopula
LOK	lokatif
OLMZ	olumsuzluk
SOR	soru
ŞİM	şimdiki zaman
VP	fiil öbeği
YET	yeterlilik
YÖN	yönelme

TABLOLAR DİZİNİ

Tablo 1. Lehmann'a göre Dilbilgiselleşme Parametreleri (Lehmann, 2015, s. 174; Can, 2018, s. 32).....	41
Tablo 2. <i>a-</i> Fiilinin Dilbilgiselleşme Eğilimleri.....	204
Tablo 3. <i>Авах</i> (avah) Fiilinin Dilbilgiselleşme Eğilimleri	205
Tablo 4. <i>бай</i> Fiilinin Dilbilgiselleşme Eğilimleri	206
Tablo 5. <i>болох</i> (boloh) Fiilinin Gramerleşme Eğilimleri	207
Tablo 6. <i>суух</i> (suuh) Fiilinin Gramerleşme Eğilimleri.....	208
Tablo 7. <i>Чадах</i> (Çadah) Fiilinin Gramerleşme Eğilimleri.....	209
Tablo 8. <i>зэх</i> Fiilinin Gramerleşme Eğilimleri.....	210
Tablo 9. <i>Оч(ух)</i> Fiilinin Gramerleşme Eğilimleri.....	211
Tablo 10. <i>өз(өх)</i> Fiilinin Gramerleşme Eğilimleri.....	212
Tablo 11. <i>Яв(ах)</i> Fiilinin Gramerleşme Eğilimleri	213
Tablo 12. <i>Ярих</i> Fiilinin Dilbilgiselleşme Eğilimleri	214
Tablo 13. <i>Узэх</i> Fiilinin Dilbilgiselleşme Eğilimleri	215
Tablo 14. <i>Хэвтэх</i> Fiilinin Dilbilgiselleşme Eğilimleri.....	216
Tablo 15. <i>Бө</i> Fiilinin Dilbilgiselleşme Eğilimleri.....	217
Tablo 16. <i>Орхих</i> Fiilinin Dilbilgiselleşme Eğilimleri	218
Tablo 17. <i>от/оду</i> Fiilinin Dilbilgiselleşme Eğilimleri	220

ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil 1. Dilbilgiselleşme Aşamaları (Lehmann 2015, s. 15; Gökçe 2013, s. 30)	30
Şekil 2. Dil Sisteminin Yapısı (Lehmann, 2024, s. 15).....	33
Şekil 3. Dilin Anlam Sisteminin Yapısı (Lehmann, 2024, s. 16).....	33
Şekil 4. Dilsel Yapının Karmaşıklık Düzeyleri Hiyerarşisi (Lehmann, 2024, s. 19).....	34
Şekil 5. Fiil Kategorilerinin Birbiriyle İlişkili Gramerleşme Kanalları (Lehmann, 2015, s. 39).....	34

GİRİŞ

ARAŞTIRMANIN KONUSU VE AMACI

Bu tez çalışmasının ana konusu, Moğolcada fiil birleşmeleri yapılarının gramerleşme~dilbilgiselleşme teorisi bağlamında incelenmesidir.

Çalışmada gramerleşme teorisi çerçevesinde Moğolcada yardımcı fiilleşen ve ileri gramerleşme düzeylerine ulaşarak kılınış, görünüş ve kiplik gibi çeşitli dilbilgisel işaretleyiciler statüsüne gelen fiillerin evrildikleri dilbilgisel kategoriler tespit edilmiştir. Kılınış ve görünüş özellikleri etkisiyle fiil birleşmeleri yapılarının konumu ve durumu gramerleşme teorisi bağlamında değerlendirilmiştir.

Dilbilgisel değişimin düzenliliklerine atıfta bulunmadan tanımlanmaya eğilimli olan dilbilgiselleşme alanları, esasen dilbilgiselleşmenin altında yatan bilişsel ilkelere dayanan tek yönlü süreçlerin sonucudur. Buna göre ne gelişimleri ne de eşzamanlı yapıları, şu ya da bu türden güçlerin keyfi bir sonucu değildir; daha ziyade, bu ilkelere (yani dilbilgiselleşme ilkelerine) referansla tanımlanabilir ve anlaşılabilir. Bu bakış açısıyla değerlendirilen Moğolca fiillerin gramerleşme süreçleri özellikle fiil birleşmeleri yapısı üzerinden incelenmiştir.

Çalışmanın nihai amacı da Moğolcadaki fiillerin davranışsal özelliklerinin gramerleşme süreçleri bağlamında evrimini betimlemek ve Türkçedeki koşut süreçlerle kıyaslanması yoluyla dil ilişkilerinin niteliğini ortaya koymaya kaynaklık etmektir. Elde edilen bulguların Türkçe Moğolca karşılaştırmalı dilbilim çalışmalarına katkı sağlaması beklenmektedir.

ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Çalışmada Moğolcanın tarihî ve çağdaş dönem dilleri ile Türkçenin tarihî ve çağdaş dönemlerinden sınırlı bir alanda seçilen gramerleşen fiiller, tarihsel ve karşılaştırmalı yöntem ile incelenmiştir. Moğol dillerinin tarihsel kaynakları ve sözlükleri, gramer kitapları taranarak Türkçede karşılıkları bulunan gramerleşen

fiil yapılarının konu ile ilgili monografik çalışmalar ile tarihsel kaynaklar dikkate alınarak karşılaştırılması yoluna gidilmiştir. Bu araştırma, karşılaştırmalı dilbilim ve yapısal dilbilimin genel çerçevesi, metodolojisi ve ilkeleri dahilinde gerçekleştirilmiştir.

Moğol dillerinde gramerleşme süreçlerine dahil olan fiillerin ve bu fiillerin dönüştüğü dilbilgisel işaretleyici konumundaki yapıların tespitinde dilbilgisi üzerine özellikle de fiil kategorisi ve fiil morfolojisi üzerine yapılmış çalışmalardan yararlanılmıştır. Bu noktada karşılaştırmalı dilbilgisi (cross linguistics) incelemeleri de araştırmaya kaynaklık etmiştir. Özellikle bölgesel tipoloji üzerine incelemeler, fiil morfolojisi konusunun daha geniş bir bağlamda nasıl ele alındığına kaynaklık etmiştir.

Moğol dillerinde taranan eserlerin büyük çoğunluğunu tarihsel kaynaklar ile sözlükler oluşturmaktadır. Özellikle çağdaş dönem Moğol dillerindeki örnekler için [Mongolian Corpus \(web-corpora.net\)](http://webcorpora.net/) Kalmyk National Corpus, <http://webcorpora.net/> KalmykCorpus, National Corpus of the Kalmyk Language, <http://kalmcorpora.ru/> Buryat National Corpus, <http://webcorpora.net/BuryatCorpus> adlı bağlantılar üzerinden internet tabanlı korpuslara da başvurulmuştur. Moğolcanın tarihi ve çağdaş dönem metinlerinden alıntılanan örnek cümleler ise Kiril ve Latin harfleriyle verilerek Türkiye Türkçesine aktarımları ve anlamlandırılmaları “” işaretleriyle örnek cümlenin altında satır altı tercüme yoluyla verilmiştir. Moğol dillerinden ve Türkçeden verilen örneklerin künye bilgileri (metin adının kısaltması, sayfa, satır ve madde numaraları) parantez () içinde örnek cümlenin yanında gösterilmiştir.

1. BÖLÜM

GRAMERLEŞME ~ DİLBİLGİSELLEŞME TEORİSİ

Türkçede İngilizce *Grammaticalization* ve Almanca *Grammatikalisierung* adlandırmalarının karşılığı olarak kullanılan *gramerleşme* veya *dilbilgiselleşme* terimleri, genellikle dildeki sözlükbirimlerin ve bazı bağımsız yapıların zaman içerisinde belli şartlar altında bağlı birimlere dönüşmesi olarak açıklanmaktadır.

Birçok dilde görülen gramerleşme olayı, dilin kendi içerisindeki üretim mekanizmalarının en dikkat çekici yönlerinden birisini teşkil etmektedir. Gramerleşme süreci, sözcüklerin anlam ve işlev değişiklikleri yaşayarak dilin yapısal bir parçası haline gelmesini ifade eder. Bu süreç, dilin evrim sürecinde sözlükbirimin biçimbirime dönüşmesi olarak tanımlanabilir ve dilin ilerleyen aşamalarında bağımlı biçimbirimlere kadar gidebilen bir gelişim sergilemesinin ifadesidir. Gramerleşme çalışmalarının amaçlarından birisi de gramerleşen yapının hangi süreçlerden geçtiğini tespit edebilmektir. Dilde gramatikleşme süreçlerinin incelenmesi; semantik, morfo-mantıksal ve sentaktik bilgilerin dikkate alınmasını gerektiren oldukça karmaşık bir süreçtir. Bu bağlamda gramerleşme süreçleri, dilsel birimlerin gramerleşme sırasında geçirdiği fonolojik, morfolojik, semantik ve sözdizimsel süreçlerin incelenmesiyle aydınlatılabilir. Bu açıdan incelenmeye değer olan konu hakkında Türk ve yabancı araştırmacılar tarafından çeşitli yayınlar gerçekleştirilmiştir. Gramerleşme süreçlerini art zamanlı ve/veya eş zamanlı bakış açılarıyla ele alan bu çalışmalar, dilin bu üretim mekanizmasının anlaşılması ve kanıtlarıyla birlikte açıklanması bakımından önemli olmakla birlikte konunun daha araştırılmayı bekleyen kimi yönlerinin hâlâ açıklanmaya muhtaç olduğunu da göstermektedir.

1.1.GRAMERLEŞME TERİMİ VE KAVRAM ÇERÇEVESİ

En temel anlamıyla dildeki sözlükbirimlerin ve bazı bağımsız yapıların zaman içerisinde belli şartlar altında bağlı birimlere dönüşmesi veya dildeki gramer unsurlarının yeni gramerlik işlevler kazanması (düşük gramer kategorilerinden yoğun gramer kategorilerine doğru bir gelişim) olarak tanımlanabilecek gramerleşme kavramı, ilk kez – bilindiği üzere bu terim kullanılmadan- 11. yüzyılda Kâşgarlı Mahmud’un +sa- ve +er- eklerinin *sa-* ve *er-* fiillerinden geldiği açıklamasıyla ifade bulur. +sa- eki için Kâşgarlı Mahmud şu açıklamayı yapmaktadır:

“Bu iki harfin aslı, sādī nēḡni’den gelmiştir; “nesneyi saydı” demektir. Sanki bu şeyler, failin istek ve temennilerinden sayılmıştır. Er sūwsa.dī. Adam susadı. “Su, onun arzuları arasında sayıldı.” manasına gelir. (144)” (Ercilasun-Akkoyunlu, 2014, s. 125).

+er- eki de Kâşgarlı Mahmud tarafından şu şekilde açıklanır:

“Rı faslı üç şekildedir. Birincisi. İsimden fiil olanıdır. “Elbise vb. kırmızılaştı” anlamında tön kızardı denir; aslı, “kırmızı oldu” anlamında kızıl erdi’dir. İçinden lâm ile hemze düşürüldü; böylece tam fiil oldu. “Gece karardı” anlamında tün karardı denir; aslı, “kara oldu” anlamında kara erdi’dir; bu da “siyah” anlamında kara sözünden alınmadır. (349)” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 279).

Avrupa dilbiliminde ise gramerleşme terimi ilk kez Fransız dilbilimci Antonie Meillet tarafından dile getirilmiştir (Gökçe, 2013, s. 23). Meillet, dilde yeni gramatikal biçimlerin iki süreçte ortaya çıktığını belirtir. İlk süreçte gramatikal biçimler, dilde öteden beri var olan biçimlerden örneksime (analogy) yoluyla yeni yapılar olarak ortaya çıkarken ikinci süreçte ise bağımsız bir sözcüğün gramatikal unsur rolüne geçişi olarak tanımladığı gramerleşme yoluyla ortaya çıkmaktadır. Meillet, bu iki süreç arasındaki bariz farklılıklardan birinin gramerleşme sürecinin dil sistemini tamamıyla değiştirmesi olduğuna dikkat çekmektedir. Bu açıdan örneksime yoluyla oluşan yeni gramatikal biçimler ile gramerleşme süreci sonunda ortaya çıkan yeni gramatikal biçimlerin dil sistemine etkileri arasında kesin bir ayrım yapmıştır (Gökçe, 2013, s. 23). Bu ayrıma göre gramerleşme her bir bağımsız sözcüğü etkileyen bir değişim olmakla birlikte aynı zamanda daha geniş dil kategorilerine-cümlelere- de tesir edebilmektedir. Meillet, gramerleşmeyi ortaya çıkaran neden olarak kullanım sıklığına vurgu yapmış ve dillerin ifade yeteneklerini güçlendirmek için sıklıkla kullanılan sözcükleri zayıflamaları

dolayısıyla gramatikal araçlara indirgediğine ve bu sürecin tekrar tekrar yaşanması sebebiyle gramerleşmenin sonlu bir süreç olmadığına değinmiştir (Gökçe, 2013, s. 24).

Dilbilgiselleşme teorisi çalışmalarının ikinci aşamasında yer alan Alman dilbilimcilerden bir diğeri de ve en önemlilerinden biri Georg von der Gabelentz (1901)'dir. Dilbilgiselleşme teorisinin temelini oluşturan çoğu görüşü dile getiren Gabelentz, dilbilgiselleşmenin biri telaffuz kolaylığı diğeri ise farklılığa yönelik olmak üzere iki eğilimi olduğunu ileri sürmüştür. Gabelentz tarafından ileri sürülen bir diğerk görüş ise, dilbilgiselleşmenin doğrusal bir süreç değil, döngüsel bir süreç olduğudur. Humboldt'un kuşağı için klasik Hint-Avrupa dilleri gibi çekimli diller evrimsel olarak son aşamayı temsil ederken Gabelentz, dilbilgisi biçimlerinin yeniden yaratılma süreçlerinin yenilendiğine ve bu döngüyü sağlayan koşulların dilin sisteminde her zaman var olduğuna dikkat çekmiştir (Hopper ve Traugott, 2003, s. 21).

Günümüz gramerleşme çalışmalarına kaynaklık eden *Grammaticalization* (2003) adlı eserlerinde Hopper ve Traugott, gramerleşme teriminin iki farklı anlamı olduğuna dikkat çekerek birinci anlama göre gramerleşmenin sözlüksel birimlerin nasıl gramerlik işlevleri olan birimlere dönüştüğünü inceleyen bir araştırma alanı olduğunu ve ikinci anlamda ise gramatikal yapıların yeni gramatikal işlevler kazanması anlamına geldiğini belirtir (Hopper ve Traugott, 2003, ss.1-2).

Yine gramerleşme teorisine ilişkin çalışmalarıyla öne çıkan isimlerinden biri olan Martin Haspelmath, *Why is the grammaticalization irreversible?* adlı yazısında gramerleşme sürecinin tek yönlü (unidirect) bir süreç olduğuna yani sözlüksel yapılardan gramatikal yapılara doğru bir gelişimin söz konusu olup aksi yönde bir gelişimin mümkün olmadığına dikkat çeker (Haspelmath, 1999, s. 1046). Haspelmath, gramerleşme sürecinde gerçekleşen özellikle morfosentaktik değişimlerin yalnızca dil kullanımı (language use) kurallarıyla yani performans faktörü ile açıklanabileceğini vurgular (Haspelmath, 1999, s. 1064).

Yukarıda adı geçen yabancı araştırmacılar dışında Türk araştırmacıların da konu hakkında çalışmaları bulunmaktadır. Türkiye Türkolojisi içerisinde kuramla ilgili çalışmaları olan araştırmacılar ağırlıklı olarak dilbilgiselleşme terimini kullanmış (Vardar 2002, Demirci 2008, Arıkan 2011, Kerimoğlu 2011, Bacanlı 2014, Can 2018); gramerleşme terimi ise bu çalışmanın kuramsal alt yapısının başlıca kaynakları arasında

olan Gökçe (2013) ile Ağca (2013, 2015) ve Aydemir (2015) tarafından tercih edilmiştir.

Bu araştırmacıların başında gelen Faruk Gökçe, *Gramerleşme Teorisi ve Türkçe Fiil Birleşmeleri* (2013) adlı kitabında gramerleşme teorisi ve tarihi ile ilgili literatür hakkında ayrıntılı bir biçimde bilgi verdikten sonra gramerleşme süreçleri üzerinde durmaktadır. Anlamsızlaşma, kategorisizleşme, ses erozyonu gibi temel gramerleşme süreçlerinin yanında yine gramerleşme süreçleri ile ilişkilendirilebilecek olan yenileme, katmanlaşma ve ayrılma süreçleri hakkında da bilgi veren Gökçe, Lehmann'ın gramerleşme çalışmalarında genel kabul gören ve gramerleşmenin ortaya çıkış aşamalarını gösteren şemasının ışığında gramerleşmenin somut sözlüksel birimler ile başlayıp anlam ve ses erozyonlarıyla birlikte sonunda mutlak sifira ulaşılan bir süreç olduğuna dikkat çeker. Bu özelliğinden dolayı gramerleşme, dönüşümsel bir süreç olarak tanımlanabilir (Gökçe, 2013, ss.30-31).

Gramerleşme teorisi üzerine araştırmaları bulunan bir diğer isim de Kerim Demircidir. Demirci, *Dilbilgiselleşme Üzerine Bir İnceleme* (2008) adlı yazısında dilbilgiselleşmeyi tanımlar, kısa tarihi, özellikleri ve bazı türleri bakımından ele alıp konu hakkında genel bir çerçeve sunmaktadır. Demirci bu yazısında dilbilgiselleşmeyi bir tür fosilleşme ve bir anlamda **dilin ihtiyaç giderme yöntemi** olarak değerlendirmektedir (Demirci, 2008, s. 131). Dilbilgiselleşmenin çoğunlukla bağımsız biçimbirimlerden bağımlı biçimbirimlere dönüşmesi şeklinde tek yönlü ve uzun zaman dilimine yayılmış bir seyir izlese de istisnai olarak bazı durumlarda eklerin bağımlı biçimbirimlere dönüşmesinin de mümkün olduğuna değinir (Demirci, 2008, s. 141). Öte yandan dilde dilbilgiselleşme eğilimi gösteren bağımlı biçimbirimlerin değişime uğramış şekilleri ile değişime uğramamış şekilleri aynı anda (*coexistence*) dil içerisinde varlıklarını sürdürebilmektedir (Demirci, 2008, s. 141).

Gramerleşme (*Grammaticalization*) terimi, en yalın ifadeyle dil içerisindeki gramerlik birimlerin ortaya çıkış sürecinin adı olarak tanımlanabilir. Bu gramer kategorilerini işaretleyen birimler, bağımsız sözlüksel birimlerden gelişebileceği gibi hâlihazırda dil içerisinde gramerlik rol üstlenmiş bir yapının gramerlik değerini arttırarak daha yoğun bir gramer kategorisine yükselmesiyle de oluşabilir. Bu bakımdan *gramerleşme* terimi sadece tarihsel gelişimsel dilbilgisinin inceleme alanına ait bir terim olmayıp aynı

zamanda pragmatiğin de inceleme alanına ait bir terim olarak dil incelemeleri içerisinde kendine yer bulur.

Gökçe, gramerleşme olgusunu şu şekilde açıklamaktadır:

“Gramerleşme somut sözlüksel birimler ile başlar ve ideal olarak sıfırla sonuçlanır. Bu da gramatikal biçimlerin artan bir şekilde anlam ve ses içeriklerini kaybetmeleri anlamına gelir. Gramerleşme bu özelliğinden dolayı dönüşümsel bir süreç olarak da tanımlanabilir.”

Gökçe, anlam ve ses içeriklerini kaybeden sözlüksel birimlerin yanında hâlihazırda gramatikal işlevlere sahip olan yapıların da *anlamsızlaşma*, *kategorisizleşme*, *erozyon* vb. dilsel süreçlerden geçerek anlam, biçim, söz dizimi ve ses açısından birtakım kayıplara maruz kaldığını da belirtir (Gökçe 2013, s. 30).

Gramerleşmenin bir diğer tanımı da Karaağaç (2013) tarafından yapılmıştır: Asıl biçimin bağlı biçim birimi hâline geldiği, bağlı biçimbirimlerin ekleştiği bu süreçte, sözlük birimleri yaygınlaşarak genelleşir ve dilbilgisel bir birim hâlini alır (Karaağaç 2013, s. 231).

Dilbilgiselleşme ve Eski Uygurcada Edatlar (2018) adlı çalışması, Meltem Can'ın doktora tezinin bir ürünüdür ve Can, dilbilgiselleşmeyi şöyle tanımlamaktadır: “Dilbilgiselleşme, dil birimlerinin bağımsızken bağımlı ve bağımlıyken nasıl daha çok bağımlı duruma geldiklerini inceleyen bu yön doğrultusunda dilde meydana gelen değişimleri açıklayan çok kapsamlı bir süreçtir.” (Can, 2018, s. 19).

“Dilbilgiselleşme, kişilerin kullanımları sonucu oluşan dil değişimlerini nedenleriyle birlikte açıklamaya çalıştığı için sadece dilbilimin değil aynı zamanda sosyoloji, psikoloji gibi bilim dallarının da inceleme alanlarında bulunması gereken bir süreçtir. Bu nedenle bugün dilbilgiselleşme dilbilim bağlamında daha çok incelenmesi gerektiği gibi bu bilim dallarına göre de araştırılmayı bekleyen bir süreçtir” (Can, 2018, ss. 17-18).

Gramer ve gramerleşme konusunda dikkat çekici ve farklı bir yaklaşımı olan Hopper, grameri ortaya çıkaran (*emergence of grammar*) tek neden olarak gramerleşmeyi kabul etmekte ve gramer denilen şeyin gerçekte sürekli tekrar eden bir gramerleşme süreci olduğunu belirtmektedir:

“Dilbilgisi her zaman ortaya çıkan ama asla mevcut olmayan bir şey olduğu için, onun asla var olmadığı ama her zaman oluşmakta olduğu söylenebilir. Başka bir deyişle, [gramer] yoktur, yalnızca yapıya yönelik [gramatikalizasyon] hareketleri vardır ve bunlar genellikle tipik şekillerde karakterize edilebilir” (Hopper, 1987, s. 148)

Gramerleşme teorisinin bir diğere önemli temsilcisi olan Lehmann da *Thoughts on Grammaticalization* adlı çalışmasında gramerleşmeyi şu şekilde tanımlamaktadır:

"Dilbilgiselleşme, yalnızca sözcüksel bir öğeyi dilbilgisel bir öğeye dönüştürmekle kalmayan aynı zamanda bir öğeyi daha az dilbilgisel bir durumdan daha çok dilbilgisel bir duruma da kaydırabilen bir süreçtir.../ Dilbilgiselleşme, sözcükbirimlerden dilbilgisel biçimbirimlere giden bir süreçtir. Bir dizi anlamsal, sözdizimsel ve sesbilimsel süreç dilbilgiselleşme sürecinde etkileşim halindedir...." (2002, ss. v, x, 11-12)

Anlaşılabacağı üzere Lehmann da gramerleşmenin sadece bağımsız sözlüksel birimler için geçerli bir olgu olmadığını aynı zamanda anlam, söz dizimi ve ses bilgisi alanlarının etkileşim içerisinde olduğu daha düşük gramer kategorilerinden daha yoğun gramer kategorilerine dönüştüğü bir süreç olduğunu belirtmektedir. Lehmann'ın gramerleşme aşamalarını gösteren şu şeması da gramerleşme teorisi üzerine çalışan araştırmacılar tarafından genel kabul görmüştür:

Şekil 1. Dilbilgiselleşme Aşamaları (Lehmann 2015, s. 15; Gökçe 2013, s. 30)

Seviye	Söylem	söz dizimi	biçim bilgisi	biçim ses birimi
Teknik	yalınlayan	> analitik	> bitişken sondan eklemeli	> bitişken > sıfır çekimli
Evre	söz dizimselleşme	biçim birimleşme	biçim biribirimsizleşme	
Süreç	Gramerleşme			

Lehmann'a göre gramerleşme, söylem içerisinde yer alan bağımsız sözlüksel birimler ile başlar ve söz dizimsel (sentaktik), biçim bilgisel (morfolojik) ve biçim ses bilgisel (morfosentaktik) aşamalardan geçerek nihayet son aşamada içeriği boşalarak sıfıra dönüşür. Ona göre gramerleşmiş her yapının tablonun en başından yani bağımsız/potansiyel olarak çekimlenmemiş yalın hâldeki bir unsur olarak sürece dahil olması zorunlu değildir. Yukarıda da bahsedildiği gibi gramerleşme aşamalarından

birinde de sürece katılabilir. Ancak, gramerleşme süreci *tek yönlülük ilkesi* gereğince tersine çevrilmesi zor olan dolayısıyla tablonun sağından soluna doğru tersine bir geçişin de zor olduğu bir süreçtir.

C. Lehmann (2024) *Ten Lectures on Grammaticalization* adlı son yayınında gramerleşme teorisini çeşitli boyutlarıyla ve bugün gelinen noktadan anlatmaktadır. Burada tez çalışmasının temel argümanlarını destekleyen bazı bölümlere değinmek yerinde olur.

Oluşumu dil sisteminin kurallarına tabi hale gelen bir dilsel ifade, gramatikalleşmiştir. Dilbilgiselleştirme, dilsel bir yapının veya yapı şemasının ya da dilsel bir işlemin dilbilgisi kurallarına tabi tutulmasıdır.

1.2. GRAMERLEŞMENİN PARADİGMALARI

Dilbilgiselleşme evrensel bir dilsel değişim sürecidir. Tüm dillerde her zaman gerçekleşir. Bununla birlikte, aşamalı bir süreçtir ve bir dilsel birimi diğer dil değişim süreçleriyle eş zamanlı olarak etkileyebilir. Ayrıca dilbilgisi, söylem ilkeleri ve sözlük gibi komşu alanlara karşı net bir şekilde sınırlandırılmadığından 'dilbilgiselleşme' prototipik bir kavramdır, böylece kristal netliğinde dilbilgiselleşme vakaları ve sadece marjinal olarak dilbilgiselleşme kapsamına giren dilsel değişim süreçleri vardır.

Lehmann (2024) gelecek zaman ekinin kökenini gramerleşme ekseninde şöyle açıklar: [be going to [X] _v]_v kökeninde bu, hareket-amaç yapısının özel bir türüydü, yani temel hareket fiilinin ilerleyici biçiminden ve hareketin amacını belirten bir sonsuz X'ten oluşan sözdizimsel bir yapıydı. Bu anlambilim göz önüne alındığında, X zorunlu olarak yakın gelecektedir. Dilbilgiselleştirme bu sözdizimsel yapıyı perifrastik bir fiil biçimine dönüştürür. Hareket bileşenini ve amaç bileşenini ortadan kaldırıp yalnızca yakın gelecek bileşenini bırakarak orijinal yapıyı anlamsızlaştırır. Sonuç olarak, bu perifrastik kullanımını genişler; artık amaçlı davranışla sınırlı değildir, hatta sorun çözülecek gibi pasif bir yapıda bile kullanılabilir. Bu noktada, yakın gelecek dilin zaman ve görünüş paradigmasının bir üyesi haline gelir. Benzer yapılanmayı hareket fiilleri bölümünde tanımlamak mümkün (bk. 3.1.3.13. Явах 3.1.3.5. Ирэх) hedefe yönelik, amaca yönelik hareket fiilinin görünüş zaman işaretleyicisi haline gelişi ve amaç bildirmesi.

Bu yüksek zorunluluk derecesi, sıklığından sorumludur. En yüksek metin sıklığına sahip kelimenin özel dilbilgiselleşme süreci dil teması tarafından desteklenmiş olabilir. Başka bir deyişle, artikel önemli ölçüde zorunluluk derecesine ulaşmıştır. Artikel zorunlu olduğu ölçüde hiçbir bilgi taşımaz. Aynı zamanda sabit bir konuma sahiptir. Sözdizimsel değişkenlik sabitleme noktasına kadar daralır. Bu tamamen yapısal bir işlevdir. İki teorik yönü vardır: Bu tür bir anlam, eğer anlam olarak adlandırılırsa, dilbilgisel biçimlendiricilerin metalinguistik işlevi olarak adlandırılmıştır: Bilgi verdikleri söylenebilir, ancak belirlenen dünya hakkında değil, mesajı oluşturan ifadeler hakkında bilgi verirler. Bu teorik bilginin incelediğimiz fiil gramerleşmesi örneklerinde, *unrealistic* geçmiş ve gelecek zamanlarda gerçekleşmemiş hayali olayları ifade eden görünüş işaretleyicilerine dönüşmesini açıklar niteliktedir. Bu evrim, gramerleşmenin metalinguistik işlevi olarak değerlendirilebilir.

Biçimlendirici dilbilgisel yapının bir bileşenine işaret ediyorsa, mesajın yapılandırılmasına katkıda bulunur. Mesajın içeriği açısından gereksiz olabilir, ancak akıcı üretimi ve anlamayı destekler (Lehmann, 2024, s. 8).

İki kaynak yapının rekabeti, bu gramatikleşme vakasında karmaşıklaştırıcı faktördür. Fiil ismini kullanan yapı kullanım alanını genişletir ve anlamsızlaşarak yokluk anlamını kaybeder.

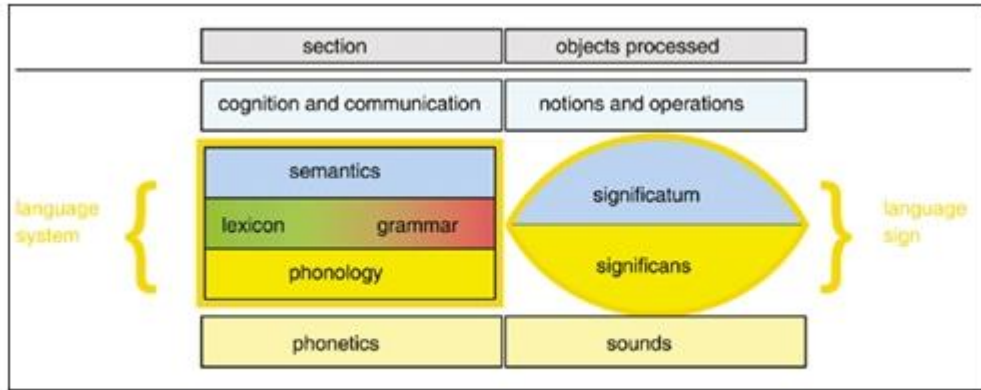
Bir sonraki adımda genişleme ve anlamsızlaşmanın bir sonucu olarak, fonolojik aşınma hem edatı hem de ana fiil formunu kısaltırken, anlamsızlaşma yer bildiren anlamı siler (Lehmann, 2024, s. 9).

Her tarihsel dilbilgiselleştirme vakası bu ölçüğe başlangıçta girip sonunda çıkmaz. Dilbilgiselleşmenin halihazırda dilbilgisel bir biçimbirim olan bir sözcüğü etkilemesi ve onu yalnızca bir eke dönüştürmesi tamamen olası ve sık rastlanan bir durumdur. Tüm yelpazeyi temsil eden tarihsel gramatikleşme vakalarına rastlamak zordur. Bunun nedeni, dilbilgiselleşmenin zaman alması ve dünyada çok az dilin tek bir ögenin tüm aşamalardan geçmesi için yeterince uzun belgelenmiş bir tarihe sahip olması gibi dış koşullardır.

Dil sistemi iki biçimlendirici ve bir anlamlandırıcı (anamlı) alt sistemden oluşur. İki biçimlendirici alt sistem fonoloji ve semantiktir. Bunlar dilin significantia ve

significata'sını oluşturur. Fonolojik kuralları fonolojik birimlere ve anlambilim kurallarını anlam öğelerine uygularlar.

Şekil 2. Dil Sisteminin Yapısı (Lehmann, 2024, s. 15)

FIGURE 3 Structure of the language system

Anlamlandırıcı alt sistem, dilin işaretlerini oluşturmak için significia'yı significata ile eşleştirir. Artık insan dilleri etkinlik (her şey hakkında konuşabilme gücü) gerekliliğini yerine getirmektedir. Bu gerekliliği karşılamak için anlamlandırma sistemi iki alt sistemde eklenmiştir:

Hazır anlamlı birimler sözlükte depolanır.

Gramerde yeni anlamlı birimler oluşturulur.

Dil göstergelerine iki şekilde erişilebilir ve bunlar kutupsal bir karşıtlık oluşturur. Eğer ifade ve anlam ilişkisi kendine özgü ise erişim bütüncüldür; eğer ilişki düzenli ise erişim analitiktir. İdiosenkratik işaretler sözlükte saklanır; düzenli işaretler ise gramerde oluşturulur.

Şekil 3. Dilin Anlam Sisteminin Yapısı (Lehmann, 2024, s. 16)

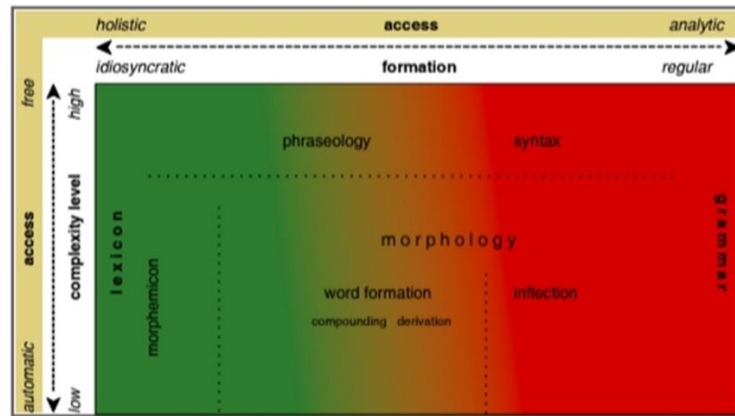

FIGURE 4 Structure of the significative system

Şekil 4. Dilsel Yapının Karmaşıklık Düzeyleri Hiyerarşisi (Lehmann, 2024, s. 19)

Level	Unit	Linguistic operations
Discourse	text	rhetorical operations
Syntax	complex clause	syntactic operations
Şekil	simple clause	
	syntagma	inflectional operations
morphology	word form	operations of stem formation
	stem	[none]
	morpheme/root	

Şekil 5. Fiil Kategorilerinin Birbiriyle İlişkili Gramerleşme Kanalları (Lehmann, 2015, s. 39)

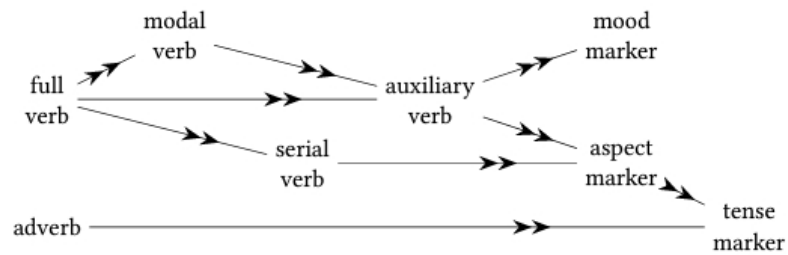

Figure 3.1: Some interrelated grammaticalization channels of verbal categories

Dilbilgisel kısıtlamalar dile özgüdür. Diğer diller farklı kısıtlamalar uygulayabilir veya verilen bağlamda hiçbir kısıtlama uygulamayabilir

Genel olarak, karmaşıklık seviyeleri hiyerarşisinde aşağıya doğru inildikçe kısıtlamalar daha katı ve daha keyfi hale gelmektedir. Metin düzeyinde, tümceler birleşimi dilbilgisel kısıtlamalara değil, anlamsal uyum ilkelerine uyar. Son olarak morfolojik düzeyde, konuşmacının morfolojik kurallara uymaktan başka seçeneği yoktur. Ancak bunlar tamamen keyfidir. En yüksek karmaşıklık seviyelerinde, konuşmacı kendi düşüncesine ve iletişimsel niyetine uygun ifadeleri seçebilir. Dolayısıyla, azalan karmaşıklık seviyesi ile azalan motivasyon ve dolayısıyla artan keyfilik arasında belirli bir korelasyon vardır. En düşük karmaşıklık seviyesi tek bir morfem ya da kök seviyesidir ve keyfilik hüküm sürdüğü yer burasıdır. Konuşmacının seçim özgürlüğü karmaşıklık seviyesiyle birlikte azalır. Konuşmacının bir seçeneği olduğu durumlarda, seçimi mesajının yapısı tarafından motive edilecektir (Lehmann, 2024, ss. 20-21).

Grammerleşme teorisi ile ilgili başvuru kaynağı niteliğindeki *Grammaticalization* (2003) adlı eserlerinde Hopper ve Traugott, gramerleşmeyi iki farklı anlamda ele alır:

“Dilbilgiselleşme] teriminin iki anlamı vardır; biri dil fenomenlerini açıklamak için bir araştırma çerçevesi ile ilgilidir, diğeri fenomenlerin kendileri ile ilgilidir /... / Bir araştırma çerçevesine atıfta bulunan bir terim olarak [dilbilgiselleşme], sözlüksel öğelerin ve yapıların belirli dilsel bağlamlarda nasıl dilbilgisel işlevlere hizmet etmeye başladığı veya dilbilgisel öğelerin nasıl yeni dilbilgisel işlevler geliştirdiği gibi sorularla ilgilenen dil değişimi çalışmasının bu bölümünü ifade eder /.../ Dilin gerçek olgularına atıfta bulunan bir terim olarak [dilbilgiselleşme], özellikle belirli öğelerin zaman içinde daha dilbilgisel hale geldiği adımlara atıfta bulunur” (2003, ss. 1-2).

Bu bağlamda Hopper ve Traugott, gramerleşmeyi ilk anlamıyla gramatikal biçimlerin ve yapıların nasıl ortaya çıktığını ve dili nasıl şekillendirdiğini ele alan araştırma alanı olarak tanımlamakta ikincil anlamda ise gramerleşmenin dildeki gramerlik yapıların daha yoğun gramerlik yapılar hâline geliş aşamalarını konu edinen güncel bir *dil fenomeni* olduğunu belirtmektedir. Traugott, gramerleşmenin dildeki sağlam ve daha az sağlam, zorlanmamış sözlüksel yapı ve zorlanmış söz dizimsel, biçim söz dizimsel ve biçim bilgisel yapılar arasındaki gerilimin altını çizdiğini ifade eder (Traugott, 2003, s. 2).

Yine Haspelmath, gramerleşmenin bağımsız sözlüksel birimlerden geliştiğini belirtmekle birlikte diğer araştırmacılardan farklı olarak bu sürecin tek yönlü (*unidirectional change*) olduğunu savunmaktadır. Ona göre her zaman *düşük gramerlilikten* > *yoğun gramerliliğe* doğru bir gelişim söz konusudur ve bir kere yoğun gramerliliğe maruz kalan yapının tekrar düşük gramerliliğe doğru evrilmesinin pratik olarak tanıklanması zordur.

“Dilbilgiselleşme, sözlüksel öğeleri dilbilgisel öğelere ve gevşek yapıları sıkı yapılarla dönüştüren, sık kullanılan dilsel birimleri giderek daha fazla dilbilgisel kısıtlamaya tabi tutan ve özerkliklerini azaltan kademeli tek yönlü değişimdir... Dilbilgiselleşme tek yönlüdür, çünkü öğeler ve yapılar her zaman daha fazla dilbilgiselleşirken, tersi (daha az dilbilgisel formda daha fazla dilbilgisel yapı veya öge gelişimi) pratikte kanıtlanmamıştır...”
(Haspelmath, 1998, s. 52)

Heine, Claudi ve Hünnemeyer (1991), dilbilgiselleşmeyi pragmatik ve bilişsel etkenler açısından inceleyerek, dilbilgiselleşmenin dildeki değişimin nedenlerinden biri olduğunu öne sürmektedir. Onlara göre metaforik soyutlama, çevremizdeki dünyayı anlama ve düzenleme aracı olarak önemlidir. Zaman, sebep, tarz, ilişkiler gibi soyut kavramların ifade edilmesi için somut dilbilim araçlarına ihtiyaç duyulur. Bu nedenle, zaman kavramları daha somut ve anlaşılır terimlerle ifade edilirken, zihinsel aktiviteler fiziksel aktivitelerle metaforik olarak ilişkilendirilir. Bu metaforik soyutlamalar, yeni yapıların ortaya çıkmasına yol açabilir. Dilin işleyişini ve gelişimini anlamamıza yardımcı olabilecek derinlemesine bir bakış sunmaktadır. Dilin soyut kavramları nasıl somut ifadelerle ifade ettiği üzerinde durarak, dilin evrimi ve yeni yapıların oluşumu konusunda önemli bir perspektif sunmaktadır.

Bybee, Perkins ve Pagliuca'nın (1994) dilbilgiselleşme kavramına getirdikleri yeni perspektif, dildeki yapısal değişimin altında yatan evrensel ve bilişsel süreçleri açığa çıkarmakta ve dilin evrimine dair derinlemesine bir anlayış sağlamaktadır.

Bybee, Perkins ve Pagliuca (1994), dilbilgiselleşmeyi özellikle fiil morfolojisine odaklanarak inceledikleri çalışmalarında, dilbilgiselleşmeyi anlamsal ve biçimsel açılardan ele almaktadırlar. Yazarlara göre dilbilgisel biçimler veya birimler sadece dile ait öğeler olarak değil, aynı zamanda evrensel varlıklar olarak da görülmelidir. Bu öğeler, farklı dillerde benzer şekillerde çok anlamlı olma eğilimindedir ve insanların iletişimleri sonucunda benzer gelişim süreçlerine maruz kalmaktadır. Bu nedenle, bu

dilbilgisel yapılar, insanların genelde iletişim halinde oldukları çıkarımları yansıtan, insan bilişsel düzeni temelindeki metaforik süreçleri içermektedirler.

Hopper, dilbilgisi yapılarını geleneksel yaklaşımın belli kurallara göre sabitlenmiş yapılar olarak görmesine karşı çıkmış aksine söylemde oluşan bu yapıların sürekli hareket halinde olduklarını ve kendilerini yenilediklerini savunmuş bu nedenle “emergent grammar” kavramını savunmuştur. Hopper’ın “emergent grammar” yaklaşımında söylemden yapılara doğru sürekli bir hareketlilik söz konusudur. Bu hareket, doğrusal düzlemde değil kendini yenileyen ve tekrar eden bir sarmalda meydana gelmektedir. Bu nedenle Hopper için daima “yeni gramer” vardır ve bu da sürekli yeni yapılara doğru hareket eden “dilbilgiselleşme”dir (Hopper, 1987, ss. 145-148).

Buna göre kip, zaman (tense) ve görünüş (aspect) kavramlarının söylemde başlayıp dilbilgiselleşmeyle dilbilgisel yapılara değiştiğini gösteren çalışmalar yapılmıştır (Can, 2018, s. 14).

Narrog ve Heine, dilbilgiselleşme sürecinin, dilbilgisi biçimlerinin gelişiminin belirli bağlamlarda ve yapısal düzenlemelerde gerçekleştiğini vurgulamışlardır. Bu sürecin, sadece bireysel sözcükler veya ifadelerle sınırlı olmadığını, aynı zamanda daha geniş söylem bölümlerini ve bağlamı da içeren yapıları kapsadığını belirtmişlerdir (Narrog ve Heine, 2021, s. 1).

Dile işlerliği kazandıran önemli temel özellikler olan dilbilgiselleşme, kelime yapımı ve sözlükselleşme, fono-semantik başkalaşma, ek kalıplaşması ve anlam olayları, dilin ağırlıklı artzamanlı olmak üzere eşzamanlı da işlev gören dilbilgisi konularıdır. Özellikle dilbilgiselleşmenin ve sözlükselleşmenin oluşum seyrini takip edebilmek için olaya eşzamanlı ve artzamanlı yaklaşılması gerekir (Demirci, 2008, s. 139; Hirik, 2017, s. 206).

Dilbilgiselleşmenin oluşum seyrini takip edebilmek için olaya eşzamanlı ve artzamanlı yaklaşılması gerekir. Tarihi dilbilim ve etimolojinin metot olarak kullandığı artzamanlı yaklaşım bizi değişimin başladığı muhtemel noktaya götürürken, dil birimlerinin hâlihazırdaki durumları ise eşzamanlı bir bakışla incelenir. Bu yaklaşımlardan hareketle dilbilgiselleşme konusunda karşımıza iki durum çıkmaktadır. Birinci durumda biçimbirim sözlük anlamını ve ilk işlevini devam ettirirken, ikinci durumda aynı

biçimbirim farklı kullanıma ve işleve sahip olmaktadır. Başka bir ifadeyle bir biçimbirimin değişime uğramış şekli de değişmiş şekli de aynı anda dilde kullanımda olabilir. Bunu, aynı anda var olma (coexistence) terimiyle adlandırmanın doğru olacağı kanaatindedir (Demirci, 2008, s. 138; Hirik, 2017, s. 207).

Araştırmacı, diğer çalışmasında dilde aynı orijine dayandıkları hâlde farklı görevlerde kullanılan elementlerin aynı ırmağın çatallanan kolları gibi birbirinden bağımsız olarak aynı zaman dilimi içerisinde varlıklarını devam ettirebildiklerini belirterek, bu duruma aynı anda var olma denebileceğini ya da birlikte yaşama ifadesinin de kullanılabilceğini ifade eder. Bahsi geçen çalışmada kelime, ek ve anlam boyutunun bu konuya dâhil olduğu örneklerle açıklanmıştır (Demirci, 2014, ss. 127-128). Bununla birlikte Demirci, aynı anda var olmanın gerçekleşme yönünü şu şekilde göstermektedir: A ‘bağımlı morfem’ > A ‘bağımlı morfem’ A ‘bağımlı morfem’ > B ‘bağımsız morfem’ (Demirci, 2008, s. 139).

Gösterilen gelişim tablosundan anlaşılacağı üzere bir bağımlı morfemin yine bağımlı bir morfem olarak işlemeye devam etmesi ya da bir bağımlı morfemin bağımsız morfeme dönüşerek hem bağımlı hem de bağımsız morfem olarak işlemeye devam etmesi söz konusudur. (Hirik, 2017, s. 207) Yani dilbilgiselleşmenin ayrışma sürecinde bağımsız biçimbirimler doğrudan bağımlı biçimbirimlere dönüşüp eski işlevlerini kaybetmeden birlikte yaşayabilirler (Hopper ve Traugott, 2003, s. 118). Tüm bunlardan sonra dil içerisindeki dilbilgiselleşme, kelime yapımı, sözlükselleşme, fono-semantik başkalaşma, ek kalıplaşması ve anlam olayları gibi süreçler, birtakım biçimbirimlerin, kelimelerin yapısının ve anlamının değişmesine yol açmaktadır. Bu değişimler gerçekleşirken kimi örneklerde değişim öncesi ve sonrası dilde eşzamanlı olarak yaşamaktadır. Eşzamandalık oluşturup bu şekilde birlikte yaşayan yapıları ifade etmek için de eşzamanlı yapı ifadesini tercih etmekteyiz (Hirik, 2017, s. 207). Dilbilgiselleşme, kelime yapımı ve sözlükselleşme, fono-semantik başkalaşma, ek kalıplaşması ve anlam olayları neticesinde ortaya çıkan yapılarda eşzamandalık meydana gelmektedir. Eşzamandalığın nasıl ortaya çıktığını anlamak için ise dil içi bu mekanizmaların nasıl çalıştığını anlamak faydalı olacaktır. Bu dil mekanizmalarının çalışma mantığı ve neticesinde ortaya çıkan eşzamanlı yapılar aşağıda gösterilmiştir.

1.2. GRAMERLEŞME VE EŞZAMANDALIK

Modern dilbilgisi çalışmalarında kimi zaman anlambilim alanında kimi zaman ise biçimbilim alanında değerlendirilen dilbilgiselleşme, temelde artzamanlı bakış açısıyla ele alındığında dildeki ögelerin değişimini ifade etmektedir. Bu değişim de genelde sözlüksel unsurların, dilbilgisel unsurlara dönüşümü olarak değerlendirilmektedir. Dilbilgiselleşme terimi, ilk olarak Meillet tarafından kullanılmıştır. Bununla birlikte büyük dilbilgisi birliklerinin küçük dilbilgisi birliklerine dönüştüğü fikri, Horne tarafından XVIII. yüzyılın sonlarına doğru dile getirilmiştir (Lehmann, 2002, s. 1).

Gabelentz, dilbilgiselleşmenin temel iki eğilim sonucu ortaya çıktığını belirtmektedir. Bu eğilimler telaffuz kolaylığı (ease of articulation) ve ayrışma/başkalaşma (distinctness) şeklindedir (Gabelentz, 1891, s. 251; Lehmann, 2002, s. 2). Buna göre dilde en az çaba yasasıyla paralel olarak kelimelerde sesler değişikliğe uğrayacak, neticesinde de yeni biçimler ortaya çıkacaktır. Dilbilgiselleşme aşamaları Humboldt tarafından dört basamakta ele alınmıştır. Birinci basamakta kelimeler bir düzen içerisinde olmakla birlikte dilbilgisel ögeler bağımsız sözlük birimleri ve anlam ögeleri içerisinde saklıdır. İkinci basamakta bazı kelimeler yapısal ve dilbilgisel anlamlar arasında gidip gelen kararsız ögeler şekline gelecektir. Üçüncü basamakta ise kelimeler yine belirgin olmayan bir şekilde somut kelimelere ekleneceklerdir. Yani birer klitik haline geleceklerdir. Dördüncü basamakta ise bu yapılar artık biçimbirim şekline dönüşecektir (Lehmann 2002, s. 1).

Lyons ise farklı dillerin dilbilgiselleşme konusunda farklı kategorileri (zaman, sayı, cinsiyet, durum, şahıs, görünürlük vb.) seçtiğini ve farklı kategorilerde dilbilgiselleşmenin gerçekleştiğini belirtmektedir (Lyons, 1977, s. 234; Hirik, 2017, s. 209).

Bybee ise dilbilgiselleşmeyi katmanlı bir süreç (gradual process) olarak ele almakta ve sözlüksel unsurların ekleşme yönünde hareket ettiğini ifade etmektedir (Bybee, 1996, s. 253; Hirik, 2017, s. 209).

Dilbilgiselleşme sürecinde yapısını bir bağımlı biçimbirime dönüştüren, fakat aynı zamanda bağımsız biçimbirim olarak da görev yapmaya devam eden yapılara enklitik denir. Crystal'e göre bağlı bulunduğu kelimedenden önce ya da sonra gelebilen klitikler bulunmaktadır. Bağlı bulunduğu kelimedenden önce gelen klitiklere proklitik, sonra gelenlere ise enklitik denmektedir (Crystal, 1944: 57). Klitiklerle ilgili en kapsamlı çalışma Erdal'a aittir. Erdal, bu çalışmasında klitiklerin kelimelerden ve eklerden

ayrışan yönlerini göstermektedir. Erdal'a göre klitikler bir fonolojik birim oluşturan fakat morfolojik birim olmayan, bağımsız bir kelimeyle anlam taşıyan yapılardır. Klitikler fonolojik seviyede eklerle ilgili gibi düşünülebilir, fakat morfolojik seviyede kelimedirler (Erdal, 2000, s. 41). Vardar, enklitik için sonasığınık terimini kullanmış ve bunu “vurgudan yoksun olan ve kendisinden önceki sözcükle birlikte bir vurgu birimi oluşturan öge” şeklinde tanımlamıştır (Hirik, 2017, s. 213).

Dilbilgisel unsurlar dilbilgiselleşmenin yukarıda bahsedilen basamaklarından geçerken ses ve biçim olarak büyük oranda değişikliğe uğrarlar. Ancak bu değişiklik her zaman sözlük birim biçiminin yok olmasına neden olmaz. Yani dilbilgiselleşme sürecinden önceki bağımsız biçimbirim şeklindeki kelime, bu süreçten sonra bağımlı biçimbirim şekline dönüşse de eski şeklini yitirmek zorunda değildir. Dolayısı ile bir yapının dilbilgiselleşme öncesi şekli ile dilbilgiselleşme sonrası şeklinin aynı anda yaşadığını, dilde kullanım alanı bulduğunu görmek mümkündür. Bu sürecin sonucunda da eşzamanda yaşayan biçimler ortaya çıkar (Hirik, 2017, s. 210).

1.3. GRAMERLEŞME SÜREÇLERİ VE İLKELERİ

Bağımsız sözlüksel birimlerin gramatikal işaretçiler hâline gelirken uğradıkları bu dönüşümün ortaya çıkışında etkili olan dilsel süreçlerin tanımlanması da teorinin inceleme alanı dahilindedir. Araştırmacılara göre gramerleşmenin birbirleriyle ilişkili üç etkileşim mekanizmasının (*anlamsızlaşma*, *kategorisizleşme* ve *erozyon*) sonucunda ortaya çıktığı düşünülmektedir (Traugott, 2003, ss. 99-139; Lehmann, 2002, ss. 108-159; Hopper, 1996, ss. 230-231).

Heine ve Reh'e göre üç temel süreç bulunmaktadır: 1. Sesbilgisel süreç (phonetic processes) Dil birimlerinin dilbilgisi içeriğini değiştiren dilbilgisel süreçlerdir: uyma (adaptation), aşınma (erosion), kaynaşma (fusion), kayıp (loss), 2. Biçimsözdizimsel süreç (morphosyntactic processes) Bu birimlerin biçimbilgisi veya sözdizimsel durumunu etkileyen biçimsözdizimsel süreçler: yer değiştirme (permutation), birleşme (compoundIng), klitikleşme (cliticization), ekleşme (affixiation), fosilleşme (fossilization), 3. İşlevsel süreç (functional processes) Dilsel birimlerin anlamını veya dilbilgisel işlevini etkileyen işlevsel süreçler: anlamsızlaşma (desemanticization), genişleme (expansion), basitleşme (simplification), birleşme (merger). Heine ve Reh, bu

üç tip süreç arasında çok sayıda kronolojik bağlantının olduğunu öne sürmüştür (Heine & Reh, 1984, ss. 16-17).

Dilbilgiselleşme kuramının dilbilgisel biçimlerin oluşumu ve gelişimiyle ilgilendiğini belirten Heine ve Kuteva, dilbilgiselleşmenin temel amacının dilbilgisi biçimlerinin boşluk ve zaman içinde nasıl ortaya çıktığını, geliştiğini açıklamak ve bunların neden bu şekilde biçimlendiklerini ifade etmek olduğunu öne sürmüşlerdir. Değişkenler için mekanizma kavramını kullanan Heine ve Kuteva, dilbilgiselleşmenin teknik olarak dört ana mekanizmayı içerdiğini ileri sürmüşlerdir. Bu mekanizmalar yukarıda belirtilen parametrelerle benzerdir: 1. Anlamsızlaşma- anlamsal ağartma (desemanticization- semantic bleaching): anlam içeriğinde kayıp, 2. Genişleme- bağlam genişlemesi (extension- context generalization): yeni bağlamlarda kullanım, 3. Kategorisizleşme (decategorialization): sözlüksel veya diğer daha az dilbilgiselleşmiş biçimlerin biçimsözdizimsel özelliklerde kayıp, 4. Aşınma/sesbirimsel kayıp (erosion/ phonetic reduction): sesbiriminde kayıp (Heine ve Kuteva, 2004, s. 2).

Yanı sıra dilbilgiselleşme sürecine giren bir birim, şu aşamalardan geçerek dilbilgiselleşme derecesini arttırabilmektedir:

Tablo 1. Lehmann'a göre Dilbilgiselleşme Parametreleri (Lehmann, 2015, s. 174; Can, 2018, s. 32).

değişkenler	zayıf dilbilgiselleşme	süreç	güçlü dilbilgiselleşme
bütünlük	çok anlamlı; çok heceli	yıpranma	Az, tek anlamlı; az veya tek heceli
dizisellik	Anlamsal alana, diziye gevşek bir şekilde bağlı	diziselleşme	dizisiyle sıkı bir şekilde bütünleşir
dizisel değişkenlik	İletişim niyetine göre birimin seçimi serbest	zorunluluk	Sistemli bir şekilde seçim serbestliği, kısıtlı, kullanımı zorunlu
yapısal alan	Birim rastlantısal	yoğunlaşma	Sözcük veya

	karmaşık yapıyla ilişkili		gövdeyi niteler
bağlılık	Bağımsız bir şekilde sıralanır	birleşme	Birim ek haline gelir
dizimsel değişkenlik	Birimin yeri serbest bir şekilde değişebilir	Sabitlenme	Birim sabit yapısal boşlukları doldurur

Gökçe, bu temel gramerleşme süreçlerinin yanında yine bu gramerleşme süreçleriyle ilişkilendirilebilecek olan başka süreçlerin varlığı üzerinde de durmaktadır (Gökçe, 2013, ss. 29-44).

Çalışmalarında parametre kavramını kullananlardan Heine ve Kuteva, dilbilgiselleşmenin teknik olarak dört parametreyi içerdiğini belirterek Heine'nin yukarıda belirtmiş olduğu parametrelere benzer dört parametreyi ortaya koymuşlardır: 1. Anlamsızlaşma (desemanticization): anlam içeriğindeki kayıp, 2. Genişleme ya da bağlam genişlemesi (extension, context generalization): yeni bağlamlarda kullanım, 3. Kategorisizleşme (decategorialization): bağımsız sözlüksel veya diğer daha az dilbilgiselleşmiş biçimlerin karakteristik özelliği olan biçimsözdizimsel özelliklerinde kayıp, 4. Aşınma (erosion, phonetic reduction): ses yapısında kayıp. Heine ve Kuteva'nın belirtmiş olduğu bu değişkenler birbiriyle bağlantılıdır (Heine ve Kuteva, 2004, s. 2).

1.4. GRAMERLEŞME PARAMETRELERİ

1.4.1. Anlamsızlaşma (*desemanticization*)

Gramerleşme teorisi ile ilgili çalışmalarda *semantic bleaching*, *semantic loss*, *semantic decay*, *semantic impoverishment*, *abstraction* gibi terimlerle adlandırılan bu süreç, bağımsız sözlüksel birimlerin gramerlik işaretleyicilere dönüşmesinin ilk basamağı olarak görülmektedir. *Anlamsızlaşma* sürecinde gramerleşme sürecine giren bağımsız sözlüksel birim önce anlam içeriğini, işlevsel önemini ve ifade değerini kaybeder.

Ancak, Campbell gibi teori karşıtı olan araştırmacılara göre gramerleşmenin anlamsızlaşma ile ortaya çıkma zorunluluğu bulunmamaktadır. Heine, Claudi ve Hünnemeyer, dilbilgiselleşme sürecinde meydana gelen anlam kaybını ve soyutlaşmayı ifade etmek için “ağarma” (bleaching) ve “soyutlama” (abstraction) terimlerini kullanmayı tercih etmişlerdir. Ancak, bu terimlerin dilbilgiselleşmenin tanımlayıcı veya açıklayıcı parametreleri için yetersiz olduğunu belirtmişlerdir (Heine, Claudi ve Hünnemeyer, 1991, s. 41). Bu çalışmada ise, dilbilgiselleşme parametrelerini açıklamak için araştırmacılar arasında genellikle tercih edilen “anlamsızlaşma” (desemanticization) teriminin kullanılması daha uygun bulunmuştur. Bu terim, dilbilgiselleşme sürecinde sözcüklerin sözlüksel anlamlarının azalması veya kaybolması fenomenini daha iyi yansıttığı için seçilmiştir.

“Dilbilgiselleşme örnekleri olarak kabul edilen ve herhangi bir anlam kaybını gerektirmeyen birkaç tür olgu vardır... Farklı türden ciddi bir sorun, dilbilgiselleşmeyle bağlantılı olarak gerçekleşen anlamsal değişim türlerinin dilbilgiselleşme alanlarıyla sınırlı olmaması, dilbilgiselleşmenin dışında da geniş çapta gerçekleşen tanıdık anlamsal değişim türleri (metafor, metonimi) olmasıdır” (2001, s. 119).

Hopper ve Traugott (1993) da gramerleşme sürecinde anlam kaybının başlangıçta değil sürecin sonunda ortaya çıktığını düşünmekte ve gramerleşme sürecinin başlangıcında anlam kaybının değil anlam geçişlerinin söz konusu olduğunu düşünmektedir. Hopper ve Traugott, dilbilgiselleşme sürecinde anlamların zamanla zayıflama eğiliminde olduğuna işaret etmişlerdir. Onlara göre, dilbilgiselleşmenin erken aşamalarına dair kanıtlar, anlam kaybından ziyade anlamın yeniden dağıtımını veya değişimiyle ilgilidir. Bu nedenle, anlamsızlaşma kavramının dilbilgiselleşmenin ilk aşamalarından çok son aşamalarıyla ilişkili olduğunu savunurlar (Hopper ve Traugott, 2003, ss. 94, 98).

Brinton ve Traugott da dilbilgiselleşme sürecinde anlamsızlaşmanın son aşamada gerçekleştiğini savunan araştırmacılardandır. Anlamsızlaşma kavramını ifade etmek için “ağarma” (bleaching) terimini kullanmışlar ve dilbilgiselleşmenin geç aşamalarının, özellikle içeriksel anlamda kayıpla karakterize edilen genelleme yoluyla anlamın zayıflaması, yani “ağarma” ile tanımlandığını belirtmişlerdir. Ayrıca, dilbilgiselleşme sürecinde anlamsal içeriğin azalmasına veya kaybolmasına özellikle dikkat edilmesi gerektiğini vurgulamışlardır (Brinton ve Traugott, 2005, s. 108).

Norde, dilbilgiselleşme sürecinin ilk aşamasında, sözcüksel birimlerde anlamsızlaşma yerine genellikle daha soyut bir düzeyde anlam değişikliğinin meydana geldiğini belirtmiştir (Norde, 2009, s. 67). Bu, dilbilgiselleşme sürecinin başlangıcında, sözcüklerin daha genel veya soyut anlamlar kazanmaya başladığını ve bu değişimin, sözcüklerin dilbilgisel işaretleyicilere dönüşmesinin ilk adımı olduğunu gösterir.

Narrog ve Heine (2021), bağlam genişlemesi modeli temelinde dilbilgiselleşme sürecindeki bir birimin anlamsızlaşmasını şu aşamaları içerecek şekilde açıklamaktadırlar (Narrog ve Heine, 2021, ss. 67-69):

1. Bir sözcük, kendi sözlüksel anlamının ötesinde, farklı bir bağlamda kullanıldığında, bu yeni bağlamda ortaya çıkan hedef anlam, kaynak anlamla karşılaştırıldığında anlamsal özelliklerini yitirebilir; yani anlamsızlaşabilir.
2. Değişken bağlamlarda kaynak anlamın arka plana atılmasıyla anlamsızlaşmış hedef anlam neredeyse hayatta kalan tek anlamdır.
3. Yaygınlaşma aşamasında olan birim anlamsızlaşmış ve artık herhangi bir bağlam tarafından desteklenmeye ihtiyaç duymaz. Narrog ve Heine'nin belirttiği anlamsızlaşma aşamalarının dilbilgiselleşmede eşzamanlı olmadığı ve süreç gerektirdiği anlaşılmaktadır.

Buna göre anlamsızlaşma, sözcüksel anlamdan dilbilgisel anlama (birincil dilbilgiselleşmeye) giden süreçle sınırlı değildir. Bunun yerine dilbilgiselden daha dilbilgisel anlama (ikincil dilbilgiselleşmeye) doğru gelişen bir dilbilgiselleşme sürecidir (Narrog & Heine, 2021, s. 70).

Haspelmath (1999) ise anlam kaybını gramerleşmenin ön koşulu olarak görmekte ve sözlüksel bir birimin ancak söylem içerisinde anlamsızlaşarak belli bir sıklık değerine ulaşacağı ve gramerleşebileceği kanısındadır.

Lehmann, dilbilgiselleşme sürecinde bir birimin anlamsal bütünlüğünün azalmasını "anlamsızlaşma" olarak, sesbilimsel bütünlüğünün azalmasını ise "sesbilgisel aşınma" veya "erozyon" olarak tanımlamış ve bu iki süreç arasında bir paralellik olduğuna işaret etmiştir (Lehmann, 2015, s. 134). Ancak Haspelmath, bu noktada Lehmann'ın görüşlerine karşı çıkan araştırmacılardan biridir ve anlamsızlaşma ile sesbilgisel aşınmanın eşzamanlı olarak gerçekleşmediğini savunmaktadır. Haspelmath'a göre

anlam genişlemesi, dilbilgiselleşme sürecinde diğer süreçleri tetikleyen bir faktördür. Bir sözlüksel birimin bağlam içerisinde anlamsızlaşması, onun sıklık değerinin artmasına ve dolayısıyla dilbilgiselleşmesine yol açabilir ancak bu artış olmazsa, sözlüksel birimin sıklık değeri önemli ölçüde artmayacaktır (Haspelmath, 1999, s. 1062). Bu görüş, dilbilgiselleşme sürecinin karmaşık ve çok yönlü olduğunu ve her birim için farklı yollar izlenebileceğini göstermektedir.

Gökçe, tarihsel metinlerde anlamsızlaşmanın gözlemlenmesinin zorluklarına değinmiş ve modern Türk dillerinde bu sürecin daha belirgin olduğunu ifade etmiştir. Özellikle modern Türk yazı dillerinde, “yat-”, “tur-” ve “ol(tur)ur-” gibi fiillerin yardımcı fiil olarak kullanılmalarının anlamsızlaşma yoluyla ileri derecede dilbilgiselleşmenin önemli bir göstergesi olabileceğini belirtmiştir (Gökçe, 2013, s. 33). Bu durum, dilbilgiselleşme sürecinin işlek halde kullanımda olan dillerde nasıl işlediğine dair önemli bir ayrıntı olarak değerlendirilebilir.

1.4.2. Kategorisizleşme (*decategorialization*)

Kategorisizleşme, Hopper ve Thompson (1984, s. 711) tarafından tanımlanan bir terimdir ve dilbilgiselleşme sürecindeki biçimbirimlerin, isim ve fiil gibi temel kategorilere ait özellikleri kaybetmesi ve daha az belirgin ikincil kategorilere doğru evrilmesi sürecidir. Hopper (1991, s. 22) bu süreci, dilbilgiselleşen birimlerin, isim ve fiilin tipik morfolojik ve sözdizimsel özelliklerini yitirip, sıfat, sıfat-fiil, edat gibi ikincil kategorilere ait özellikleri benimsemesi olarak açıklar. Heine ve Kuteva, kategorisizleşmeyi, sözlüksel veya diğer daha az dilbilgiselleşmiş biçimlerin biçimsözdizimsel özelliklerinde meydana gelen bir kayıp olarak tanımlarlar. Bu kayıp, genellikle anlamsızlaşma sonucu ortaya çıkar ve bu süreçte, biçimler eski kullanımlarındaki kategorik özelliklerini yitirirler. Bu durum, biçimlerin yeni dilbilgisel anlamlar kazanmasına ve kategorisizleşme sürecine girmelerine yol açar (Heine ve Kuteva, 2004, s. 3). Norde (2009) ise kategorisizleşmeyi bir birimin biçimsözdizimsel özelliklerinin kaybı olarak tanımlamakta ve kategorisizleşme ile ilgili birçok sorunun olduğuna dikkat çekmektedir. İlk olarak terim sorununa değinmiştir.

Narrog ve Heine, kategorisizleşme kavramını, bir sözlüksel birimin dilbilgiselleşme süreci boyunca maruz kaldığı biçimbilgisel ve sözdizimsel özelliklerin kaybı olarak tanımlamışlardır. Kategorisizleşmenin, bazı dilbilimciler tarafından dilbilgiselleşme süreçlerinin temel bir mekanizması olarak kabul edildiğini ifade etmişlerdir. Onlara göre, bir birim anlamını yitirdiğinde, daha önceki kullanımını tanımlayan biçimbilgisel ve sözdizimsel özelliklerini kaybetme eğilimindedir.

Narrog ve Heine, kategorisizleşmenin, dilbilgiselleşme sürecinde bir sözlüksel birimin maruz kaldığı biçimbilgisel ve sözdizimsel özelliklerin kaybı olarak tanımlanabileceğini ve bu sürecin hem içsel hem de dışsal faktörlerden kaynaklanabileceğini belirtmişlerdir. Bu bağlamda, dilbilgiselleşme durumunda beklenen kategorisizleşmenin gerçekleşmemesinin çeşitli sebepleri olabileceğine işaret etmişlerdir. Özellikle, dilin içsel özelliklerinden kaynaklanan kategorik kaybın önlenmesine yönelik kısıtlamaların varlığına ve dilbilgiselleşme sürecinin kendisiyle ilgili faktörlere dikkat çekmişlerdir. Ayrıca, kategorisizleşmenin süreç içerisinde gerçekleştiğini ve bu sürecin ne kadar genç olursa, ulaşılan kategorisizleşme derecesinin o kadar düşük olacağını öne sürmüşlerdir. Ayrıca kategorisizleşmenin bazı araştırmacılar tarafından dilbilgiselleşme süreçlerinin yeniden yapılandırılmasında temel bir ölçüt olduğu görüşünde olduklarını belirtmişlerdir (Narrog ve Heine, 2021, s. 72).

Hopper, dilbilgiselleşmenin her zaman isim ve fiil katagorisinde kayıp yaşadığını belirtmiştir. Diğer kategorilerde görülen değişikliklerin de neredeyse her zaman bu iki ana kategoride gözlemlenen değişikliklerden kaynaklandığını öne sürmüştür (Hopper, 1991, s. 31). Hopper ve Traugott, bu dönüşümü, kategorisellik hiyerarşisini temsil eden bir modelle açıklamaktadırlar:

Büyük Kategori (>Orta Kategori) >Küçük Kategori

Bu modelde, 'Büyük Kategori' olarak adlandırılanlar isimler ve fiillerdir. 'Küçük Kategori' ise edatlar, bağlaçlar, yardımcı fiiller ve zamirler gibi daha dar kapsamlı dilbilgisel öğeleri içermektedir. Sıfatlar ve zarflar ise 'Orta Kategori' olarak tanımlanmakta ve genellikle fiillerden veya isimlerden türemekte oldukları belirtilmektedir. Hopper ve Traugott, tek yönlülük ilkesine dayanarak, zaman içinde gelişen tüm küçük kategorilerin, bu üst kategorilere dayandığını öne sürmüşlerdir (Hopper ve Tarugott, 2003, ss. 106-107).

Brinton ve Traugott (2005), kategorisizleşmenin bileşenlerde değişim, dizisel yapıda değişim ve kategori özelliklerinde değişim olmak üzere üç alt türünü tanımlamışlardır. Bu süreçte, bir dilbilgisel birimin anlam ve işlev değişikliği yaşadığı ve bu değişikliklerin dilbilgisel kategorilerin evrimine katkıda bulunduğu belirtilmiştir. Hopper, Brinton ve Traugott'un yanı sıra Heine ve Kuteva (2005) da, kategorisizleşme sürecinin büyük kategorilerden (isimler ve fiiller gibi) küçük kategorilere (edatlar, bağlaçlar gibi) doğru ilerlediğini savunmuşlardır. Heine ve Kuteva, bu süreci, bağımsız sözdizimsel yapıların ve sözlüksel biçimlerin klitiklere ve sonrasında eklere dönüşümünü içeren biçimbilimsel bir döngü olarak tanımlamışlardır. Bu dönüşüm, teorik olarak dilbilgisel biçimlerin kaybıyla sonuçlanır.

Heine ve Kuteva, dilbilgiselleşmenin sadece anlamsal değişiklikleri değil, aynı zamanda biçimsözdizimsel değişiklikleri de içerdiğini, yani kategorisizleşmeyi de kapsadığını vurgulamışlardır. Bir dilbilgisel birim anlamsızlaştığında, yani sözlüksel anlamdan dilbilgisel anlama dönüştüğünde, önceki kullanımını tanımlayan biçimbilgisel ve sözdizimsel özelliklerini kaybetme eğilimindedir. Bu kayıp, aşağıdaki gibi dereceli bir süreç olarak ifade edilir:

Bağımsız Sözlüksel Birim (>Klitik) >Ek

Kategorisizleşmenin belirgin özellikleri şunlardır:

- Çekim özelliğinin yitirilmesi,
- Biçimbilgisel türetme özelliğinin yitirilmesi,
- Niteleme özelliğinin yitirilmesi,
- Bağımsızlığın yitirilerek başka bir biçime bağımlı hale gelmesi,
- Sözdizimsel özgürlüğün sınırlanması,
- Atıfta bulunma özelliğinin yitirilmesi,
- Aynı dilbilgisi sınıfına ait unsurların kaybı. (Heine ve Song, 2011, s. 593; Heine ve Kuteva, 2007, s. 40).

Gramerleşme teorisine ilişkin literatürde bu süreç, bağımsız sözlüksel birimlerden gelişen gramerlik birimlerin oluşumunda biçim ve söz dizimi özelliklerinde aşamalı olarak gerçekleşen birtakım kayıplar sonucunda *büyük kategorilerden* (adlar ve fiiller) *küçük kategorilere* (edatlar, bağlaçlar, yardımcı fiiller) doğru bir gelişimi tanımlar. Bu gelişim sürecinde *ara kategoriler* (sıfatlar, zarflar) de ortaya çıkabilmektedir. Buna göre

gramerleşme teorisinin *tek yönlülük ilkesi* gereğince art zamanlı bir bakış açısıyla değerlendirildiğinde dildeki bütün küçük kategorilerin kaynağını büyük kategorilerin oluşturduğunu söylemek mümkündür. Kategorisizleşme sadece büyük kategorilerin küçük kategorilere dönüşümü olarak ele alınmaz aynı zamanda bunların prototip özelliklerinden verdikleri işlev kayıpları da gramerleşmenin inceleme alanına girmektedir. Gökçe'nin de belirttiği gibi bu durum Türkçede bağımsız sözlüksel bir fiilin yardımcı fiilleşmesi sürecinde açıkça ortaya çıkmaktadır (Gökçe, 2013, s. 34).

1.4.3. Ses İndirgemesi (*Erozyon*) ve Sıklık

Gramerleşme teorisi ile ilgili literatürde *phonological weakening*, *phonetic erosion*, *phonetic loss* gibi terimlerle anılan bu kavram, birçok araştırmacı tarafından gramerleşme sürecinin doğal bir sonucu olarak değerlendirilmektedir. Bu bakış açısını benimseyen Haspelmath da bağımsız bir sözlük birimin anlamsızlaştığında biçimsel olarak bir indirgemeye maruz kalacağına ve biçimsel olarak indirgenmiş bir yapının da anlam bakımından zenginleşmesinin beklenebilir bir durum olmadığına işaret eder.

“Bir öge anlamsızlaştırıldıkça biçimsel olarak da indirgenir ve hiç kimse bir ögenin biçimsel olarak indirgenmiş ancak anlamsal olarak zenginleştirilmiş olmasını beklemez” (Haspelmath, 1999, s. 1050).

Ancak, gramerleşme teorisinin savunucularından biri olan Lehmann, bu görüşe katılmamakta ve gramerleşen dil birimlerinin her zaman ses indirgemelerine maruz kalmasına dair bir zorunluluğun bulunmadığını dile getirmektedir.

“Fonolojik yıpranmanın dilsel değişimde her yerde mevcut olduğu açıktır. Sadece dilbilgiselleşmede rol oynamaz, uzun vadede hemen hemen her göstergeyi etkiler... Sonuç olarak, fonolojik yıpranmadan dilbilgiselleşmeye bir çıkarım yapmak yanlış olacaktır” (Lehmann, 2002, s. 113).

Gökçe de gramerleşme süreçlerinde ses indirgemelerinin ortaya çıkmasında önemli bir etken olan *metin sıklığına* vurgu yapar. Ona göre gramerleşmiş biçimler ile bunların ortaya çıktığı yapıların en önemli özelliklerinden biri de normal sözlüksel biçimler ile karşılaştırıldıklarında metinlerde oldukça sık geçmeleridir. Böylece *sıklık*, sadece gramerleşmenin sonuçlarından biri olmakla kalmaz bu sürecin ortaya çıkışında da önemli bir görev üstlenir. Bu sıklık da ikiye ayrılmaktadır. Birincisi sözlük sıklığı ya da

tür sıklığı (*type frequency*), ikincisi de metin sıklığı ya da sembol sıklığı olarak adlandırılan (*token frequency*) ile ilgilidir (Gökçe, 2013, s. 37).

Narrog ve Heine, dilbilgiselleşme sürecini tanımlamak için kullanılan “aşınma” (erosion) teriminin, genellikle ses indirgemesi veya azalmasını ifade eden “fonetik indirgeme” (phonetic reduction) teriminden farklılaştırılması gerektiğini savunurlar. Bu ayrımın, dilbilgiselleşmenin sadece seslerin değişimiyle sınırlı olmadığını, aynı zamanda anlam ve işlevdeki değişiklikleri de kapsadığını göstermek için önemli olduğunu belirtmişlerdir. Çünkü ses indirgemesinin her koşulda dilbilgiselleşmeyi gerektirmeyen daha genel bir değişiklik türü olarak algılandığını belirtirler. Narrog ve Heine, dilbilgiselleşme sürecinde sık kullanılan bir sözcüğün genellikle sağ veya sol tarafından sesbilgisel aşınmaya uğraması durumunu ifade eden “aşınma” (erosion) teriminin, bu bağlamda kullanılmasının daha uygun olduğunu belirtmişlerdir. Bu, dilbilgiselleşme sürecinin, bir sözcüğün sık kullanımı sonucu sesbilgisel değişikliklere maruz kalması ve bu değişikliklerin dilbilgisel yapılar oluşturmaya yol açtığını gösterir. Bu süreç, dilin evriminde ve dilbilgisel yapıların gelişiminde önemli bir rol oynar (Narrog ve Heine, 2021, ss. 78-80, 81-82). Bu çalışmada söz edilen parametre için aşınma terimi kullanılacaktır.

Heine, dilbilgiselleşme teorisinin, bir sözcük biriminin dilbilgisel bir işaretleyici olarak yaygınlaşması durumunda sesbilgisel aşınmaya uğrama eğiliminde olduğunu belirtmiştir. Bu süreçte, sözcüğün sesbilgisel içeriğinin azalması ve bitişindeki unsurlara bağımlı hale gelmesi gibi değişikliklerin meydana gelmesi muhtemeldir. Bu, dilbilgiselleşme sürecinin doğal bir parçası olarak kabul edilir ve dilin evrimi sırasında sıkça rastlanan bir fenomendir (Heine, 1993, s. 106).

Heine ve Kuteva, dilbilgiselleşme sürecinin son aşaması olarak kabul edilen sesbilgisel aşınmanın, bu sürecin zorunlu bir parçası olmadığını vurgulamışlardır. Almanca’daki “haben” fiilinin, sahip olma anlamının yanı sıra bitmişlik ve geçmiş zaman göstergesi olarak dilbilgiselleştiğini ancak yaklaşık bin yıl süren tarihi boyunca sesbilgisel aşınmaya maruz kalmadığını belirtmişlerdir. Bu durum, dilbilgiselleşmenin her durumda sesbilgisel değişikliklerle sonuçlanmayabileceğini göstermektedir (Heine ve Kuteva, 2007, s. 42; Heine ve Kuteva, 2007, s. 42).

Narrog ve Heine, sesbilgisel aşınmanın dilbilgiselleşme sürecinin son aşamasında yer aldığı görüşünü desteklemektedirler. Araştırmacılar, anlamsızlaşmanın dilbilgiselleşmenin ilk aşamasını oluşturduğunu ve aşınmanın ise bu sürecin daha ileri aşamalarında meydana geldiğini belirtmişlerdir. Ayrıca, bazı dilbilgiselleşme sürecindeki birimlerin henüz ses aşınmasına uğramadığına dair örneklerin de bulunduğunu ifade etmişlerdir (Narrog ve Heine, 2021, s. 51). Bu, dilbilgiselleşme sürecinin her birim için aynı evreleri takip etmediğini ve dilin dinamik yapısının çeşitli yollarla evrilebileceğini gösterir (Narrog ve Heine, 2021, s. 51).

Narrog ve Heine (2021) sesbilgisel aşınma parametresinde yaygın görülen değişiklikleri şöyle sıralamıştır:

1. Tam heceler de dâhil olmak üzere sesbilgisel parçaların kaybı,
2. Vurgu, ton farklılıkları veya tonlama gibi parçalar üstü özelliklerin kaybı,
3. Sesbilimsel bağımsızlıkta kayıp ve bitişik sesbilimsel birimlere uyum,
4. Sesbilimsel sadeleşme,
5. Sınır kaybı (Narrog ve Heine, 2021, s. 79)

Lehmann, sesbilgisel aşınmanın kademeli olarak gerçekleştiğini ve anlamsızlaşma ile bağlantılı olarak eşzamanlı olarak geliştiğini vurgulamıştır. Lehmann, bütünlük parametresi kapsamında aşınmanın sadece sesbilgisel bütünlükte azalma veya sesbilgisel yıpranmayla ilgili olan aşınmayı değil, aynı zamanda anlamsal bütünlükteki azalmayı da (anlamsızlaşmayı) içerdiğini öne sürmektedir. Lehmann, sesbilgisel aşınmanın her kategoride görülebileceğini, bu sebeple sesbilgisel aşınmadan yola çıkarak dilbilgiselleşme çıkarımı yapmanın doğru olmayacağına dikkat çekmektedir. Bu durumun daha önce belirtmiş olduğu parametreler için de geçerli olduğunu, bu parametrelerin tek başlarına dilbilgiselleşme için kanıt sunamayacağını aksine hepsinin etkileşimi sonucu dilbilgiselleşmenin ortaya çıktığını belirtmektedir (Lehmann, 2015, ss. 134- 135).

1.5. DİLBİLGİSELLEŞME AŞAMALARI VE İLKELERİ

1.5.1. Yenileme (*Renewal/renovation*)

Renewal/renovation adlarıyla anılan bu süreç, dilde yaşayan anlamların yeni biçimler ile ifade edilmesi anlamına gelmektedir ve bütün gramer kategorilerini kapsayan geniş bir terim olarak karşımıza çıkmaktadır (Gökçe 2013, s. 39). Gökçe çalışmasında bu süreci (a) ve (b) maddeleri olmak üzere iki başlık altında incelemiş ve sözü edilen (a) maddesini dil sisteminde öteden beri var olan eski kategoriler için yeni biçimlerin ortaya çıkması olarak değerlendirirken (b) maddesini ise daha önce dil sisteminde var olmamış yeni gramatikal kategorilerin ortaya çıkması olarak ele almıştır. Bu bağlamda Gökçe çalışmasında *renewal* ya da *renovation* şekillerinde terimleştirilen (a) sürecini *yenileme* şeklinde, (b) sürecini ise Lehmann'ın *innovation* olarak adlandırılmasını teklif ettiği şekilde *ilk-yenileme* terimiyle karşılamaktadır (2013, s. 39).

1.5.2. Katmanlaşma (layering)

Katmanlaşma, eski gramer biçimlerinin yenilenmiş biçimler ile birlikte dil içerisinde eş zamanlı olarak yer alması ve aynı gramer alanına katkıda bulunan gramatikal biçimlerin bir gramerleşme zinciri oluşturması olarak tanımlanabilir. Burada işlevsel olarak benzerlik gösteren gramerleşmiş biçimlerin dil içerisinde tutunmaları noktasındaki rekabet hâlinde olma durumu söz konusudur. Hopper bu durumu şu şekilde açıklamaktadır:

“Geniş bir işlevsel alan içerisinde sürekli olarak yeni katmanlar ortaya çıkmaktadır. Bu gerçekleşirken, eski katmanlar zorunlu olarak bir kenara atılmaz, ancak yeni katmanlarla birlikte var olma ve onlarla etkileşime girmeye devam edebilir” (Hopper, 1996, s. 230).

Bu bağlamda dönem dönem dil içerisinde aynı gramer alanını işaretleyen eski ve yeni gramerlik biçimlerin eş zamanlı olarak yer aldığı ve her iki katmanın da yan yana yaşamaya devam ettiği tespit edilebilmektedir.

Hirik'in “Türkiye Türkçesinde Eşzamandalık” adlı çalışmasında belirttiğine göre dilbilgiselleşme sürecinden geçen dilbilgisel unsurlar, ses ve biçim olarak önemli değişikliklere uğrar. Ancak bu değişiklikler, sözlük birim biçiminin her zaman yok olmasına yol açmaz. Yani, dilbilgiselleşmeden önce bağımsız olan bir biçim birimi, bağımlı bir biçimbirime dönüşse bile, eski formunu tamamen kaybetmek zorunda değildir. Bu durum, bir yapının dilbilgiselleşme öncesi ve sonrası formlarının aynı anda var olabileceğini ve dilde kullanım alanı bulabileceğini gösterir. Hirik, bu sürecin

sonucunda eşzamanlı olarak var olan biçimlerin ortaya çıktığını vurgulamıştır (Hirik, 2017, s. 210).

1.5.3. Ayrılma (*divergence*)

Ayrılma olarak adlandırılan bu süreç, bağımsız sözlüksel bir birimin gramerleşmesinin onun sözlüksel değerinin de kaybını gerektirmediğini aksine gramerleşmiş biçim ile onun sözlüksel değerinin yan yana yaşayabileceğini ifade etmektedir. Nitekim, Hopper ve Traugott (2003) da *ayrılmanın* gramerleşme sürecinin doğal bir çıktısı, bir sonucu olduğunu belirtmektedirler:

“... Bu [farklılaşma] özelliği, sözlüksel bir biçimin, biçimin yeni bir anlam kazandığı belirli bir potansiyel dilbilgisel ortamda sabitlenmesi olarak başlayan dilbilgiselleşme sürecinin doğal bir sonucudur” (2003, s. 118).

Dilbilgiselleşme süreçlerini edatlar açısından inceleyen bir diğer araştırmacı Can (2018) da bu incelemesini Lehmann’ın *Thoughts on Grammaticalization* adlı eserine göre biçim-sözdizimsel olarak değerlendirmiştir. Can’a göre dilbilgiselleşmenin başlangıç ve bitiş noktaları her zaman belirlenemediği için bir dil biriminin dilbilgiselleşip dilbilgiselleşmediğinden ziyade birimin süreç boyunca sahip olduğu dilbilgisellik derecesi önemlidir. Bu **dilbilgisellik derecesi** de birimin özerklik seviyesiyle ilgilidir (2018, s. 25). Bu dereceler arasında bağlilik (*coalescence*), fiil birleşmeleri açısından ayrıca önemlidir. Çünkü dilbilgiselleşme sürecinde dizisel bağlilik diğer bir deyişle dizisellik yaşayan birim, kullanım sıklığıyla birlikte aşama aşama dizisini değiştirmeye, biçimsel ve fonetik olarak belirginliklerini kaybetmeye, kısalmaya başlar.

Büyük kategori (>ara kategori) > küçük kategori (Can, 2018, s. 29)

“Büyük kategoriye isim ve fiiller (açık, sözcüksel), küçük kategoriye edatlar, bağlaçlar, yardımcı fiiller ve zamirler (kapalı, dilbilgisel) oluşturmaktadır. Sıfat ve zarflar ise ara kategoriye oluşturur. Küçük kategoriler dilden dile çeşitlilik gösterirken büyük kategoriler isim ve fiil olmak üzere her dilde aynıdır” (Can, 2018, s. 29).

Birim başlangıçta bağımlı değil, sözcükseldir. Dilbilgiselleşmeye başlamasıyla yanındaki birimle yakınlık derecesi artar, klitikleşmeye başlar. Sonraki aşamada artık tamamen yanındaki birime bağlıdır, birimin eki olmuştur (Can, 2018, s. 29). Birimin

yanındaki birime bağıllık derecesinin artmasıyla gerçekleşen birleşme sonucunda birimler arasındaki sınırlar ortadan kalkmaya başlar, birim eklettikten sonra kaynaşır ve sıfır birimle sonuçlanır (Can, 2018, s. 30). Bizim çalışmada incelemek istediğimiz süreç de işte bu **kaynaşma** aşamasıdır.

Bu derece, fiil birleşmeleri üzerindeki incelememiz açısından önemlidir ve üçüncü bölümü oluşturan inceleme bölümünde göz önünde bulundurulacaktır.

Türkçe fiil birleşmeleri yapılarına katılan tur-, yat-, o(l)tur- yardımcı fiilleri, tam fiillikten çıkarken süreçlerin her birinden etkilenmişlerdir. Bu bakış açısına göre gramerleşme, ortaya çıkması açısından özel bağlamlara ihtiyaç duyan ve aynı zamanda bağlam zorlamalı yeniden yorumlama “context-induced reinterpretation” olarak da tanımlanmaktadır (Kuteva, 2001, s. 18; Gökçe, 2013, s. 30). Traugott’un deyimiyle gramerleşme, dildeki sağlam ve daha az sağlam, zorlanmamış sözlüksel yapı ve zorlanmış sözdizimsel, biçim sözdizimsel ve biçimbilgisel yapılar arasındaki gerilimin altını çizer (Traugott, 2003, s. 2; Gökçe, 2013, s. 30).

1.5.4. Birleştirme

Heine ve Reh’in (1984) dilbilgiselleşme üzerine yaptıkları çalışmada, biçim-sözdizimsel süreçler içerisinde ‘birleştirme’ kavramını değerlendirdikleri görülmektedir. Onlara göre, ‘ekleşme’ farklı biçim-sözdizimsel statülerdeki dilsel birimler arasındaki ilişkiyi ifade ederken, ‘birleştirme’ ise aynı biçim-sözdizimsel statüye sahip iki veya daha fazla birimin birleşimini tanımlar. ‘Birleştirme’ veya ‘birleşim’ (compounding), birden fazla dilsel birimi tek bir sözcük halinde birleştirerek, aralarındaki sınırları ortadan kaldırır.

Brinton ve Traugott (2005) ise dilbilgiselleşmenin, sesbilimsel parçaların kaybını (coalescence) veya birleşmeyi (fusion) de içerebileceğini belirtmişlerdir. Bu süreçler, Latincedeki “cantare habeo” ile Fransızcadaki “chanterai” (‘şarkı söyleyeceğim’) örnekleriyle açıklanır. Başlangıçta bağımsız fiiller olarak kullanılan “habeo cantare” ve “cantare habeo”, zamanla bağımlı hale gelmiş ve sonunda sesbilimsel parçalarını kaybetmiştir. Ancak, Brinton ve Traugott’a göre, tüm dilbilgiselleşme örnekleri mutlaka birleştirme veya kaynaşma içermeyebilir (2005, ss. 27-28).

1.5.5. Özelleşme

Gramerleşmiş bir unsurun bir görevi yerine getirmek için kullanım alanındaki daralmayı ifade eden bir aşamadır. Bu süreç yaşanırken biçimsel seçeneklerin çeşitliliği daralmakta ve seçilen daha az sayıdaki biçimler daha genel gramatikal anlamları üstlenmektedir (Hopper, 1996, s. 230).

1.5.6. Sıklık

Gramatikal işlev kazanmış bir birimin belirli bir kullanım sıklığına ulaşmasını ifade etmektedir. Sıklık, ses değişikliklerini veya kayıplarını da beraberinde getiren bir aşamadır. Gökçe, buna tur- yardımcı fiilini örnek vermiş ve “Türkçe fiil birleşmelerine katılan ve metin sıklığı açısından son derece yaygın bir kullanıma sahip olan tur- fiilinin daha az metin sıklığına sahip olan fiillerle karşılaştırıldığında ses indirgemesi açısından daha büyük kayıplara uğradığını” belirtmiştir.

1.5.7. Yenileme

Hem dilde var olan eski kategoriler için yeni biçimlerin hem de dilde var olmayan yeni gramatikal kategorilerin ortaya çıkmasını ifade etmektedir. Yenileme sürecini Türkçedeki fiil birleşmeleri açısından değerlendiren Gökçe, Karaçay-Malkar ve Nogay Türkçesinde Ana Fiil + A + zarf-fiil eki + yardımcı fiil tur- + A + turur (eski şimdiki zaman şekli) biçiminde ortaya çıkan kesin şimdiki zaman örneklerinin yenileme sürecini göstermesi bakımından dikkat çekici örnekler olduğunu ifade etmiştir: ala turadı < *al-a tur- + A + turur ‘şu an almakta’; qaray turadı < *qara-y[a] tur- + A + turur ‘şu anda bakmakta’ (2013, ss. 39-40).

1.5. 8. Kopululaşma (Kopula Oluşumu)

Heine (1993) bu sürecin, fiilin özgün biçim-sözdizimsel özelliklerini kaybetmesi ve yeni bir dilbilgisi işaretleyicisine dönüşmesiyle karakterize edildiğini belirtmiştir. Bu

dönüşüm sonucunda, fiil artık emir, edilgenlik, isimleşme gibi önceki sözdizimsel özelliklerini taşımaz.

Kopula fiiller de dilbilgiselleşme sürecinin bir ürünüdür. Curnow (1999) tarafından belirtildiği gibi, kopula fiiller, özellikle İngilizce’de ‘be’ fiili gibi, cümlenin öznesi ile yüklem arasında bir bağ kurar ve genellikle öznenin durumu veya kimliğini tanımlar (Curnow, 1999, s. 3).

1.6. DİLBİLGİSELLEŞME VE YARDIMCI FİİL/ ART FİİL YAPILARININ OLUŞUMU

Yardımcı fiilleşme, dilbilgiselleşme sürecinin bir sonucu olarak ortaya çıkan bir olgudur ve fiil yapılarının, sözcüksel birimler olarak zamanla yaşadıkları anlam, biçim ve ses değişiklikleri sonucunda yardımcı dilbilgisel yapılar haline gelmelerini ifade eder (Kuteva, 2001, s. 2). Dilbilgiselleşme sürecinde, fiiller başlangıçta sözcüksel kategoriye aitken, yardımcı fiiller dilbilgisel kategori içerisinde değerlendirilir. Sözcüksel kategorideki fiillerin, yardımcı fiiller haline gelerek dilbilgisel kategoriye geçişleri, dilbilgiselleşme bağlamında incelenir (McMahon, 1994, s. 60; Hopper ve Traugott, 2003, s. 107; Lehmann, 2002, s. 119).

Bacanlı da ‘bir zarf fiil eki ve anlamsızlaşmış bir yardımcı fiilden oluşan art fiiller (postverbs)’in insanoğlunun ilginç kavramlaştırmalarının örnekleri olduğuna ve bunların aşamalı olarak görünüş nüansları kazanabildiğine dikkat çeker (Bacanlı, 2014, s. 32).

Heine başlangıçta bağımsız sözlüksel birimler olan fiillerin yardımcı fiilleşerek dilbilgiselleşmesi ile ilgili aşağıdaki gelişim yolunu tasarlamıştır (1993, s. 78):

Ramat (1987) da yardımcı fiilleşme sürecinde dört aşama belirlemiştir:

- I. Ana fiiller: Bu aşamada fiiller temel anlamlarına sahiptir.
- II. Yüklemsel yapı: Belirsiz fiil cümlenin zorunlu bir bileşenidir.
- III. Perifrastik biçimler: Yardımcı fiilin özerk bir anlamsal içeriği yoktur, artık zaman, görünüş ve kip ifade eden işaretleyicidir.
- IV. Ekleşme: Bu, yardımcı fiilin bir eke dönüştüğü son aşamadır.

Ramat'ın analizine göre, yardımcı fiilleşme sürecinde dilbilgiselleşmenin çeşitli karakteristik özellikleri bulunmaktadır. İlk olarak, bu süreç I. aşamadan IV. aşamaya doğru, art zamanlı ve tek yönlü bir gelişim gösterir. Bu, dilbilgiselleşmenin zaman içindeki ilerleyişini ve eş zamanlı dil yapısının anlaşılmasını ilgilendiren bir süreçtir. İkinci olarak, belirlenen aşamalar kesin ve ayırık sınırlara sahipmiş gibi görülmemelidir; bunun yerine, bu aşamalar sürekli bir gelişimin parçaları olarak ele alınmalıdır ve dilbilgiselleşmenin sürekliliğini temsil ederler (Ramat, 1987, s. 12).

Gökçe, yardımcı fiillerin somut ve şematik anlamların ifadesinde kullanıldıklarında bilişsel bir işlev gördüklerini belirtmiştir. Bu bilişsel işlevin, fiillerin, zamanın, görünüşün ve kipliğin birbirine bağlı dizileri olarak ortaya çıktığını ayrıca, yardımcı fiillerin ne tam anlamıyla bir fiil ne de sadece dilbilgisel bir çekim olduğunu söyler. Bunun yerine, bu iki süreç arasında, temel bir fiil ile onun çekimli halleri arasında bir köprü işlevi gördüklerini ve bu geçişin dilbilgisel yapıları anlamamızda kritik bir rol oynadığına dikkat çekmektedir (Gökçe, 2013, ss. 67-68).

Johanson (2021), Türkçe'deki 'postverbal' olarak adlandırılan art fiil yapıları üzerinde durulmaktadır. Johanson, bu yapıların eylemlerin kılınışını (aktionsart) ifade ettiğini ve eylem öbeklerinin içsel değerini değiştirerek eylemin tarzını farklı bir şekilde tanımladığını ileri sürmektedir. Bu fiiller genellikle 'tasvirî yapılar' olarak adlandırılırken, bazı çalışmalarda aspekt veya görünüş fiilleri olarak işlev gördükleri belirtilmektedir. Johanson, bu yapıların dilbilgiselleşme süreci sonucunda ortaya çıktığını ve Türkçe cümle yapısında soldan sağa doğru bir evrim gösterdiğini vurgulamaktadır.

Örneğin, "Yaz-a tur" (yazarak durmak) yapısında "-A tur-" ekinin, ilk fiilin anlamını değiştirdiği belirtilmektedir. Art fiil yapılarında ise, ikinci fiilin dilbilgisel bir işaretleyici olarak kullanılmasıyla, değişikliğin yönü sağdan sola doğru tersine dönmektedir. "Yaz-a tur" (yazmaya devam etmek veya sürekli yazmak) yapısında, ilk fiil ikinci fiil tarafından modifiye edilmektedir. Johanson, bu art fiil yapılarının tek bir yüklem olarak işlev gördüğünü ve görünüş, zaman, kip, kiplik ve kanıtsallık gibi dilbilgisel özelliklere sahip olduğunu belirtmektedir. Ayrıca, bu yapıların sınırlı sayıda dilbilgiselleşmiş yardımcı fiillerden oluştuğunu ve bu yardımcı fiillerin hareket (gitmek, gelmek, uzaklaşmak, dışarı çıkmak, ilerlemek), duruş-posizyon (durmak,

kalmak, oturmak, yatmak), aşama (başlamak, bitirmek) ve çeşitli faaliyet fiillerini (koymak, yerleştirmek, tutmak, atmak, göndermek, vermek, almak) gibi içerdiğini ifade etmektedir (Johanson, 2021, ss. 597-598).

Moğolcada gramerleşme süreçlerinin değerlendirilmesi, özellikle eklerin gelişimi bağlamında araştırmacıların dikkatini çekmiştir. Gramerleşen dilbilgisel birimlere bakıldığında bunların Türkçe ile koşut özellikler sergilediği görülmektedir. Moğolcada gramerleşme süreçleri şu kategorilerde incelenebilir: 1. Yardımcı Fiillerin Gramerleşmesi 2. Bağlaçlar ve Edatlar 3. Şahıs ve Zaman Ekleri. Bu bağlamda gramerleşme süreçlerini inceleyen belli başlı yayınlara değinmek uygun olacaktır.

Khasbaatar, Moğol dillerindeki dilbilgisel durumların genel evrimi hakkında “Genel olarak iletişimin evrimi ve zenginleşmesi yeni morfemlerin yaratılmasıyla değil, fonetik mutasyonlarla dilde zaten mevcut olan morfemlerde yeni gramer işlevlerini işaret eden yeni fonemlerin ortaya çıkmasıyla sağlanır” görüşünü belirtir (1982, ss. 224-225). Bazı durum eklerinin belli işlevlerinin -genitiften kopmuş atıf durumu gibi- Antik Moğolca fonemin canlandırılması ve Eski Moğolcadan miras kaldığı düşünülmektedir. İşlevler miras kalabilir ve sonraki dönem fonemleri bu işlevi üstlenebilir. Anlaşıldığı kadarıyla bir yeniden canlandırma durumu söz konusudur.

1.7. TEMAS KAYNAKLI GRAMERLEŞME (CONTACT-INDUCED GRAMMATICALIZATION)

Dilbilgiselleşmenin uygulama ve araştırma alanlarından birisinin de temas dilbilim (contact linguistics) olduğu görülmektedir. Bu noktada temas kaynaklı dilbilgiselleşme (contact-induced grammaticalization) de iki veya daha fazla dil arasındaki dil temasının dilbilgisel yapıların evrimine nasıl yol açtığını açıklamaktadır. Genellikle bir dilin başka bir dilden ödünç aldığı veya etkilendiği dilbilgisel özellikleri inceler. Bu inceleme alanı, lehçeler ve/veya diller arasında keskin sınırların olmadığı, belli dil özelliklerinin yoğunlukla kullanıldığı merkezî alanlarla değişik dil özelliklerinin bir arada görüldüğü geçiş bölgeleri açısından önemlidir. Özellikle bu geçiş bölgeleri, dil olaylarının incelenmesi için doğal bir laboratuvar görünümündedir. Bu açıdan dilin türetim mekanizmalarından biri olan gramerleşme sürecini de bu geçiş bölgelerinde izlemek, konuya özgün bir bakış açısıyla yaklaşmayı sağlayabilecektir. Özellikle 2.2.2. Tipolojik Bir Alan Olarak Altay Kompleksi (Türeneği) başlığı altında değerlendirilecek Altay dillerinin türeneği olan bölgenin yoğun dil temaslarının ve bunun sonucunda gerçekleşen gramerlik özelliklerin incelenmesi için doğal bir laboratuvar niteliği taşıdığını söylemek mümkündür. Altay dil türeneğinin niteliğinin anlaşılması için bu bölümde temas dilbilim ve dilbilgiselleşme konularını ele alan başlıca çalışmalara değinilecek ve gramerleşmenin dil temaslarının yoğun olduğu bölgelerdeki rolünün belirleyiciliği incelenecektir.

Temas dilbilim ve gramerleşme ilişkisini inceleyen Bernd Heine ve Tania Kuteva (2005), *Language contact and grammatical change* başlıklı eserinde araştırmacılar tarafından dilbilgiselleşmenin dil değişiminin çeşitli süreçlerinin (örneğin, genelleme, kategori yeniden atama ve yapısal yeniden analiz) bir sonucu olması sebebiyle temas kaynaklı ve dil içi süreçlerden kaynaklanan değişim arasındaki ayrıma dikkat çekilmektedir. Dilbilgiselleşmenin yalnızca dilin içsel gelişim süreçlerinden kaynaklanabileceği görüşü reddedilmekte ve dilsel yakınsamanın sanıldığından daha sık gerçekleştiği vurgulanmaktadır. Buna ek olarak, değişim sürecinde evrensel ilkelerin dillere özgü ilkelerle etkileşimini de açıklanır.

Dil kullanımı ve dil yapısının en azından bir alanında, tek bir dilden diğerine dilsel aktarım üzerinde önemli bir kısıtlama gözlemlenebilir; bu alan, dilbilgisel anlamlar ve yapılar alanıdır. Heine ve Kuteva, diller arasında dilbilgisel anlamların ve yapıların aktarımının düzenli olduğunu ve evrensel dilbilgisel değişim süreçleri tarafından şekillendirildiğini göstermektedir.

Diller arası benzerliklerin dil teması ve bunun pragmatik yapı üzerindeki etkileriyle ilgilenir. Genel olarak, temas kaynaklı etki, dilsel materyalin bir dilden diğerine aktarılmasıyla kendini gösterir, burada dilsel materyal aşağıdaki türlerden biri olabilir:

Dilsel aktarım türleri:

- a. Biçim, yani sesler veya seslerin birleşimleri
- b. Anlamlar (dilbilgisel anlamlar ve işlevler dahil) veya anlamların birleşimleri
- c. Biçim-anlam birimleri veya biçim-anlam birimlerinin birleşimleri
- d. Sözdizimsel ilişkiler, yani anlam öğelerinin sırası e.(a) ile (d) arasındaki herhangi bir birleşim (s. 3)

Model dil (M) ve örnek (R olarak gösterilen “replika” terimini kullanırlar) dil terimleri, belirli bir dilin her iki rolle de ilişkilendirilebildiği, birbiriyle ilişkili kavramlardır. Temas kaynaklı değişimin etkileri, dilsel malzemenin bir dilden diğerine aktarımı (ya da diller arası yayılımı) olarak adlandırılır (Heine ve Kuteva, 2005, s. 4).

Temas kaynaklı dil değişimi, nadiren yüzyıllara, hatta bin yıllara yayılan karmaşık bir süreçtir ve bu sürecin tüm bileşenleri ve aşamaları mutlaka dil temasının bir ara ürünü değildir. Örneğin, dil teması başka değişimlerin, yani dil temasından bağımsız değişimlerin meydana gelmesini tetiklemiş olabilir. Ancak, bazı dilsel değişimlerin belli bir aşamada dil teması ile gelişmediği, dil temasından etkilendiği de olabilir. Temas kaynaklı dilsel materyal aktarımının bir şekilde dahil olduğuna dair somut kanıtlar olduğu sürece, bu tür süreçler "temas kaynaklı dil değişimi" olarak ele alınmaktadır. Bu, bu kavramın daha geniş bir yelpazede farklı olguları içerdiği ve bazılarında dil temasının en iyi ihtimalle önemsiz bir rol oynadığı anlamına gelir (Heine ve Kuteva, 2005, ss. 4-5).

Çalışma temelde bir dilin diğer bir dil üzerindeki etkisiyle ya da daha açık bir ifadeyle, insanların başka dillere maruz kaldıklarında dil alışkanlıklarını nasıl değiştirdikleriyle ilgilenebilir. Temas dilbilimi; dilbilim, psikodilbilim, sosyodilbilim, antropoloji ve eğitim gibi disiplinleri içeren geniş bir akademik faaliyet alanıdır. Myers-Scotton'a göre: "Temas dilbiliminin hem psikodilbilim hem de sosyodilbilim ile benzerlikleri olsa da, bu bambaşka bir şeydir ve özellikle dilbilimciler dillerin pragmatik yapısı ile ilgilenir" (MyersScotton, 2002, s. 5). Araştırma çerçevesi dil temasına alternatif yaklaşımlarla ilişkilendirilmiştir (MyersScotton, 2002, s. 6)

Johanson'un (2002a, ss. 43-48) kopyalama olarak adlandırdığı olguyu etkileyen iki temel parametreyi, yani sosyal baskınlık (ya da baskı) ve dilsel yapıların göreceli çekiciliği tartışılmakta ve bunların her birinin bağımsız olarak temas kaynaklı değişime yol açabileceği gibi, ikisinin birlikte de mevcut olabileceği üzerinde durulmaktadır. Bununla birlikte, güçlü sosyal baskı, son derece çekici olmayan dilsel yapılar, yani kopyalanması pek mümkün olmayan yapılar olsa bile değişimi tetikleyebilir. "Pragmatik olarak baskın dil" ya da alt-üst dil ayrımlarına dikkat çekilmektedir (Heine ve Kuteva, 2005, s. 12).

Bu çalışmanın tarafımız açısından önemli olan kısmı, dilbilgiselleşme/gramerleşme bölgesi (grammaticalization area) kavramı ve buna ilişkin değerlendirmelerdir. Araştırmacılar şu soruyu sorar: Temas kaynaklı gramatikelleşme gerçek ilişkiyi anlamak için önemli midir? Cevap olarak da ilgili literatürün incelenmesi durumunda cevabın olumlu olduğu söylenmektedir.

Araştırmacılar, bu terimle dil teması sonucunda aynı gramatikelleşme sürecine sahip coğrafi olarak bitişik dil gruplarını belirttiklerini ifade ederler. Bu nedenle, dilbilgiselleşme/gramerleşme bölgesini tanımlamak için genetik ilişki, sürüklenme ve şans gibi dil teması dışındaki faktörleri ortaya çıkarmak önemlidir. Teorik olarak, temasın neden olduğu herhangi bir gramatikelleşme vakası, gramatikelleşme alanı olarak nitelendirilir (Heine ve Kuteva, 2005, s.182).

Araştırmacılara göre gramatikelleşme alanının nasıl oluştuğunun aslında hiçbir önemi yoktur; önemli olan, söz konusu dillerin dil teması sonucunda aynı gramatikelleşme sürecinden geçtiğine dair ikna edici bir vaka ortaya konabilmesidir. Gramerleşme

bölgesi, M (model dil), R(replika)1ve R(replika) 2 olmak üzere üç dilden oluşur. Bu etkileşim, kitapta şu şemayla gösterilmektedir:

Şekil 6. Dilbilgiselleşme Alanlarındaki Diller Arası Aktarım Örüntüleri (Heine ve Kuteva, 2005, s. 183)

a. $M \rightarrow R1 \rightarrow R2$

b. $M \rightarrow R1$
 $\searrow$
 $R2$

Bu şema mikro Altay dil ailesi olarak adlandırılan Türkçe, Moğolca ve Mançu Tunguzca için uyarlanabilir olduğu düşünülmektedir. Nitekim, bu üç dil arasında karşılaştırmalı incelemelerin olması gerektiği fikri Talat Tekin tarafından öne sürülmüştür.

In order to support the idea of Altaic Language Theory one must establish trilingual examples as T. Tekin emphasized in his lectures. Bilingual examples only reveals the weak points of the theory. In the case of Mo., Tu., and Manchu-Tungusian languages whenever a seemingly common Word appears, it usually seems to be a loan Word in Manchu Tungusian borrowed from Mongolian. Perhaps the weakest point of the theory is the situation that the common words exist in Turkic and Manchu-Tungusian but not in Mongolian (Ölmez, 2002, s. 607).

Doerfer, “The Conditions For Proving The Genetic Relationship Of Languages” başlıklı yazısında diller arası aktarım örüntülerini ve olası genetik ilişkinin var olma koşullarını şu şekilde açıklar:

“Let us assume we have proved that the number of exact comparisons of two languages A and B is too high for mere coincidence. In this case we are allowed to suppose that between these two languages a causal connexion exists. But which causal connexion? There are three of them, namely a) relationship (I.e., A and B go back to a common proto-language *X which has to be reconstructed.) b) borrowing: $A \rightarrow B$ or $A \leftrightarrow B$. (I.e., B borrows from A or both borrow from each other); finally c) a common substratum $A \leftarrow C \rightarrow B$. (I.e., a language C, which does not need to be related to A and/or B, lends forms or words both to A and B. Sometimes this may be the same word in both languages (Doerfer, 1981, s.y.).

Araştırmacıların tespitine göre genetik olarak akraba olmayan diller aynı gramatikelleşme alanına ait olabilirler ve sıklıkla da olurlar. Genetik olarak akraba olan

dillerden ziyade genetik olarak akraba olmayan diller arasında yayılma olması muhtemeldir; ancak verilerimiz, genetik sınırların pragmatikleşme süreçlerinin yayılmasında sınırlar oluşturduğunu göstermektedir (Heine ve Kuteva, 2005, s. 185).

Gramatikleşme alanı, genel olarak dilbilimsel alanların ve bunların altında yatan tarihsel süreçlerin daha iyi anlaşılmasına da yardımcı olabilecek bir kavramdır (Heine ve Kuteva, 2005, s. 185). Dilbilgiselleşme alanlarının sınırları, ilgili dilbilgiselleşme sürecinin deneyimlendiği coğrafi genişleme temelinde oldukça açık bir şekilde tanımlanabilir.

Kimi zaman da gramatikalizasyon alanının varlığı için ek kanıtlar vardır. Örneğin, çoğaltma tek bir gramatikalizasyon süreciyle sınırlı kalmayıp çoklu gramatikalizasyonu içerdiğinde (= tek bir kaynak ögenin birden fazla bağımsız gramatikalizasyonu, ya da tekrarlı gramatikalizasyon (=gramatikalize edilen bir öge daha sonra da programatikalize edilir: A>B>C) dil teması durumlarında tanımlanabilir (Heine ve Kuteva, 2005, s. 186).

Yakınlaşma sahaları (sprachbund) geçmişte farklı zamanlarda meydana gelen, yüzyıllar veya daha fazla bir zaman derinliğini içeren çeşitli tarihsel süreçlerin birleşimlerine dayanma eğilimindeyken, her bir gramerleşme alanının benzersiz bir tarihsel işlemci süreç zincirinin sonucu olması daha olasıdır (Heine ve Kuteva, 2005, s. 210).

Araştırmacılar, yakınlaşma sahası (sprachbund), metatypy ve gramatikalizasyonun birbiriyle ilişkili kavramlar olduğunu göstermekte ve her üçünün de diller arası temasın bir sonucu olarak ve gerçek dilsel sınırlar (isoglosses) bağlamında tanımlanabilir olduklarını belirtmektedirler. Bununla birlikte, bu kavramlar arasında bazı farklılıklar vardır. Yakınlaşma sahaları (sprachbund), genellikle çok taraflı aktarım süreçlerini içeren farklı tarihsel süreçlerin bir araya gelmesiyle oluşurken, dilbilgiselleşme alanlarının tek bir tarihsel nedene dayanma olasılığı daha yüksektir; dolayısıyla, tarihsel analiz için daha kolay erişilebilirlerdir. Ancak belki de aradaki temel fark şudur: Dilbilgisel değişimin düzenliliklerine atıfta bulunmadan tanımlanmaya eğilimli olan dilbilgiselleşme alanları, esasen dilbilgiselleşmenin altında yatan bilişsel ilkelere dayanan tek yönlü süreçlerin sonucudur. Buna göre ne gelişimleri ne de eşzamanlı yapıları, şu ya da bu türden güçlerin keyfi bir sonucu değildir; daha ziyade, bu ilkelere

(yani dilbilgiselleşme ilkelerine) referansla tanımlanabilir ve anlaşılabilir (Heine ve Kuteva, 2005, s. 218).

Bernd Heine ve Tania Kuteva “On contact-induced grammaticalization” (2003) başlıklı yayınlarında yine gramerleşmenin evrensel kavramsal aktarım stratejilerine dayandığını belirtirler. Araştırmacılara göre öte yandan temas kaynaklı dil değişimi ise belirli tarihsel olayların sonucu olarak alansal olarak sınırlandırılmış bir süreçtir ve temas kaynaklı dilbilgiselleşme ile ikisinin birbirlerinden oldukça farklı olgular oldukları, ilgili literatürde ise birbirlerini dışlayan süreçler olarak tanımlanma eğiliminde oldukları görülmektedir. Heine ve Kuteva, çalışmalarında bu iki kavramın birbirini dışlamadığı aksine çoğu zaman dilbilgisel değişimi tetiklemede birlikte rol aldıkları yönünde bir anlayış geliştirmişlerdir (Heine ve Kuteva, 2003, s. 529).

Buna göre sadece dilbilgiselleşme süreçleri bağımsız, dile içkin değişiklikler olarak görülmemiş aynı zamanda aynı gramer kategorisinin belirli bir gramer kategorisinde yeniden ortaya çıkabileceği ve bu artzamanlı istikrarın tamamen dil-içi koşullu olduğu kabul edilmiştir (Heine ve Kuteva, 2003, s. 529). Dilbilgisel yapıların alansal örüntüleri üzerindeki gramerleşme süreçlerinin etkisini tanımlamak amacıyla alansal dilbilgiselleşme ile dilbilgisel alana işaret edildiği ancak bu kavramların birbirleriyle ilişkili olup olmadıkları ya da nasıl ilişkili oldukları konusunun ihmal edildiğinden bahsederler (Heine ve Kuteva, 2003, s. 530).

Evrensel dilbilgisel değişim süreçlerinin, dilbilimsel yapıların alansal yayılımına yol açan tarihsel süreçlerden etkilenme eğiliminde olduğu savunurlar.

Araştırma, dilbilgiselleşme çalışmalarında dikkate alınması gereken başka motivasyon türlerinin de olduğunu göstermektedir. Bunlardan biri iletişimsel nitelikte görünmektedir, yani temas halinde olan dillerde var olan kategorileri karşılıklı olarak uyumlu ve daha kolay çevrilebilir hale getirmek. Diğer motivasyonlar ise sosyal, politik, psikolojik, ekonomik ya da diğer nedenlerle komşuları gibi konuşmak olabilir.

Burada incelenen temas kaynaklı değişimin ani olmaktan ziyade kademeli olduğunu ve tipik olarak aşağıdaki türden bir süreci içerdiğini göstermektedir:

Replica grammaticalization

- a. Speakers of language R notice that in language M there is a grammatical category Mx. b. They develop an equivalent category Rx, using material available in their own language (R).
- c. To this end, they replicate a grammaticalization process they assume to have taken place in language M, using an analogical formula of the kind [My > Mx]=[Ry > Rx].
- d. They grammaticalize category Ry to Rx. (Heine ve Kuteva, 2003, s. 539).

Yaygın görünen ikinci bir tür vardır; bununla elde edilen şey, gramatikal bir kavramdan ziyade, modelden (M) kopya dile (R) aktarılan bir gramatikalleştirme sürecini göstermektedir. Bu nedenle buna “kopya (replika) gramatikalleştirme” adını vermektedirler. Model dildekine eşdeğer bir yapı geliştirmek için, konuşmacılar kopya dilde mevcut olan kullanım kalıpları arasından modele en yakın olanı, sıklıkla o zamana kadar daha çevresel ve düşük kullanım sıklığına sahip olanı seçer ve onu etkinleştirirler- çevresel bir kalıp yavaş yavaş modelin düzenli eşdeğerine dönüşür, daha yüksek kullanım sıklığı kazanır ve sonunda tam teşekküllü bir dilbilgisi kategorisi olarak ortaya çıkabilir. Dil değişimi örneklerini, dile içkin ve/veya tarihsel olarak tanımlanabilir faktörlerin sonucu olup olmadıklarına ya da evrensel bilişsel, iletişimsel veya diğer kısıtlamalara bağlı olup olmadıklarına göre sınıflandırmak yaygın bir uygulama olmuştur. Bu makaledeki tartışma neticesinde bunların hiçbir şekilde birbirini dışlayan alternatifler olmadığı; 46 temas kaynaklı dilbilgiselleşme hakkındaki verilerine dayanarak, her ikisinin de neredeyse her dil değişimi vakasında bir şekilde potansiyel olarak mevcut olması beklenebileceği sonucuna varmışlardır (Heine ve Kuteva, 2003, s. 562).

Transavasya dilleri özelinde temas kaynaklı dilbilgiselleşme ile ilgili Martine Robbeets (2020) şu şekilde bir sonuca varmaktadır:

“Soy kaynaklı dilbilgiselleşmenin zamanla çeşitli yerlerde farklı biçimsel kodlamalarla tekrarlanması beklenirken, temas kaynaklı dilbilgiselleşmenin belirli bir temas döneminde yalnızca tek bir biçimsel kodlama ile (veya çok az sayıda kodlama ile) sınırlı kalması öngörülür. Tekrarlanan dilbilgiselleşme dalgaları, paralel dilbilgiselleşme modellerinin soybilimsel olarak motive edildiğine işaret etmektedir” (Robbeets, 2020, sy.).

Robeets'in (2020) tekrarlanan dilbilgiselleşme dalgaları ile paralel dilbilgiselleşme modellerinin üzerinde durması ve bu modellerin soybilimsel olarak motive edildiğini vurgulaması açısından çalışmamız için önem arz etmektedir. Araştırmamızın temel argümanlarından olan paralel dilbilgiselleşme yapılarının tespit edilmesiyle dil ilişkilerinin niteliğinin ortaya konabileceği savı, bu noktada desteklenmektedir. Robeets'in (2020) bu görüşünün devamını aşağıdaki bölümde Johanson tarafından kod kopyalama modeli temelinde kurduğu dilbilgiselleşme yaklaşımında bulmaktayız.

Dil ilişkileri ve temas dilbilim ilkelerinin gramerleşme ile ilişkili olarak ele alındığı bir diğer araştırma, Johanson tarafından ortaya konur. Lars Johanson (2013) *Isomorphic processes Grammaticalization and copying of grammatical elements* başlıklı yazısında dilbilgiselleşmenin ana ilkelerini, kod kopyalama modelini ve dil temasında izomorfik yapıların ortaya çıkışını açıklamaktadır. Özellikle, gramerleşmeyi- sözlüksel öğelerin sözlüksel anlamlarının bir kısmını veya tamamını kaybedip dilbilgisel işaretler haline geldiği bir süreç olarak ele almakta ve gramerleşmenin kod kopyalamasının bir sonucu olarak kodlar tarafından paylaşılamayacağını savunmaktadır. Ancak öğelerin paralel gelişimi anlamında paylaşılan bir dilbilgiselleşmenin mümkün olduğunu iddia eder.

Johanson bu süreci şöyle açıklamaktadır:

“Dilbilgisel işlev belirteçlerine yol açan kopyalama şu işlemi içerir: bir Model Kodun serbest veya bağlı belirteçlerinin kopyaları bir Temel Kodun çerçevesine, normalde yerli eşdeğerleri tarafından doldurulan belirli boşluklara, "ekleme noktalarına" yerleştirilir. Bu işlem, konuşmacıların öznel eşdeğerlik değerlendirmesine, yani benzer olduğu hissedilen şeylere dayanır, herhangi bir kesin dilbilimsel anlamda tipolojik eşdeğerliğe dayanması gerekmez. Temel Kod tarafından sağlanan çerçeve kopyaları barındırır, böylece alıcı sistemin bir parçası haline gelir ve hatta yerel eşdeğerlerinin yerini alabilir. Dolayısıyla yine bir girdi ve bir çıktı, bir Kopyalama Kaynağı ve bir Kopyalama Hedefi vardır” (Johanson, 2013, s. 102).

Johanson'a göre dilbilgiselleşme şeması, Seçici Dilbilgisel Kopyalama şeması ile birleştirildiğinde şu tablo ortaya çıkmaktadır:

Şekil 7. Johanson'a Göre Seçici Dilbilgisel Kopyalama Şeması ile Birleştirilmiş Dilbilgiselleşme Şeması (Johanson, 2013, s. 103)

Gramerleşme Kaynağı > Gramerleşme Hedefi = Kopyalama Kaynağı

⇓

Kopyalama Hedefi = Kopya

Dilbilgiselleştirme tanımına, sözcüksel öğelerin sözcüksel özelliklerinin bir kısmını ya da tamamını kaybederek dilbilgisel işaretleyiciler haline geldiği bir süreç olarak teknik anlamda sadık kalındığında bu sürecin kopyalamanın bir sonucu olarak model kod ve temel kod tarafından paylaşılmadığına dikkat çeker. Temel kod kullanıcıları, halihazırda gerçekleşmiş olan artzamanlı süreçleri kopyalayamazlar.

Model kod ögesi, belirli bir dilbilgiselleştirme yolu boyunca kod-içi gelişiminin belirli bir aşamasında kopyalanır. Öte yandan kopyalama hedefinin kendi tarihi vardır ve temel kodun iç gelişiminde belirli bir konumu işgal eder. Her kopyalama örneği bu tesadüfün bir ürünüdür. İlgili unsurlar, tesadüf anından önce ulaşılmış olan süreçlerin sonucudur. Kopyalama eylemi, kopyalamanın hedefini derhal kopyalamanın kaynağına benzer bir gramer işaretiyle dönüştürür. Dolayısıyla kopyalanan şey, dilbilgiselleştirme sürecinin sonucudur, sürecin kendisi değil. Artzamanlı süreçler, konuşmacıların kendileri ya da dilbilimciler tarafından kurtarılabilir olsalar bile kopyalanamazlar. Johanson'a göre eğer kopyalama eylemi, bir dilbilgiselleştirme sürecini yakalayabilseydi bu geriye doğru hareket, dilbilgiselleştirme yolları için varsayılan tek yönlülük ilkesinin ihlali olurdu. Bu noktada bu tez çalışmasının temel argümanı ve hipotezi olan Türkçe ve Moğolca dil ilişkilerinin niteliğinin ortaya konulmasında dilbilgisel süreçlerin izlenmesi gerektiği ve bu bağlamda ortaya çıkacak paralel süreçlerin ve yapıların ortak bir dil algısı ile kullanımının göstergesi olduğu doğrulanmış olmaktadır.

Johanson, kopyanın kopyalamanın kaynağı ile kopyalamanın kaynağının dilbilgiselleştirme kaynağı ile olan ilişkisiyle aynı şekilde ilişkili olduğu izleniminin yanlıtlılığında söz eder. Dilbilgisel işaretleyici, dilbilgiselleştirme hedefi ile kaynağı arasındaki ilişkiye benzer şekilde yaratılır. Bu analogik bir yaratımdır ve kopyalamanın kaynağı, simüle edilmiş bir dilbilgiselleştirme kaynağından başka bir şey değildir. İlişki, temel kod konuşurlarının eşleşen bir kopyalama hedefi bulmasına yardımcı olur, ancak kopyalama eylemi daha az dilbilgiselleştirilmişten daha çok dilbilgiselleştirilmiş doğru kademeli süreci tekrarlamaz. Analogi, işlev bakımından benzer, muhtemelen maddi şekil bakımından da benzer, ancak köken bakımından farklı olan dilbilgisel işaretleyicilerle ilgilidir.

Dilbilgisi unsurlarının paralel, izomorfik gelişimi anlamında paylaşılan evrim, bu nedenle mükemmel bir şekilde mümkündür. Temas halindeki kodlar, benzer şekillerde evrimleşerek kendilerine ortak gramer işaretleri edinebilirler. Kapsamlı kopyalamayı içeren uzun süreli yoğun temaslar, kodları daha uyumlu ve birbirlerine tercüme edilebilir hale getiren yakınsak yapılar yaratabilir. Yakınsak alanlara (Sprachbund) özgü, bu türden aşamalı süreçler sayesinde etkileşim halindeki kodlar, ortak gramer işaretleri geliştirirler.

İşlevsel olarak eşdeğer ve fonetik olarak benzer bağlı gramer işaretleri gösteren diller, eski gramerleşme süreçlerinin sonuçlarını miras almış olabilir. Eğer ata dil, ilgili dilbilgiselleşme süreçlerinin ortak girdi ve çıktı biçimlerine sahipse bu durum, torun dillerde bir varyasyon olarak korunabilir (Johanson, 2013, ss. 101-110).

Johanson burada nadir dilbilgiselleşme süreçlerinin kalıtsal sonuçlarına tanıklık eden işlevsel olarak eşdeğer ve fonetik olarak benzer bağlı dilbilgisel işaretlerin soy akrabalığı için güçlü argümanlar olduğunu söylemektedir. Onun bu argümanı, Altay dilleri araştırmaları açısından önemlidir.

Lars Johanson (2023). *Code Copying The Strength of Languages in Take-over and Carry-over Roles* temas kaynaklı süreçlerin tanımlanması için bütünleşik bir kod kopyalama modeli sunmaktadır. Model, eşzamanlı ve artzamanlı karşılıklı ilişkiler içinde tüm temel temas dilbilimsel konuları kapsamaktadır. Çok çeşitli dillerden alınan örnekler, modelin hem sözlü hem de yazılı kodlara uygulanabilirliğini göstermektedir. 'Devralma' kopyalaması ile 'taşımaya' kopyalaması arasındaki temel farka dikkat çekilmektedir. Dil konuşurları ikincil bir koddan kopyaları kendi birincil kodlarına aktarabilir ya da alternatif olarak kendi birincil kodlarından kopyaları kendi ikincil kod çeşitlerine taşıyabilirler. Bu iki tür kopyalamanın sonuçları önemli ölçüde farklıdır ve bu nedenle tarihsel süreçlere ilişkin bilgi vermesi açısından bu yayın, araştırma konumuz için önemlidir.

1.7. DEĞERLENDİRME

Buraya kadar yer verilen konuyla ilgili araştırmacıların görüşlerinden yola çıkarak gramerleşme teorisinin temel amacının dil içerisindeki gramatikal işaretleyicilerin

kökenlerini ve ortaya çıkış süreçlerini izlemek ve bu süreçlere açıklamalar getirmek olduğu anlaşılmaktadır. Bu bağlamda gramerleşme süreci de sadece bağımsız sözlüksel birimlerin belli aşamalardan geçtiği dilsel süreçler sonucunda gramatikal birimler hâline gelmesiyle sınırlı olmayıp hatta kimi dillerde daha da fazla bir oranda ikinci bir katmana daha sahip olduğu ve bu diller içerisinde hâlihazırda gramer kategorilerini işaretleyen birimlerin düşük gramerlilikten yoğun gramerliliğe doğru evrildiği bir süreci de içine almaktadır. Tek yönlü olan bu sürecin tersine doğru bir evrimi de oldukça düşük ihtimaldir.

Moğolcada gramerleşme süreçlerinin izlenmesine ilişkin çalışmaların son yıllarda yaygınlaştığı görülmektedir. Bu çalışmaların büyük çoğunluğu morfoloji araştırmalarını içermekte ve eklerin kökenlerine dair açıklamalar getirmeyi amaçlamaktadır. Moğolcanın tarihsel morfolojisini açıklayan bu çalışmalar henüz tam anlamıyla gramerleşme evrelerini izleyen ve açıklayan araştırmalar olma niteliğinden uzak görünmektedir. Araştırmamız kapsamında incelediğimiz kadarıyla özellikle fiillerin gramerlik süreçlerinin gramerleşme evreleri dikkate alınarak incelenmediği söylenebilir. Bu noktada bu tez çalışması, Moğol dillerinin gramerlik süreçlerinin betimlenmesinde katkı sunabilecektir.

2. BÖLÜM

MOĞOLCADA FİİL BİRLEŞMELERİ

2.1. MOĞOLCADA YARDIMCI FİİL KATEGORİSİ ÜZERİNE İNCELEMELER

2.1.1. Moğol Dilindeki Yardımcı Fiiller (туслах үйл үг, дутмаг үйл үг) Hakkında Çalışmalar

Moğolca yardımcı fiiller üzerine bilgi veren ilk çalışma, İ. Ya. Schmidt'in (1832) *Moğol Dilinin Grameri* adlı eseridir.

Kotviç (В.Л.Котвич) (1902) Moğolca'da beş yardımcı fiil olduğunu belirtmiştir. Bunlar буй-, бө-, а-, бай-, бол- 5 kelime olup, бө- de eksikli fiil (дутмаг үйл үг) olarak listeye dahil edilmiştir. Bu tüm fiiller, ana yardımcı işlevlerini yerine getirmelerinin yanı sıra, gerçek fiil olmaları bakımından da bağımsız ve tam anlam taşır. Ayrıca, fiillerin birleşik biçimlerini üç gruba ayırarak incelendiğinde, bunların temel yardımcı fiillerle birlikte, bazı diğer bağımsız fiillerin de ana eylemin durumunu daha belirgin bir şekilde göstermek amacıyla yardımcı fiil olarak kullanıldığı görülmüştür. Bu fiiller, ana fiille karşılaştırıldığında daha genel anlam taşır.

Moğolca yardımcı fiiller üzerine kapsamlı bir inceleme yapan ilk kişi Т. Пагва (Т.Пагва) (1961) olup, bu çalışma genellikle ana referans kaynağı olarak kullanılmaktadır. Пагва, yardımcı fiilleri iki gruba ayırmıştır. Birincisi, bağımsız anlam taşıyan ancak cümlede diğer kelimelerle bir arada kullanılarak yardımcı fiilin anlamını belirten kelimeler, ikincisi ise yalnızca yardımcı işlevi olan eksik fiillerdir. Bunu daha da ayrıntılandırarak fiilin başlangıcını belirten yardımcı fiiller (гарах, ирэх), devam eden durumu belirten yardımcı fiiller (байх, явах, суух, хэвтэх) fiilin sonunu belirten yardımcı fiiller (орхих, хоцрох, өх, авах, хаях, алдах, очих, одох), dilsel ilişkilerin farklı türlerini belirten yardımcı fiiller (нисэх, орхих, авах, хаях,

байх, авах, хэвтэх, суух, алдах) ve dilsel ilişkileri yineleme yöntemiyle belirten yardımcı fiiller (мэдэх, үзэх, болох) olarak sınıflandırmıştır.

J. C. Street (1961) *Khalkha Structure* kitabında yardımcı fiiller olarak şu fiilleri verir: авах, алдах, амжих, байх, болох, гарах, дуусах, ирэх, орох, орхих, очих, өгөх, суух, үзэх, чадах, эхлэх, явах, ядах.

Luvсандан (Чой. Лувсанжав) (1977) Моғолца yardımcı fiillerle ilgili biraz farklı bir yaklaşım sergilemiştir. Моғолца yardımcı fiillerin Hint-Avrupa dillerinin etkisiyle dil yapısına dahil olduğunu düşünmektedir. Araştırmasında şu ifadeye yer vermiştir: "Bu kelimeler Avrupa dillerindeki yardımcı fiillere benzer görünmektedir. Dilbilimsel açıdan bakıldığında, Моғолcada yardımcı fiil bulunmamaktadır." Ayrıca Моғолца yardımcı fiiller daha geniş bir kapsamda incelenmek istenirse, Моғолcaya benzer bir dil grubuna ait yabancı dillerle karşılaştırmalı olarak araştırmanın daha anlamlı olacağını belirtmiştir. Моғолца yardımcı fiillerin yabancı dillerin dilbilgisel geleneklerinden kaynaklanarak Моғолcaya girdiği sonucuna varmış ve bu değerlendirmesini şu şekilde açıklamıştır: Моғолcanın morfoloji özellikleri dikkate alınmaksızın, dilbilimsel terimlerin doğrudan kopyalanmasıyla "yardımcı fiil" kavramı dile girmiştir.

Моғолца yardımcı fiil kavramını ele alırken dilbilgisel nitelikler ile anlamsal nitelikler karıştırılmıştır. Çeviri ve Hint-Avrupa dillerinin anlambilimsel ölçütlerine dayanılarak bu yapı "yardımcı fiil" olarak adlandırılmıştır.

Моғол dilinde yardımcı fiil bulunmadığını, ancak yabancı öğrencilerin eğitimi açısından dilbilgisi ve dilbilim perspektifinden incelenmeye değer olduğunu belirtmiştir.

Byambasan (П.Бямбасан) (1987) "Temel anlamıyla kullanılan ve yapı içinde temel fiilin kişi, sayı, zaman gibi dilbilgisel anlamlarını ifade ederek türemiş bir biçim oluşturan fiillere yardımcı fiil denir" demiştir. авах, алдах, байх, болох, гарах, ирэх, мэдэх, орхих, өгөх, тарах, үзэх, явах" fiillerini yardımcı fiil olarak değerlendirmiştir. "Bu yardımcı fiiller aslında gerçek fiiller olup, bazı durumlarda yardımcı fiil işlevi görerek eylemin oluş sürecinin son derece ince anlam nüanslarını ifade eder. Bu kelimeler arasında бай-, бол- "Bu iki yardımcı fiile çoğu dilde oldukça özgün olan iki yardımcı işlevle sıkça karşılaşılmaktadır. Бай-, бол dışında

öteki yardımcı fiiller ise yalnızca fiillerin paralel bir şekilde birleştirilmesi koşulunu yerine getirir." /-ж, -ч, -аад, н/-өөр eklerini almış kelimelerin ardından yardımcı fiil olarak kullanılır.

Аyrıca, eksik fiillerle ilgili olarak, bazı durumlarda fiiller dönüşüm geçirirken, bazıları dönüşüm geçirmez а-, бү- kökünden аху, ахуй, агсан, агч, амуй, ава, авай, ажуу, бүх, бүхий, булгээ bu tür ifadeler eksik fiil olarak adlandırılır. Bu ifade "дутмаг үйл үг" (eksik fiil) terimi, yalnızca belirli koşullarda kullanılan veya tamamlayıcı bir fiil olarak işlev gören fiilleri tanımlar.

Eksik fiil biçimleri, modern Moğolcada bağımsız olarak kullanılmayıp, ad ve fiillere çeşitli işlevlerle yardımcı olarak eklenmiştir. Çingeltei (Чингэлтэй) (1992) Moğol dilinde bir grup fiil, bazen bağımsız anlamını kaybederek başka bir fiile yardımcı anlamını ifade eder ve bunlara yardımcı fiil denir. Yardımcı fiiller iki kategoriye ayrılabilir:

Birincisi, gerçek fiile yardımcı olan yardımcı fiil. Durum anlamı gösteren: байх, эхлэх, барах, дуусах, суух, явах, ирэх, очих, орох, орхих, хоцрох, гарах, гаргах gibi. Tutum anlamı ifade eder: болох, чадах, ялах, дийлэх, ядах, гарах, мэдэх, олох, үзэх gibi. Yönelim tutumunun anlamını gösterir. Bu, bir hareketin veya davranışın belirli bir yönde, tutumda ya da amacı takip etme yönünde olduğunu ifade eder: Авах, өгөх.

İkinci olarak, belirli fiil ve isimlere yardımcı olan yardımcı fiiller: байх, болох. Bu yardımcı fiiller, belirli fiiller ve isimlere yardımcı olarak onları fiilin farklı çekimlerine ve dil bilgisi anlamlarına dönüştürür. Ayrıca, yardımcı fiillerin genişletilmiş biçimleri ve kısaltılmış biçimleri hakkında daha ayrıntılı bir açıklama yapılmıştır.

Yardımcı fiilin genişletilmiş biçimlerini (өргөжсөн хэлбэрийг) tanımlarken, Moğolca fiillerin çekim biçimlerinin türlerine bakıldığında, fiilin geçmişteki birkaç şeklinin birbirleriyle uyumlu veya genişletilmiş olduğu görülmektedir, bu nedenle bunlara genişletilmiş biçimler denir.

Yardımcı fiilin kısaltılmış biçimi açısından, bazı yerel konuşmalarda ve yazarların eserlerinde” сан, юмсан, санжээ, юмсанжээ” gibi biçimler görülmektedir. Bu

birkaç biçimin kökeni” агсан, юм агсан, агсан ажээ, юм агсан ажээ” Bu biçimler, evrimleşerek gelmiştir, ancak modern Moğolcada bu “a” temel olarak yardımcı fiil, kullanılmaz hale gelmiş ve onun ifade ettiği anlamı “бай” "Temelde yardımcı fiil olarak ifade edilen bu anlamlar, böylece bu değişime uğramış kısaltılmış biçimler olarak kabul edilebilir.

R. Kullmann ve D. Tserenpil нарын бүтээлд “байх” fiilini yardımcı fiil (туслах үйл үг) (auxiliary) -ээр “чадах” fiilini (баймжийн үйл үг) (modal verb)-ээр “гэх” fiilini bağlayıcı fiil холбох үйл үг (conjunction verb) -ээр olarak değerlendirir. Bunların dışında kalan fiiller: авах, алдах, гарах, суух, таарах, тарах, мэдэх, орхих, өгөх, үзэх, хэвтэх fiilleri тодотгох үйл үг (modifying verb) olarak ayrı ayrı sınıflandırılmıştır.

Compound Pradicates başlıklı bölümde şöyle açıklar ve bu yapıları üç alt grupta inceler (Kullmann ve Tserenpil, 2008, ss. 374-375):

Bileşik yüklemeler, iki ya da daha fazla fiilden oluşan yüklemelerdir. Bileşik yüklemelerin ilk fiili, leksikal anlamı ifade eden tam bir fiildir, diğer fiiller ise yalnızca dilbilgisel işlevi olan yardımcı, modal ya da modifikasyon fiilleri olabilir.

İlk fiil her zaman leksikal anlamı ifade eden tam bir fiildir ve bir cVDS (çekimli fiil + dilbilgisel öge) alır. İkinci fiil ise modifikasyon fiillerinden biridir. Zaman, yardımcı fiillerle ifade edilir.

Şagdarsüren (Ц.Шагдарсүрэн) *Орчин цагийн монгол хэлний сурах бичиг* (Modern Moğolca Ders Kitabı) kitabında yardımcı fiilleri değerlendirir.

Yardımcı fiil olarak işlev gören буй алда-, бай-, гар-, орхи, үзэ-, хэвтэ- gibi fiillerin anlambilimsel ve sentaktik ilişkilerini ele alarak, bu fiillerin iki ana işlevini şu şekilde açıklamıştır: 1- Temel anlamlarını kaybetmek, 2- Cümleye bir durum anlamı eklemek. Ayrıca cümle dönüşümünde (transformation) yardımcı fiil olarak kullanılan fiillerin soru sorma ve dikkat çekme cümlelerinde işlev gördüğünü, ancak olumsuzluk durumunda kullanılmadığını belirtmiştir (1999, ss. 172-173).

Genel olarak Moğol dilindeki yardımcı fiillerle ilgili yapılan çalışmalarda N. Poppe (1954), T. Pagva (1961), P. Bayambasan (1987), R. Kullmann ve D. Tserenpil (1996) gibi araştırmacılar, yardımcı fiillerin ana fiile ek bir anlam katmak suretiyle yardımcı

işlev gördüğü görüşünde birleşmişlerdir. Bu bağlamda "бай-" (olmak) ve "бол-" (olmak) gibi kopula yani bağlayıcı fiillerin de yardımcı fiil olarak kabul edilmesi gerektiği savunulmuştur.

Todaeva, modern Moğolca dil bilgisi çalışmasında fiillerin durum anlamlarının bütüncül ve analitik yöntemlerle ortaya konabileceğini öne sürmüş ve analitik yönteme dahil olan yardımcı fiillerin ifade ettiği durum anlamını üç temel kategoriye ayırmıştır.

- a. Başlama (начинательный вид) – “эхлэх” “başlamak” fiiliyle ifade edilir
- b. Süreklilik (длительный вид) – “суух, явах, хэвтэх, ирэх” fiilleriyle ifade edilir
- c. Tamamlanma (завершённый вид) – “авах, дуусах” fiilleriyle ifade edilir (1951, ss. 112-122).

Pagba, Moğolca fiillerin süreç anlamını dilbilgisel düzeyde analiz ederek ortaya koymada en önemli araç olan yardımcı fiiller üzerine odaklanan bu çalışma, özellikle bu alandaki uzmanlaşmış araştırmalarda önemli ve yenilikçi bir katkı sağlamıştır.

Pagba, yardımcı fiilleri iki ana kategoriye ayırmıştır:

1. Bağımsız anlama sahip olan ancak cümle içerisinde diğer kelimelerle birlikte kullanılarak yardımcı fiil anlamını ifade eden kelimeler.
2. Sadece yardımcı işlev taşıyan eksik fiiller.

T.Pagba'nın çalışmasında belirttiği gibi, yardımcı fiillerin sınıflandırılması şu şekilde yapılmıştır:

Başlangıç belirten yardımcı fiiller (örneğin: гарах 'çıkmaq', ирэх 'gelmek').

Devam etme durumu belirten yardımcı fiiller (örneğin: байх 'olmaq', явах 'gitmek', суух 'oturmak', хэвтэх 'yatmaq').

Eylemin tamamlanma durumu belirten yardımcı fiiller (örneğin: орхих 'bırakmaq', хоцрох 'gescikmek', өгөх 'vermek', авах 'almak', хаях 'atmaq', алдах 'kaybetmek', очих 'gitmek', одох 'gitmek').

Ts. Önörбаян (Ц.Өнөрбаян), "Belirli bir zaman diliminde gerçekleşen eylemlerin durumunu belirten fiil kategorilerinin anlamını" açıklamıştır. Ona göre, "durum

ilişkisi" fiil hareketinin belirli bir zaman dilimi içinde tamamen bitmesi, bitmemesi, bir kez gerçekleşmesi, tekrarlanması, uzun süre devam etmesi, kısa bir süreli olması, güçlü ya da zayıf olması gibi çeşitli özellikleri kapsar. Durum, fiilin geniş bir anlamıdır ve fiil zamanıyla bağlantılıdır.

Ts. Önörbayan ayrıca 2000 yılında yayımlanan "Orta Dönem Moğol Dilinin Fiil Yapısı" adlı eserinde, Moğol dilinin pasif olmayan köklerinden fiil yapımı hakkında detaylı bilgi vermiştir. Bu çalışmada, fiil köklerinden türetilen yardımcı fiillerin anlamlarını detaylı bir şekilde ele almış ve fiil köklerinden türetilen eklerin (örneğin: -л, -ч) birbirinden nasıl ayrıldığını açıklamıştır. Bu türemiş fiillerin anlamları, eylemlerin uzun süreli devam etmesi, kısa süreli olması, bir kez gerçekleşmesi veya tekrarlama gibi farklı yönlerini ifade etmektedir (2004, ss. 258-259).

Uganbayar (2004) "Modern Türk Dili ve Halha Moğolcasında Fiil Zaman Şekilleri" (Türkiye Türkçesi ve Halha Moğolcasında Fiil Zaman Şekilleri) başlıklı bir çalışma kaleme almıştır. Bu çalışma, modern Moğolca ile Türkçe arasında karşılaştırmalı bir inceleme yaparak özellikle fiil zamanları ve süreç anlamlarının karşılıklı bağımlılık niteliğini daha ayrıntılı bir şekilde ele almasıyla önemli bir eser olmuştur.

Araştırmasında, fiil zamanını belirten eklerin yalnızca zaman anlamı taşımadığını, aynı zamanda sürecin çeşitli anlamlarını da ifade ettiğini Moğolca ve Türkçe örneklerle karşılaştırmalı olarak göstermiştir.

Bu bölümde geçen yardımcı fiil kategorisine ilişkin temel Moğolca dilbilgisi terimlerinin açıklaması şu şekildedir:

Dutmag üil üg (Дутмаг үйл үг "Eksikli fiil"): "Çağdaş Moğolcada fiiller şekillenme özelliğine göre bitmişlik fiili (kusursuz) ve eksikli fiil olarak ikiye ayrılır. Fiiller çekim eklerinin bazılarıyla şekillenen bazılarıyla ise şekillenmeyen –a (a-), bö- (бө-), bü- (бү-), bi- (би-) gibi köke sahip kelimelere eksikli fiil denir. Eksikli fiile konuşmada az rastlanır ve fiil çekim ekleriyle şekillenenler çeşitli görevler üstlenir.

2.1.2. Dilbilgiselleşmiş Birleşik Kelime: Helzüicsen holboo üg (Хэлзүйжсэн холбоо үг)

Helzüjisen holboo üg (Хэлзүйжсэн холбоо үг "Dil bilgiselleşmiş birleşik kelime"): "Dil bilgiselleşmiş birleşik kelimeleri türeten esas gereç, çeşitli ilişkiyi belirten yan bağlaç, yardımcı kelimelerdir. bai- (бай- "ol-"), bol- (бол- "ol"), a- (а- "tek başına anlamsız"), bö- (бө- "tek başına anlamsız") kökenli kelimeler eksikli fiil veya yardımcı kelimelerdir. Örneğin: boloh (болох "ol-"), yavah (явах "git-"), hevteh (хэвтэх "yat-"), ögöh (өгөх "ver"), ireh (ирэх "gel-") vb. yardımcı fiildir. hiçeel hiic baih (хичээл хийж байх "ders çalışıyor olmak"), unşih yostoi nom (унших ёстой ном "okunması gereken kitap") vb." (MDBAS, s. 84)

Bu noktada Moğolcanın konuşma dillerinde bu kısaltılmış ve kaynaşmış biçimlerin yaygın örneklerinin gramerleşme ve sözlükselleşme açısından zengin bir kaynak oluşturduğu söylenebilmektedir.

Khasbaatar, Moğol dillerindeki dilbilgisel durumların genel evrimi hakkında "Genel olarak iletişimin evrimi ve zenginleşmesi yeni morfemlerin yaratılmasıyla değil, fonetik mutasyonlarla dilde zaten mevcut olan morfemlerde yeni gramer işlevlerini işaret eden yeni fonemlerin ortaya çıkmasıyla sağlanır" (1982, ss. 224-225).

Bazı durum eklerinin belli işlevlerinin genitiften kopmuş atıf durumu gibi Antik Moğolca fonemin canlandırılması ve Eski Moğolcadan miras kaldığı düşünülmektedir. İşlevler miras kalabilir ve sonraki dönem fonemleri bu işlevi üstlenebilir anlaşıldığı kadarıyla. Yeniden canlandırma durumu söz konusudur.

2.2. MOĞOLCADA GRAMERLEŞEN FİİL VE FİİL BİRLEŞMELERİ YAPILARININ İNCELEMESİ

2.2.1. İnceleme Yöntemi ve Bölümünün Düzeni

Bu bölümde fiillerin incelenmesinde başvurulan yöntem ile örneklerin toplandığı kaynaklara dair açıklamalara yer verilmiştir.

Fiiller, gösterdikleri kılınış ve görünüş zamansal özelliklerine göre dahil edildikleri kategoriler kapsamında değerlendirilmiş ve gösterdikleri fiil davranışları açıklanmıştır.

Mevcut çalışmalarda Moğolca fiil birleşmelerinin gramerleşme teorisi bağlamında değerlendirildiği ve gramerleşme süreçlerinin aynı anda dikkate alındığı bir model bulunmamaktadır.

Çalışmanın teorik temelini oluşturulmasında ağırlıklı olarak İngilizce ve Moğolca olmak üzere farklı dillerdeki (Rusça, Almanca ve Macarca) kaynaklardan büyük oranda yararlanılmıştır. Ancak uygulamada çalışmanın kendi seyri içerisinde kendi teorisini oluşturmasına çalışılmış ve fiil birleşmelerinin işlevsel karşılaştırmalı incelemesinden hareketle Altay dillerinin karşılaştırmalı incelemesine örnek oluşturacak bir model tasarlanması çalışmanın nihai hedefini oluşturmuştur.

Konu, dil düzleminde morfolojiden söylem stratejilerine değişik gramatikal statülere sahip işaretleyicilerle temsil bulan bir alandır. Buna göre fiillerin kılınış ve görünüş zamansal özelliklerinin değerlendirilmesinde incelenen literatüre ilişkin bilgilere açıklamalı literatür incelemesi niteliğinde bir bakışla aşağıda yer verilmiştir.

Fiil örneklerinin toplandığı kaynaklar çeşitlidir: Birincil nitelikteki kaynaklar; Türkçe alanyazındaki adıyla *Moğolların Gizli Tarihi* klasik dönem, Orta ve Çağdaş Moğolca metinler, gramer kitapları ile Moğolcanın ulusal korpusu ve Moğol dillerinin (Kalmuk, Buryat) korpusları oluşturmaktadır. Madde başı olarak gösterilen fiillerin araştırmaya konu olduğu makaleler ile son yıllarda Moğolca metinlerin yeni okuma yayınları ve dil incelemelerini içeren araştırma makalelerinden de atıf gösterilerek cümle örnekleri alıntılanmıştır.

Bu bölümde Moğolcadaki ve Türkçedeki yardımcı fiiller ve bu fiillerin dilbilgiselleşme düzeyleri, tarihsel karşılaştırmalı yöntemle değerlendirilmiştir.

Moğolca yardımcı fiillerin sıralamasında genel anlamda alfabetik düzen gözetilse de daha çok işlev ve kullanım sıklığına göre bir sıralamaya gidilmiştir. İşlevsel olarak aktif kullanımda olan ve gramerleşme süreçlerinin basamaklarını daha çok gözlemleyebildiğimiz fiilden başlayarak tarihsel ve çağdaş Moğolca içerisinde kullanımdan düşmüş veya sınırlı bir kullanım alanını ve işlevsel alanı tutan fiiller ise son sıralarda yer almıştır. Böylece gramerleşme süreçlerini izlediğimiz fiiller öne çıkarılarak genel tablonun daha iyi gözlemlenebilmesi amaçlanmıştır.

Başlıklar halinde verilen ve incelenen her bir fiilde öncelikle sözlüksel ve kavramsal alanını belirten açıklamalara yer verilmiştir. Bunun nedeni, fiillerin gramerleşme süreçlerine kaynaklık eden semantiğinin gösterilmesidir. Sonraki aşamada fiilin kazandığı işlevsellik ve dilbilgisel işaretleyici konumları incelenmiştir. Yardımcı fiillerin görünüş değerleri incelenmiş ve buna göre yapıların bitmişlik, bitmemişlik / sürme, hâl / sonuç, tamamlanmışlık görünüş türlerini belirtip belirtmediği de tespit edilmiştir. Sözlüksel görünüş türünün ise cümle içindeki çeşitli işaretleyicilerden ziyade yardımcı fiillerde ortaya çıktığı tespit edilmiştir. Bu aşamada sözlüksel birimden bağlı birimlere transferine eşlik eden gramerleşme süreçlerinin açıklaması da yer alır. Sonraki aşamada ise yardımcı fiil kullanımları tarihi metinlerden örnekler ile çağdaş Moğol dillerinin gramerleri ve korpuslarından alınan örneklerle açıklanmıştır. Değerlendirme bölümünde ise fiilin gramerleşme süreçleri ve sonunda ortaya çıkan gramer birimleri Moğol dilleri kapsamında değerlendirilmiş ve tezin ana inceleme konusu olan fiil birleşmelerinin yapısı sınırlı sayıda ancak dikkat çeken Türkçe yapılarla karşılaştırılarak iki dil arasındaki paralel ilerleyen sözlüksel kavramsal alandan dilbilgisel işlevsel alana geçiş aşamaları ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu noktada iki dil arasındaki ilişkinin niteliğini anlamamızı sağlayan ve dil ilişkileri bağlamında transfer edilen söylem stratejileri ile dilbilgisel stratejilerin belirlenerek ortaya konulması amaçlanmıştır.

Çalışmanın bu noktasında son dönemde rastlanan bir teorik yaklaşımın da Moğol dillerindeki gramerleşme süreçlerinin incelenmesinde dikkate alındığı tespit edilmiştir. Genel Sistem Teorisi adı altında tanımlanan çatışma ve birlik diyalektiğine odaklanan genel bir analiz çerçevesi olan bu yaklaşımda bu kavramı ortaya atan (Von Bertalanffy Drack, Manfred ve Schwarz, Gregor, 2010) tarafından önerilen bazı ilkeler, Moğol dili ve lehçelerinin gramer durumlarının evrimi gibi karmaşık sorunları karşılaştırmalı bir perspektifle ele almak için faydalı olabileceği görüşü mevcuttur. Genel Sistem Teorisinin genel amacı, her türlü “entelektüel çaba” (Janos Korn, 2014) için ortak olan problemleri çözmeye yönelik modeller geliştirerek bunlar arasındaki diyalogu kolaylaştırmak ve herhangi bir çalışma alanında somut uygulamaya olanak tanıyan evrensel bir ampirik araştırma şeması (Janos Korn, 2014) sağlamaktır. Hem eşzamanlı hem art zamanlı perspektiflerde incelenen diller ve

lehçeler arasındaki ilişkileri ve etkileşimi göz önünde bulundurarak bu verilere entelektüel bir düzen getirmek için için bazı ilkeler önermektedir.

Moğol dilleri ve lehçeleri onları bir sınıf (ya da alan) olarak değerlendirmemizi sağlayan bazı ortak özellikleri paylaşmaktadır. Ancak karşılaştırmalı bir inceleme çalışmasını ilginç kılan küçük farklılıklar da göstermektedir.

Bu çalışmada göstermeyi amaçladığımız gibi çeşitli Moğol dilleri ve lehçelerinde dilbilgiselleşme eğilimi gösteren fiillerin karşılaştırmalı olarak incelenmesi, dört temel parametreye (genişletme, anlamsızlaştırma, kategorisizleştirme ve erozyon) karşılık gelen mekanizmanın işlediğini göstermektedir.

Dilbilgisel kategorilerin evriminin izlenmesinde ve analizinde karşılaşılan temel zorluklardan biri, zaman içinde genişleyen bir sürecin farklı aşamalarına karşılık gelen biçimlerin ortadan kaybolması ve bir dilin eşzamanlı biçiminde önemli farklılıklara yol açması dolayısıyla bu değişikliklere yol açmak için izlenen yolların bulanıklaşmasıdır.

Evrende meydana gelen her olgu, Genel Sistemik Teori'nin birleşme ve farklılaşma diyalektiğine vurgu yapan bir yaklaşımla ele almayı önerdiği bir ikilik ilkesine bağlıdır. Bu iki kutup aynı zamanda dilbilgiselleşme kuramcıları tarafından kavramsallaştırılan dört parametreyi de kapsamaktadır. Bir yanda yeni özelliklerin kazanılması anlamında genişleme; diğer yanda ise hepsi de özellik kaybını içerdiği için diğer üç parametre yer almaktadır.

Bu bağlamda Moğolcanın erken dönem ve çağdaş dönem temel kaynaklarından elde edilen verilerin bu bölümde çizilen teorik çerçeve içerisinde değerlendirilmesi yoluna gidilmiştir.

2.3. FİİL LİSTESİ VE GRAMERLEŞME DÜZEYLERİNİN KARŞILAŞTIRMALI İNCELEMESİ

2.3.1. a-

Moğolcada hem temel hem de yardımcı fiil olarak baştan beri kullanımda olan ve özellikle Orta Moğolcada birçok fiile bağlanarak ana yardımcı fiiller arasında bulunan bir fiildir. Fiilin sözlüklerde tanımlanan anlamlarına bakıldığında;

a-

a- geçsz.f., yrd. f. ve ana yrd.f.: olmak (bu fiilin bütün şekilleri kullanılmaz) (Lessing, 2003, s. 1).

Modern Moğolcada a- "olmak, var olmak" ve yazılı Moğolca'daki bü "olmak, var olmak" fiilleri, birkaç çekim biçiminde kalmış olan düzensiz fiillerdendir. Örneğin аж, атал; бүүх, бөгөөд, бий vb. Orta Moğolca döneminde bu yardımcı fiiller a- ve bü-, "varlık" anlamını taşıyordu ve birçok çekim biçimi vardı, ancak o dönemde bu fiiller düzensiz fiiller değildi. Özellikle, a- fiilinde neredeyse tüm çekim biçimlerini görebiliriz. Bu yüzden, en azından 14. veya 15. yüzyıla kadar, bu iki fiilin (a- ve bü-) yaygın şekilde kullanıldığını söylemek neredeyse kesindir. Ancak aslında a- ve bü-fiilleri birlikte varlıklarını sürdürse de azalan bir kullanım sergiliyorlar ve bazı çekim biçimlerine sahipler. Bu durumda, aralarındaki semantik farkın olması gerektiği düşünülebilir. 13. ve 14. yüzyılda Moğolca, a- ve bü- fiilleri de bu açıdan belirgin bir farkla kullanıyor olabilir.

Poppe, neredeyse tüm çekim biçimlerini tanımlamış ancak bu iki kelimenin farklı anlamlarıyla ilgili herhangi bir atıfta bulunmamıştır.

A- ve bü- fiillerinin çekim biçimleri, *Gizli Tarih*'te sıklıkla görülebilir, ancak klasik öncesi ve klasik yazılı Moğolca'nın diğer metinlerinde de yer almaktadır.

-aǰu'u (aǰu'ui)

ǰu aǰu'u

qu(gu) aǰu'un aǰu'u

qun(gun) aju'ui

u aju'u

qsan(gsen) aju'u biçimi hatırı sayılır derecede SHM'de geçiyor.

qsad(gsed) aju'u(i)

Secret History of the Mongols (SHM), yönelme eki *ju* nadiren *bü-* ile birleşirken, bazen *aju* ile birleşir. *Atuqai* formu, üçüncü tekil şahıs emir kipi *-tuqui* ekiyle oluşturulmuş bir fiil biçimi olarak kabul edilir. Ayrıca, *atuqui* formu *butuqai*'den daha sık karşımıza çıkar.

Tserenpil ve Kullmann, klasik öncesi dönemde a- ve bü- yardımcı fiillerinin bugünkü бай- ve бол- fiillerinin yerine kullanıldığını belirtir. O dönemde herhangi bir fiile tamamen bağlı durumda bulunur ve işlek bir kullanıma sahipken bugün sadece yazılı dilde kısıtlı bir kullanıma sahiptir (Tserenpil ve Kullmann 2008, s. 200).

Poppe (1955) Bu, a- 'olmak' ve *bayi-* 'olmak' fiillerinin ve *bui* 'var', *bolai* 'var', *bülüge* 'vardı' gibi eksik fiillerin sonlu biçimleriyle birlikte kullanılır der ve şu örnekleri verir: a. *iregsen amui* 'He has come.' b. *ükügsen bui* 'He has died.' c. *törögsen bülüge* 'He was born.' (Binnick, 2012, ss. 139-140).

Fiil Orta Moğolcada temel fiil olarak ve yardımcı fiil olarak yaygın bir kullanıma sahiptir. Yanı sıra bu dönemden başlayarak kopulalaştığı görülür. Orta Moğolcadaki en sık görülen iki kopuladan biridir. Bu dönemde varoluşsal fiillerin (a-, bü, bayh gibi) kopula olarak kullanımının yaygın olduğunu görmekteyiz.

“The copulas used in MM were a- (<'exist, be located' < 'live, be alive') and bü- (<'exist, be located', arguably also 'stop doing')” (Nasunurtu, 1989, ss. 90-96).

“Both a- and bü- have an incomplete paradigm, but while a- (as copula and as a full verb) is lacking only the zero imperative, the semantically bleached bü- is not attested with -bA, -mU, -Gci and -GA, the converbal suffixes -n, -bAcU and -GsAGAr and the moods -yA, -dQUUn / -GtUn and -sUGAi” (Ozawa, 1965, ss. 92-93; Nasunurtu, 1989, s. 100; Brosig, 2014, ss. 8-9).

a-'nın 'yaşamak', 'var olmak' veya sadece 'olmak' (sadece insanlar için geçerlidir) anlamındaki temel semantiği nedeniyle, bazı durumlarda fiil öbeğinin genel anlamını

tanımlar. Örneğin *meden aba* 'bilerek (=yöneterek) yaşadı' 'yönetti' ve *tanin aju'u* 'tanıyarak (yaşadı)' 'tanıdı'

MNT'de fiil öbeklerinin kuruluşunda devamlılık işaretleyen -ju-/jü-/çu-/cü- ekleriyle kurulmuş yapılardan sonra a- fiilinin tamamlayıcı son birim olduğu yapılar, en çok görülen fiil kuruluşları arasında yüzde oranı yüksekliğiyle ikinci sırada yer almaktadır.

MNT § 52

Senggüm-bilge-yin kö'ün Ambaqai-qahan qamuq Mongqol-i **mede-n a-ba**

Senggüm-bilge-GEN oğul Ambaqai-qahan tüm Mongqol-AKK tanın-C.MOD ol-GZ

'Ambaqai Qahan, the son of Senggüm Bilge became the ruler of all the Mongols.'
(Enkhmaa, 2018, s. 178)

“Senggüm Bilge'nin oğlu Ambaqai Qahan tüm Moğolların hükümdarı oldu” (Enkhmaa, 2018, s. 178).

MNT § 67

te-de Tatar **tani-n a-ju'u**

DIST-PL Tatar recognize-C.MOD ol-GZ

Those Tatars recognized [him]' (Enkhmaa, 2018, s. 179).

O Tatarlar [onu] tanıdılar.

MNT § 88

hörön-eče Kimurqa-qoroqan oro-ju **ire-n a-ju'u**

west-ABL Kimurqa-stream gel.in-C.IPFV come-C.MOD ol-GZ

'the Kimurqa Stream flowing into [it] from the west' ('the Kimurqa Stream flowing into [it] from the west' (Enkhmaa, 2018, s. 180)

MNT § 170

Ong qan tere neke-jü **avisu-n a-ju'ui**

Ong qan DIST pursue-C.IPFV approach-C.MOD be-PST

Ong Qan, that one, was drawing near, pursuing [us]' (Enkhmaa, 2018, s. 179)

Referans zamanına göre a- fiili, hatırlanan bir olayı ifade etmede geçmiş zaman eki -ju'u ile *tüleşilen* ve *ješin* birlikte yardımcı fiil olarak kullanılmıştır.

MNT § 177

2.3.2. abax (avah) ^{ᠠᠪᠠᠬ}

Tarihi ve çağdaş dönem Moğol dillerinde art fiil olarak kullanılan, çeşitli kılımlı ve kiplik bildirimlerini ifade ettiği tanıklanan ve yaygın bir kullanım alanına sahip olan fiilin kavram alanı ve işlevselliği şöyle betimlenebilir:

Çağdaş ve orta dönem Moğol dilinde sıklıkla kullanılan ana fiil ve yardımcı fiillerdendir. ‘Almak’, ‘kavramak’, ‘ele geçirmek’ fiili, 'yapılabilirlik' ve 'başarı' ifadesinde imkân ve yeterlik kategorisine ait diğer fiillerle bazı benzerlikler gösterdiği için bir yeterlilik fiili olarak sınıflandırılır. Belirli durumlarda, ab- fiili, bir fiil öbeği yapısının baş fiili veya destekleyici fiili olarak kullanıldığında, sonuçsal ve amaçlı (telik)¹ bir özellik ifade eder ve bu özellik, görünüş ve kiplik alanında değerlendirilebilir (Enkhmaa, s. 243). Yardımcı fiil olarak kullanımında başkası için bir şey yapma ifadesini taşıırken fiile gelen **-ж** (-ž) ve **-н** (-n) ekleriyle birlikte öznenin kendi yararına iş yapmayı benlikçi (egotiv) kılımlı bildirimini işaretlediği görülmektedir.

Fiilin tarihi ve çağdaş Moğol dillerindeki kavram alanı şu şekilde gösterilebilir:

AB- /ABAX/

geçl.f. a) almak, kapmak, sımsıkı tutmak, kavramak, yakalamak b) almak, elde etmek, kazanmak; tedarik etmek, edinmek; toplamak, vergi toplamak; satın almak; emmek, içine çekmek; benimsemek, özümsemek, tasarlamak c) kaldırmak, çıkarmak d) yapmayı veya olmayı öznenin adına, yararına veya isteğine göre gerçekleştirmeyi bildiren bitmemişlik veya tarz zarf-fiillerinden sonra getirilen yardımcı fiil e) hareketi anlık olarak ifade eden tamamlanmışlık zarf fiilinden sonra getirilen yardımcı fiil f) bu fiilin tarz ve tamamlanmışlık zarf-fiilleri ayrılma çekiminden sonra gelerek ‘beri, itibaren, başlayarak’ anlamlarını taşır (Lessing, 2003, s. 3).

¹ Bacanlı'nın *telik* (telic) eyleme ilişkin açıklaması kabul edilerek bu terim kullanılmıştır: “Bir *telik* (telic) eylem, ontolojik olarak bir bitiş sınırına, hedefe, sonuca veya bir hal değişimine sahip bir fiil öbeğidir. Bir *atelik* (atelic) eylem, ontolojik olarak bir bitiş sınırı, hedef veya sonuç bildirmeyen eylemdir. Bu terimler, Türkçe literatürde hedefte-bitişli ×hedefte bitişsiz (Aksan ve Aksan, 2007), dönüşümlü ×dönüşümsüz (Gökçe 2007, s. 76), sonlu ×sonsuz (Karadoğan 2009, ss. 5-6) çiftleriyle karşılanır” (Bacanlı, s.26).

İM ab: al!, 202. Modern Moğolcada avah “almak” fiilinin emir çekimidir. Fiilin görülen geçmiş zamanlı şekli İM 194 ve İM 201’de ababa olarak verilmiştir (Gül, 2018, s. 63).

İM ababa: aldı, 194,201. İbni Mühenna Lügatinin yazmasında ababa’nın yanında bariba fiili de verilmektedir (Gül, 2018, s. 63).

КМ ab- “almak, kavramak, tutmak; (teslim) almak, edinmek, elde etmek; (vergi vb.) toplamak; satın almak; içine çekmek; evlat edinmek; gebe kalmak; çıkarmak, kaldırmak” (Ünal, 2016, s. 43)

авах 3. Конv: авч ирэх alıp getirmek; **авч орхих** çözmek, halletmek; **авч орхисон зантай хүн** karamsar insan; **авч өгөх** alıp satmak; **авч явах** alıp götürmek, birlikte veya yanında götürmek (Vietze, 1998, s. 20).

4. deskriptives Verb: **бичиж** ~ aufschreiben; **булааж** ~ wegnehmen (-aac); **гаргаж** ~ herausnehmen, herausholen (-aac) ; **мэдэж** ~ erfahren (-aac) **олж** ~ finden, auffinden; **сонгож** ~ auswählen (-aac); **унгаж** ~ Schlaf nachholen; **үрчилж** ~ adoptieren; **хувааж** ~ als Anteil erhalten (-aac); **худалдаж** ~ kaufen; **хурааж** ~ einsammeln, ernten; **эзэлж** ~ erobern (Vietze, 1998, s. 20)

Tasvir fiili olarak kullanımında çoğunlukla emir istek ifadesini taşıdığı anlaşılmaktadır.

Fiilin köken bilgisiyle ilgili de şu bilgiler bulunmaktadır:

Fiilin Moğolcanın tarihi dönemleri içerisindeki en eski örneği, *Khüis Tolgoi* yazıtında geçen haliyle şu şekilde tanıklanmıştır:

PM *-b- ya değişikliğe uğramadan kalır veya -v/-w- sesine dönüşür: ab[V]- ‘to take’ (Bu 8), cf. MM, WM ab- ‘id. (Vovin, 2019, s. 166)

“Tekin (1977, ss. 46-47), Mo. ab- kelimesini Türkçe al- “almak” fiiliyle karşılaştırmakta ve Türkçe kelimenin *ablī- şeklinden geldiğini iddia etmektedir. Ancak Türkçede -bl- > -l- değişimini kabul etmek güçtür. Klasik Moğolca fiil, şu şekilde de açıklanabilir: KM ab- ← Tü. *(h)ab- “(eline) almak, (elinde) tutmak” > *(h)ab-ut > ET avut > avuç” (Ünal, 2016, s. 44).

Moğolcanın Etimolojik Sözlüğü’nde de fiil, şu şekilde kaydedilmiştir:

ABURA- [*ab-u-ra-?] Халх. авар-, бур. абара-, калм. авр-, даг. авра- спасать, избавлять. ◇ Ср. чув. упра- беречь, оберегать, защищать (Sanjeev, Orlovskaya, Şevernina, 2015, s. 33).

Ana fiil işleviyle ve temel semantiğini koruduğu kimi örnekler şöyle gösterilebilir:

“γurwn mörä čini bol-wl mini awyā-g čī **ab-txä**

three competition 2P.SG.POSS become-CONV.COND
1P.SG.POSS wife-ACC take-CONC

Üç yarışmayı da kazanırsan, karımı al!” (WMO-B, Vladimirtsov, 1926)

Fiil Birleşmeleri Yapıları

Fiil+fiil Yapısı

abu- ‘almak, yakalamak, ele geçirmek’ fiiliyle birlikte -γad zarf-fiil ekinin eklenmesiyle oç- ‘bir yere gitmek, varmak’ fiilinin birleşmesiyle ve kaynaşmasıyla oluşan birleşik fiil yapısı, avaçi- biçimiyle ‘alıp götürmek, beraberinde götürmek, hareket etmek davranmak’ anlamlarını taşır.

Klasik Moğolcada abaçi- ~ abayaçi- ~ abuyaçi- ‘kaldırmak, beraberinde götürmek, taşımak’ anlamlarına gelecek şekilde tanıklanmıştır.

awāči- “almak, alıp götürmek, beraberinde götürmek, birlşk; to act” (Bawden b; Kara b); cf. Buryat abāša-; Kalmuck n.a.; ~ Literary Mongolian abaçi- ~ abayaçi- ~ abuyaçi- “to remove, take away with one, carry off”; < abuyad oči- < ab- “almak, ele geçirmek, get hold of” -GAd {CVB.PRF} oči- “bir yere gitmek, varmak” (Khabtagaeva, 2023, s. 273).

Lessing’de bu fiil, [=abçu+irekü] *geçl. f. alıp gelmek, getirmek* açıklamasıyla verilmiştir.

Enkhmaa, *abu-* fiilini imkân ve yeterlik kategorisindeki fiiller arasında değerlendirir. Abu- fiili, bir fiil öbeği yapısında ana fiil konumunda tek bir olay olarak geçişli fiil olma özelliğini gösterirken yardımcı fiil gibi işlev gördüğünde, bara- fiiline benzer bir yapılabirlik ve başarıyı ifade eden özellik kazanır (2018, s. 246).

Orta Moğol dilindeki verilerde, fiiller zarf-fiiller aracılığıyla açıkça birbirine bağlanır. İki veya daha fazla fiil sıklıkla kullanılıyorsa söz öbeğinin her iki tarafında birbirlerinin alanlarıyla örtüşme eğilimi gösterirler, bu da her iki anlamı birleştiren tek bir fiille sonuçlanabilir. İfade yönünden ünlü uyumu kurallarına uygun olarak örtüşebilirler. *abčira-* '[bir şey] getir' fiiliyle kullanılan bir fiil olarak burada *ira-*'daki *a*, *ab(u)-* sesli harfindeki önceki *a* ile uyumlu bir şekilde eşleşmektedir (Enkhmaa, 2018, s. 172).

Fiil+ж авах

Bu yapı, Orta Moğolcadan itibaren tanıklanabilmektedir. Hem Çağdaş Moğolcanın yazı ve konuşma dillerinde hem de diğer Moğol diyalektlerinde en çok rastlanılan fiil birleşiklerindedir.

Oyrat diyalektinde de bu fiil birleşmesi yapısındaki örneklere rastlanılmaktadır:

“Kürel altan dūlxīye ümsič awād

“Bronz ve altın miğferini giyerek” WMO-T, Цолоо–Загдсүрэн 1982

За энə altən tamγə ken xulyal-žə awə-w

well this gold seal who steal-CONV.IMP take-PRAET.PERF

Peki, bu altın mührü kim çaldı? (WMO-Z)” (Atilla, 2015, s. 89)

ab-ču ire-

Moğolların Gizli Tarihi’nde tanıklanan bu fiil birleşmesi yapısı, şu örneklerde ve anlamlarda görülür:

abčira- “almak, beraberinde getirmek” (Enkhmaa, 2018, s. 264) Enkhmaa, *abu-* fiilinin *ire-* fiili ile birlikte kullanılarak “beraberinde getirmek’ anlamını verdiğini söyler (Enkhmaa, 2018, s. 230).

Orta Moğolca fiil birleşmeleri örneklerinde fiiller, zarf-fiillerle açıkça birbirine bağlanır; iki veya daha fazla fiil sıklıkla kullanılıyorsa fiil öbeğinin her iki

tarafında birbirlerinin alanlarıyla örtüşme eğilimi gösterirler, bu da her iki anlamı birleştiren tek bir fiille sonuçlanabilir. İfade yönünden ünlü uyumu kurallarına da uygun olarak örtüşebilirler: abčira- '[bir şey] getir' fiiliyle kullanılan bir fiil olarak burada ira-'daki a'nın, ab(u)- sesli harfindeki önceki a ile uyuma girdiği görülmektedir (Enkhmaa, 2018, s. 172). *Moğolların Gizli Tarihi'nde* fiil birleşmeleri benzeri yapılar açısından tipik kalıplardan biri olarak bir önceki fiilin hemen bir sonraki fiili değiştirdiği bir sırayla meydana gelen çok sayıda fiil vardır. Benzerliklerinden ve ortak özneye bağlantılı olmaları dolayısıyla bu fiiller hem fonetik hem de anlam açısından harmanlanma eğilimindedir (bk. abčira- 'getir'de ire-'den ira-'ya ünlü uyumuna girdiği görülmektedir) (Enkhmaa, 2018, s. 176).

ire- fiili, "gelmek", "varmak", "yaklaşmak" gibi hareket eylemlerini ifade eder. Tipik bir fiil cümlesi (VP) yapılarından biri, *ab-* ("almak") ve *ira-* ("gelmek") fiillerinin, *C.IPFV* -č- bağlayıcıyla birleşmesidir; bu bağlayıcı, *ču-* fiilinin fonetik olarak kısaltılmış halidir. Bu sıralı yapıda, *ire-* fiili, *ira-* olarak görünür, ünlü uyumu gereği *-e* yerine *-a* ünlüsü alır ve Moğol dillerinde yaygın bir özelliktir (bk. Janhunen, 2003, Svantesson, 2005). *ire-* fiilinin yardımcı fiil olarak kullanımında şimdiye kadar devam eden bir süreci veya geçmiş zamanda belirli bir zamansal noktayı işaret ettiği gözlemlenir.

MNT § 189

teri'ü in-ü **hoqtol-ju ab-č-ira-'ul-ju**

3SG.OBL-GEN cut.off-C.IPFV al-C.IPFV-gel-CAUS-C.IPFV

'[Kadın] onu kılıçtan geçirdi ve kafasını geri getirdi (Enkhmaa, 2018, s. 172).

MNT § 56

*Hö'elün üjin-i Yisügei tedüi ger-dür-iyen **ab-č-ira-ba***

Hö'elün soylu kadın-AKK Yisügei yurt-DAT.LOC-İYE al-C.IPFV-gel-GZ

“Böylece, Yisügei Hö'elün Üjin'i kendi yurduna getirdi.”

MNT § 155

Yisüi qatun-i ten-de ab-č-ira-ba

Yisüi katun-AKK DIST-DAT al-C.IPFV-gel-GZ

“Oradan Yisüi Hanım'ı [geri] getirdiler” (Enkhmaa 2018, s. 215).

MNT § 68

Temüj'in-i ötürken ot-ču ab-ču ire

“Hızlıca git ve oğlum Temüçin'i geri getir!”

MNT § 59

Tatar-un Temüj'in-üge-yi ab-č-ira-qsan-tur töre-be ke'e-n

Tatar-GEN Temüj'in-üge-AKK al-C.IPFV-gel-P.PFV-DAT.LOC doğ-
GZ de-C.MOD

“Tatar Temüj'in Üge'nin [esir] getirildiği zaman [doğduğunu]
söyleyerek”

WMO-U, Владимирцов 1926 ter xanā kükü abč-irwl, Narnā köl
uruxu

“Eğer Han'ın kızını getirirsen, Güneş'in bacağı uzayacak” (Atilla,
2015, s. 87).

аваад ир-/ авч ир- (almak/gelmek için almak) deyimi, çoğunlukla 'getirmek' anlamında kullanılır. Bununla birlikte, biraz değiştirilerek 'bir şeyi (birine) vermek' anlamında kullanımı da sıktır.

abču + ot-/odu-

abču ot- birleşik fiil yapısı ‘teslim etmek, götürmek’ veya ‘(bir yerden) getirmek’ ab- ‘almak’ ve ire- ‘getirmek’ fiillerinin birleşimi olan seri fiil yapısındaki abčira- ile karşıt anlamlıdır (Enkhmaa, 2018, s. 207). ot-/odu- “gitmek” fiilleriyle birlikte fiil öbeğinin ilk unsurunu oluşturan ab-/abu-, metinde sıklıkla geçen tasvir fiillerindedir. Sonuçlanma, eylemin bitişini (*resultative*) bildirmektedir. Örneklerde bir şeyin veya birisinin, bir olayın tamamlanması sonucunda durum değişikliğine uğradığını ifade eder.

Ot-/odu- eylemi, burada (konuşmacının bakış açısından) daha çok uzaklaşmak yönünde bir hareketi ifade etmektedir (Enkhmaa, 2018, s. 212).

MNT § 184

Qasar-tur **ab-ču odu-tqun**

Qasar-al-C.IPFV git-P.IPFV

"Onu Qasar'a götür!"

MNT § 80

bari-ju **ab-ču ot-ba**

"[Onlar] onu yakaladılar ve götürdüler."

MNT § 53

Kitad-un Altan qahan-na **ab-ču ot-qui-tur**

Kitad-GEN Altan qahan-DAT al-C.IPFV git-P.IPFV-DAT.LOC

"Onu Kitad'ın Altan Cihan'ına teslim etmek üzere yola çıktıklarında"

MNT § 90

şirqa aqta-tan-i de'erne **ab-ču ot-ba**

açık renk kısrak-ORN-AKK hırsızlık al-C.IPFV git-GZ (Enkhmaa, 2018, s. 207)

'Hırsızlar açık renk kısrakları çalmışlardı.

ab-ču yabu-

yabu- fiili, Orta Moğolcada Moğolların Gizli Tarihinde hareket fiilleri içerisinde sıklıkla kullanımda olan ve fiil birleşmeleri yapılarında görev alan özelliktedir. yav- fiilinin mecazi anlamı, "kalmak, ikamet etmek, geçimini sağlamak, davranış, belirli bir çabadaki başarı derecesi" vb. dahil olmak üzere varoluşla bağlantılı neredeyse tüm alanları kapsar. Bir amaçla bir yerden bir yere gitmeyi, ilerlemeyi ifade eden fiil, burada ab- fiiliyle birleşik oluşturarak ana semantiğini 'almak, elde etmek' anlamlarıyla birlikte genişletir.

“tere ber ejen boyda Temüjin kemekü endeki tendeki ulus-i abču yabunam.

(ET, 36a07-36a08)

“Kutsal Temüjin, efendi, insanları elde etmek için buradan oraya gider” (Hsiao, 2013, s. 1093).

Kendi ilerleyici semantiği nedeniyle, yabu- sürekli geçmişteki eylemlere atıfta bulunmak için kullanılabilir. yabu- hareket fiili 'gitmek, yürümek' anlamına gelir. Bu anlam canlı varlıkların eylemini ifade eder. Ancak, gitme eylemi insanın "var olması" ya da "yaşamaları" için de kullanılabilir (bk. hareket olayının metaforlaştırılması go " Person Living a Life as Traveler " (Lakoff ve Johnson, 1999, ss. 60-62). Diğer varoluşsal fiiller gibi yabu- fiilinin de fiil birleşiklerinde ana fiili destekleyen fiiller arasında olduğu düşünülebilir (Enkhmaa, 2018, s. 199).

'Gitmek, yürümek' kaynak anlamına dayanan yabu- 'yaşamak' mecazi anlamı, *andatur bi qatquldun yadan yabulu'a* 'andama karşı asla savaşmadım' gibi cümlelerde uygulanmıştır, *qan andayiyan qala'un čirai üjen yadaju yabuba je bi* 'andam Qan'ın dost yüzünü göremeden yaşadım' (Enkhmaa, 2018, s. 201).

Bazı örneklerde olumsuz cümle kuruluşlarında bu fiil öbeklerinin başına bü- olumsuzluk getirilerek birleşimin anlamının olumsuzla çevrildiği görülmektedir.

MNT § 72

ta ber bü ab-ču yabu-tqun

2ÇK ODK OLMSZ.YSK al-C.IPFV git-IMP.BEN

‘Bunları, anne ve oğullarını kampta bırakın ve onları almadan yolunuza devam edin!’ (Enkhmaa, 2018, s. 106)

Fiil+n fiil Yapısındaki Fiil Birleşmeleri

abu-n bara-

Ana fiil olarak bara- ‘tüketmek’ yardımcı fiil olarak ‘bir şeyi yapmayı sonlandırmak, bitirmek’ anlamlarındadır. bara- fiili Orta Moğolcada da

'tamamlamak', 'bitirmek', 'sona erdirmek', 'sonlandırmak' ve 'sona ermek' anlamlarına sahiptir. MGT'de sıklıkla 'birini öldürmek' anlamını ifade eden fiillerle birlikte görülür.

Bu fiil birleşmesi yapısındaki bara- fiili, ab- fiilinin tamamlanış, bitmişliğini işaretleyen bir fiil konumundadır. Başında *bara-* bulunan diğer fiil öbeği yapıları gibi bara- yardımcı fiili aracılığıyla sonuçsal bir anlam kazanır. *n* zarf-fiili ile birleşik öbek oluşturulmuştur ve eylemin bittiği, tamamlandığı zaman vurgulanmıştır.

MNT § 263

basa Sarta'ul irgen-i abu-n bara-ju

'Dahası, Sarta'ul halkının fethini tamamladıktan sonra' (Enkhmaa, 2018, s. 239)

ᠪᠠᠰᠤ ᠰᠢᠷᠲᠤ ᠤᠯ ᠢᠷᠭᠡᠨ ᠤᠨ ᠠᠪᠤ ᠨᠠᠪᠠᠷᠠ ᠵᠤ ᠳᠣᠪᠤ ᠮᠡᠷᠭᠡᠨ ᠲᠡᠷᠡ ᠮᠢᠴᠠᠨ ᠤᠨ ᠠᠪᠴᠤ ᠶᠠᠷᠢᠴᠢ ᠠᠶᠢᠰᠤᠴᠤᠢᠳᠤᠷ “Dobu Mergen şu eti alıp geri gelmekte iken” (AT, 1990, s. 5).

Tarihi ve Çağdaş Moğolcada tanıklanan fiilin esas fiil olarak kullanımda olduğu ancak birleşik fiil yapılarında özellikle hareket fiilleriyle birlikte kullanımının yaygın olduğu görülmektedir. Bu fiil birleşiklerinde sözlüksel anlamını koruyarak ünlü uyumuna da dahil olmaktadır. Sözlüksel anlamını kaybedip çoğunlukla ana fiillerin evre durumunda etkili olduğu ve aynı zamanda kiplik kategorisi işaretleyicisi olarak kullanıldığı da tanıklanmıştır. Bu yönüyle fiilin anlamsızlaşma ve kategorisizleşme süreçlerini yaşayarak dilbilgiselleştiği ifade edilebilir. Fiil birleşmesi yapısının (abuyad oči-) da ileri düzeyde gramerleştiği ve biçim, ses erozyonuna uğradığı modern Moğolcadaki biçimiyle *awāci* yapısı,

incelenen örnekler arasında fiilin daha ileri düzeyde gramerleşmiş bir biçimi olarak tanıklanmış örneğidir. Ab- fiilinin tarihi ve çağdaş Moğolca içinde hem bağımsız sözlüksel bir fiil olarak hem de fiil birleşmelerinin bir unsuru olarak dilde yer alması, kategorisizleştiğini göstermektedir. Gramerleşme süreçlerinin incelemesinde eş zamandalık olarak açıklanan duruma örnek teşkil eden ab-fiilinin kademeli olarak gramerleşme süreçlerini yaşadığı ve yaşamaya devam ettiği dolayısıyla çalışma kapsamında incelenen örnekler dahilinde tespit edildiği üzere dilbilgisel statüsünü kazanma sürecinin tamamen sona ermediği anlaşılmaktadır.

Tarihî ve Modern Türk Dillerindeki Karşılıkları

al-

Türk dilinin tarihi dönemlerinde, “-B al-” yapısının art fiil olarak kullanıldığı ve çeşitli kılınış ve kiplik bildirimlerini ifade ettiği gözlemlenmiştir. Özellikle Eski Türkçe döneminde, “awla-p al-” örneğinde olduğu gibi, “-B” zarf-fiili ile birlikte kullanılarak “avlayarak ele geçirmek” veya “avlamak” anlamına gelen bir yapı oluşturulduğu tespit edilmiştir. (Gabain, 1998, s. 91).

Bu art fiil, Türk dilinin tarihsel gelişimi boyunca kiplik bildirimi, eylemin kendi yararına yapıldığını ve bitmişliği işaret etme gibi fonksiyonlarla tanıklandığı belirtilmiştir. Modern Türk dillerinde ise, bu işlevlere ek olarak, eylemin birdenbire, tez, aniden, çabuk yapıldığını ve eylemin başlangıcını işaret etme gibi yeni anlamlar kazandığı gözlemlenmiştir.

Eylemin kendi yararına veya iyiliğine yapıldığı benlikçi (egotiv) kılınış bildirimlerinin ise Eski Türkçe metinlerde tokuz oguz terä kovratu altım “Dokuz Oğuz boyunu (benim için) topladım ve örgütledim” cümlesiyle A zarf-fiili ile yer aldığı görülmektedir (Erdal, 2004, s. 261). Bu işlevin modern Türk dillerinde ise -B al- art fiili ile işaretlendiği görülmektedir (Johanson, 2021, s. 611).

-B al- art fiilinin bitiş dönüşümlü eylem bildirimi işleviyle Altay Türkçesinde ve Tatar Türkçesinde ele alındığı ve birleşmiş olduğu ana fiillerin son sınır evre

durumunu vurguladığı tanıklanmıştır (Bacanlı, 2014, ss. 144-151; Güzel, 2023, ss. 622-631).

Kazak Türkçesi üzerine yapılan çalışmalara bakıldığı zaman -B al- art fiilinin modern Türk dillerinde olduğu gibi Kazak Türkçesinde de öznenin kendi yararına, çıkarına yapılan eylemi ve bitmişliği işaretlediği belirtilmektedir

Kazak Türkçesinde bu işlevlerin yanı sıra Demirci, -B al- art fiilinin ısrar ve inatçılık anlamlarını da işaretlediğini belirtmiştir (Demirci, 2003, ss. 116-118). Ergöneç Akbaba “eylemden etkilenen nesne özneye yönelir, nesne veya eylem sonucundan etkilenen varlık, öznenin başka bir yöne yönelir, eylem bir süre sonra sona erer, özne kendisini veya bir başkasını bir duruma geçirir” gibi işlevleri işaretlediğini ifade etmiştir (Ergöneç Akbaba, 2011, ss. 48- 55).

Arat ise, -A al- art fiilinin Altay Türkçesinde “yeterlilik ve imkân” anlamlarıyla yer aldığını belirtmektedir (Arat, 1987, s. 231).

Kazak Türkçesinde al- fiilinden oluşan -B al- ve -A al- olarak tanıklanan art fiillerdeki al- fiilinin sözlüksel anlamını kaybedip ana fiillerin evre durumunda etkili olduğu ve aynı zamanda kiplik kategorisi işaretleyicisi olarak kullanıldığı tanıklanmıştır. Bu yönüyle al- fiilinin -B al- ve -A al- olarak anlamsızlaşma ve kategorisizleşme süreçlerini yaşayarak dilbilgiselleştiği ifade edilebilir. Al-6 fiilinin bağımsız sözlüksel bir fiil olarak hem de art fiil unsuru olarak Kazak Türkçesinde yer alması onun kategorisizleştiğini göstermektedir. Kademeli olarak bu süreci yaşadığı ve yaşamaya devam ettiği ancak sürecin tamamen sona ermediği görülmektedir. Bu durum diğer fiiller için de geçerlidir. Dilbilgiselleşme bir süreci kapsamaktadır ve bu süreç uzun bir zaman dilimine yayılabilmektedir. Bu süreçte dilbilgiselleşme parametreleri her art fiilde aynı oranda ve aynı düzeyde görülmemektedir (Aygümüş, 2023, ss. 125-126).

2.3.3. bara- baraqu барак

BARA- /барак/ baraj

- a) geçl.f. ve geçsz.f.: sonuçlandırmak, bitirmek, tüketmek, son vermek; nefes almak veya vermek, solumak
- b) geçl.f.: israf etmek, boşuna harcamak, dağıtmak, savurmak, harap etmek; yok etmek; eskitmek, yıpratmak, zarar vermek
- c) geçsz.f.: ölmek
- d) yrd.f. (zf.-f. ile) eylemin bitirildiğini gösterir (Lessing, s. 131).

КМ bara- “bitirmek, sonlandırmak, son vermek; sona ermek, bitmek; israf etmek, boşuna harcamak, dağıtmak, savurmak, harap etmek; yok etmek; eskitmek, yıpratmak, zarar vermek; ölmek; eylemin bitirildiğini gösteren yardımcı fiil” (Ünal, 2016, s. 135)

КМ bara- < Мо. *bara- (Nugteren 2011, s. 278) ← Тү. barı- > ET bar-.

bar- “accomplish” (Enkhmaa, 2018, s. 265)

bara- “accomplish, complete, destroy, end, finish” (Enkhmaa, 2018, s. 265)

BARA¹

Халх., калм. бар-, бур., даг., дунс. бара- кончатъ, исчерпывать. Г.И. Рамстедтом это слово сопоставляется с тюрк. (кирг.) бар- и (чув.) пыр- идти, двигаться, что кажется возможным, и предположительно (wahrscheinlich) считается генетически связанным с эвк. ба другая сторона (в действительности же свет, мир), барги противоположный, противоположное место, баргаган заречный житель, находящийся на той стороне (5, 56). ◇ – Як. барā- уничтожить, тратить, кончатъ. (санжээв)

Ana fiil olarak bara- ‘tüketmek’ yardımcı fiil olarak ‘bir şeyi yapmayı sonlandırmak, bitirmek’ anlamlarındadır.

bara- fiili Orta Moğolcada da 'tamamlamak', 'bitirmek', 'sona erdirmek', 'sonlandırmak' ve 'sona ermek' anlamlarına sahiptir. MNT'de sıklıkla 'birini öldürmek' ifade eden fiillerle birlikte görülür: *alan bara-* 'tamamen öldürmek', *ükü'ülün bara-* 'tamamen ölmesine neden olmak', *kidun bara-* 'ortadan kaldırmayı başarmak', *daulin bara-* 'yakıp yıkmayı başarmak' ve *muqutqan bara-* 'yok etmeyi başarmak', *kiduğu bara-* 'öldürmeyi başarmak' ve *darun bara-* 'bastırmayı/ezmeyi başarmak'

MNT § 149

Şirgü'etü amin in-ü ükü-'ülü-n bara-'asu

'Once Şirgü'etü has deprived him of his life (lit. caused him to die) (Enkhmaa, 2018, s. 238).

Diğer telik² fiiller de bara- ile birlikte kullanılır: abu- *Sarta'ul irgeni abun bara-* 'accomplish taking [all] Sarta'ul people' bara- 'accomplish' in *günesün baran bara-* 'accomplish accomplishing provision' ide- 'eat' in *şülen iden bara-* 'accomplish eating'

MNT § 263

basa Sarta'ul irgen-i abu-n bara-ju

'Further, having completed the conquest of the Sarta'ul people, (Enkhmaa, 2018, s. 239)

bara- čida- ve yada- gibi sadece kiplik işaretleyen bir fiil konumundadır.

туру- 'zayıflamak, zayıf hale gelmek' *turun bara* birleşik yapısı MNT'de şu bağlamda tanımlanmıştır:

MNT § 199

aqta turu-n bara'asu

gelding weaken-C.MOD accomplish-C.COND

'If a gelding is [already] completely eshausted (Enkhmaa, 2018, s. 240)

Eğer bir tay [zaten] tamamen tükenmişse...

Başında *bara-* bulunan diğer fiil öbeği yapıları gibi, soyurqa'ulu- 'tercih etmeye neden olmak', tarqa'ulu- 'dağılmaya neden olmak', oro'ulu- 'gelmeye neden olmak' ve amurli'ulu- 'sakinleşmeye neden olmak' gibi ettirgen fiiller de bara- yardımcı fiili aracılığıyla sonuçsal bir anlam kazanır.

MNT § 241

Tümet irgen-i oro-'ulu-n bara-'asu

² Bacanlı'nın *telik* (telic) eyleme ilişkin açıklaması kabul edilerek bu terim kullanılmıştır: "Bir *telik* (telic) eylem, ontolojik olarak bir bitiş sınırına, hedefe, sonuca veya bir hal değişimine sahip bir fiil öbeğidir. Bir *atelik* (atelic) eylem, ontolojik olarak bir bitiş sınırı, hedef veya sonuç bildirmeyen eylemdir. .. Bu terimler, Türkçe literatürde hedefte-bitişli ×hedefte bitişsiz (Aksan & Aksan 2007), dönüşümlü ×dönüşümsüz (Gökçe 2007:76), sonlu ×sonsuz (Karadoğan 2009:5-6) çiftleriyle karşılanır." (s.26)

After [he] had brought the Tümet people completely under submission (Enkhmaa, 2018, s. 240)

Tümet halkını tamamen boyun eğdirdikten sonra"

MNT § 105

e-de üge-s-i **da'us-qa-n bara-ju**

'After [they] had finished these words (=message) completely' (Enkhmaa, 2018, s. 241)

"Bu sözleri (=mesajı) tamamen bitirdikten sonra"

Konuşma, ifade fiilleri de bara- ile birlikte kullanılmıştır. Bu yapılarda konuşmanın bittiği tamamlandığı zaman vurgulanmıştır. Her iki örnekte de *-n* kiplik bağlayıcı ile birleşik öbek oluşturulmuştur.

MNT § 214

üğü-le-n bara'asu

word-VR-C.MOD accomplish-C. COND

When she had finished speaking (Enkhmaa, 2018, s. 242)

MNT § 146

kele-le-n bara-'asu

konus-VR-C.MOD bitir-C.COND

When [he] had finished speaking' (Enkhmaa, 2018, s. 242)

Diğer birleşik fiil öbeklerine benzer şekilde bara- ile başlayan birleşik yapılarındaki odu- 'git', ire- 'gel', ketülü- 'geç' gibi hareket ifade eden fiiller, bara-fiilini değiştirirken, aynı zamanda görünüş ve kiplik açısından onun tamamlayıcı semantiği tarafından da değiştirilirler (Enkhmaa, 2018, s. 241).

MNT § 173

ire-n bara-'asu

come-C.MOD accomplish-C.COND

'When he came up (Enkhmaa, 2018, s. 241)

MNT § 214

üğü-le-n bara'asu

word-VR-C.MOD accomplish-C.COND

When she had finished speaking’

MNT § 146

kele-le-n bara-’asu

tongue-VR-C.MOD accomplish-C.COND

‘When [he] had finished speaking (Enkhmaa, 2018 s. 242)

2.3.4. bariqu ^{барык} “tutmak, yakalamak”

T. A. Bertagaev araç durum ekinin kökenini bari- “tutmak”, yar “el” sözcüğünden geldiğini düşünmektedir (1964,).

MNT § 214

qar in-ü **bari-ju tata-qui-lu’a** kituqai-ban alda-ju’ui

hand 3SG.OBL-GEN seize-C.IPFV pull-P.IPFV-COM knife-POSS drop-PST.2H

[she] seized the hand [that was drawing the knife]. She pulled [it so hard that] he dropped the knife’ (Enkhmaa, 2018, s. 64).

SHM § 244

Gücü Kököçü qoyar Qasar-i **bari-ra ot-ba** ke’e-n eke-de ja’a-ju’u

Gücü Kököçü iki Qasar-AKK seize-C.FIN go-GZ söyle-C.MOD anne-DAT göster-PST.2H

Gücü and Kököçü informed the mother that he had gone to seize Qasar’ (Enkhmaa, 2018, s. 70).

MNT § 124

Belgütei Qaraldai-toqura’u qoyar-i **aqta bari-tuqai** aqta-čin bol-tuqai ke’e-be

Belgütei Qaraldai-toqura’u iki-AKK gelding tut-IMP.CONC gelding-NA ol-IMP.CONC söyle-GZ

[he] said, “Belgütei and Qaraldai Toqura’un shall be in charge of the geldings, be [my] equerries” (Enkhmaa, 2018, s. 107)!

MNT § 53

Tatar jüyin irgen Ambaqai qahan-ni **bari-ju**

Tatar jüyin people Ambaqai qahan-ACC seize-C.IPFV

the Tatar Jüyin people seized Ambaqai Qahan’ (Enkhmaa, 2018, s. 125)

MNT § 188

Qori-sübeči Ong qan-ni **bari-ju'u**

Qori-sübeči Ong qan-AKK seize-GZ

‘Qori Sübeči seized Ong Qan’ (Enkhmaa, 2018, s. 137)

MNT § 199

e-yin jasaq-la-ju bö-'et jasaq daba-qsa-d-i **bari-ju niši-tuqai**

PROX-GEN law-VR-C.IPFV be-C.PFV law transgress-P.PFV-PL-ACC seize-C.IPFV beat-IMP

Thus, making [this a matter of] law, who[ever] then transgresses it shall be seized and beaten’ (Enkhmaa, 2018, s. 184).

MNT § 131

Činggis qahan-nu aqta **bari-ju bayyi-n bü-le'e**

Činggis qahan-GEN gelding tut-C.IPFV ol-C.MOD ol-GZ

‘[Belgütei] was holding Činggis Qahan’s gelding [ready]’ (Enkhmaa, 2018, s. 187)

MNT § 266

sayi-t kö'ü-d-i an-u šibawu-ban **bari-'ul-ju daqa-'ul-ju yabu-tqun**

good-PL son-PL-ACC 3PL.OBL-GEN falcon-POSS hold-CAUS-C.IPFV follow-CAUS-C.IPFV go-IMP

‘Go and make their fine sons follow you, holding your falcons (Enkhmaa, 2018, s. 202)!

MNT § 80

bari-ju ab-ču ot-ba

seize-C.IPFV al-C.IPFV git-GZ

‘[They] seized him and took him away (Enkhmaa, 2018, s. 207).

MNT § 220

tus qan-i-yan ker **tebči-ju bari-ju ot-qun bida**

rightful qan-AKK-İYL how make.away-C.IPFV seize-C.IPFV git-P.IPFV 1PL.INC

How can we go on, seizing and making away with our rightful lord?’ (Enkhmaa, 2018, s. 209)

Modifiye edici yapabilirlik ifade eden bari- ‘getir-, yakala-’ fiili, *bariĵu ireĵü* ‘getirmeye/getirmek için geldi’ birleşğinde olduğu gibi eylemin tarzını işaretler (Enkhmaa, 2018, s. 220).

MNT § 169

Merkidei-čaqa’an Aman-čaqa’an qoyar-i **bari-ĵu ire-ĵü**

Merkidei-beyaz Muzzle-beyaz iki-AKK fetch-C.IPFV gel-C.IPFV

‘coming by fetching the white Merkid and the bay with the white muzzle (Enkhmaa, 2018, s. 220).

MNT § 189

ayyi torluq töre-ksen kö’ün min-ü törülmişi olon doromĵin

oh weakling bear-P.PFV son 1SG.OBL-GEN vulgar many low

mawui ulus min-ü **asara-ĵu bari-n čida-qu-vü**

base people 1SG.OBL-GEN look.after-C.IPFV hold-C.MOD can-P.IPFV-Q

Ah, [this] son of mine, born a weakling, has grown weak and emaciated, will be able to care for and control my numerous, base and unruly people (Enkhmaa, 2018, s. 232)

MNT § 198

kö’ü-t in-ü yasu in-ü **bari-n yada-ĵu**

son-PL 3SG.OBL-GEN bone 3SG.OBL-GEN bury-C.MOD could.not-C.IPFV

beye-yi in-ü ab-ču odu-n yada-ĵu

body-ACC 3SG.OBL-GEN take-C.IPFV go-C.MOD could.not-C.IPFV

His sons could not bury his bone, nor could they take his body away,’ (Enkhmaa, 2018, s. 235)

MNT § 121

Bodončar boqdo-yin **bari-ĵu abu-qsan** eme-deče töre-ksen ba

Bodončar august-GEN capture-C.IPFV take-P.PFV woman-ABL bear-P.PFV 1PL.EXC

we were born from the [same] woman taken captive as wife by the august Bodončar (Enkhmaa, 2018, s. 245).

MNT § 41

bari-ju abu-qsan eme bü-le'e

capture-C.IPFV take-P.PFV womn ol-GZ

she was a captured woman (Enkhmaa, 2018, s. 245).

ﺑﯩﺮ ﺑﺎﺭﯨﭽﯩﻐﯩﻦ ﻗﺎﺭﭼﺎﻗﺎﻱ ﻗﺎﺭﺍ ﻗﯘﺭﯗ ﺑﺎﺭﯨﭽﯩﻐﯩﻦ ﺑﺎﺭﯨﭽﯩﻐﯩﻦ ﺑﺎﺭﯨﭽﯩﻐﯩﻦ *boruyçin qarçaqai qara quru bariçu idekü-yi üjeji*

“dişi boz şahin kara ormak tavuğu tutup yemeği görüp..” (AT, 1990, s. 7).

Tarihî ve Modern Türk Dillerindeki Karşılıkları

-B bar- art fiilinin Eski Türkçe döneminde bitmişlik işlevini kodladığı izlenmektedir (Gökçe, 2013, s. 74). Erdal, Orhun Türkçesi ve Karahanlı Türkçesinde tanıklanan -U bar- art fiilinin Eski Uygur Türkçesinde -B bar- olarak tanıklandığını ifade etmektedir. B bar- art fiilinin bitiş dönüşümlü fiillerle birleştiğinde sözlüksel anlamını kaybettiğini öne sürmektedir. Ayrıca Erdal, Eski Uygur Türkçesi metinlerinde -B bar- art fiilinin öl- ana fiili ile birleştiğinde eylemin aniden gerçekleştiğini işaretlediğini vurgulamaktadır (Erdal, 2004, s. 254).

Harezmi Türkçesinde bu art fiili iki fiilden oluşan birleşik fiiller başlığı altında değerlendiren Hacıeminoğlu, -B bar- art fiilinin tezlik, kolaylık, anilik gibi anlamları ifade eden fiiller kategorisinde ele almaktadır (Hacıeminoğlu, 2016). Çağatay Türkçesinde oluş ve kılışın oluşum sürecini, devamlılığını ve yönünü bildiren tasvirî fiil olarak değerlendirilmektedir (Erdem Uçar, 2016, s. 32).

Modern Türk dillerine gelindiğinde ise Altay Türkçesinde -B bar- art fiil yapısının tamamlanmış bir eylemi işaretlemesinin yanı sıra yeni başlamış ve hâlâ devam eden eylemi kodladığı görülmektedir (Arat, 1987, s. 241). Altay Türkçesindeki görünümünü inceleyen bir diğer araştırmacı Bacanlı ise, -B bar- kılış işaretleyicisinin eylemin yönünün bağlamdaki merkezden, öznenen veya ilgi tutulan kişiden ayrı bir yöne doğru olduğunu işaretleyen deiktik yönelim bildirimini, bir hâle geçişi işaretleyen başlangıç dönüşümü bildirimini ve eylemin son noktasına yavaş yavaş ulaşıldığını işaretleyen bitiş dönüşümü bildirimini işlevlerinde tanıklandığını belirtmektedir. Ayrıca Bacanlı, bu art fiilin tıpkı -A ber- ve -A tüş-

art fiillerinde olduğu gibi eylemin tedricen geliştiğini vurgulamaktadır (Bacanlı, 2014, ss. 185-187).

Gökçe, -B bar- art fiilinin Türk dillerinde temel işlevinin eylemin son noktaya yaklaştığının işaretlenmesi olduğunu öne sürmektedir. Buna örnek olarak da Özbek Türkçesinde yaxşilan- “iyileşmek” örneğini vererek sürecin tamamlanmasında son noktaya ulaşıldığını belirtmektedir (Gökçe, 2013, s. 77). Ancak Bacanlı'nın çalışmasında bu tür yapılar bir hâl değişimi olarak ele alınmakta ve başlangıç dönüşümü bildiren inhoatif fiiller olarak nitelendirilmektedir (2014, s. 174).

Gökçe ise, -B bar- art fiilinin Oğuz Türkçesinde süreklilik, başlama, tezlik, yaklaşma gibi kılınış türlerini ve kesin şimdiki zamanı, bitmişlik görünüş zamanlı kategorilerini işaretlediğini vurgulamaktadır (Gökçe, 2013, s. 73). Genel olarak bakıldığında -B bar- art fiilinin tarihî Türk dillerindeki durumunu inceleyen araştırmacılar, bu art fiilin Türk dilinin tarihsel gelişiminden itibaren tanıklandığını ve bitmişliği, aniden gelişen eylemleri, tedricen gelişen eylemleri, devamlılığını, eylemin yönünü işaretlediğini öne sürmüşlerdir. Modern Türk dilleri ile ilgili çalışmalarda ise bu art fiilin bitmişlik, tedricen gelişen eylem bildirimi, yeni başlamış- devam eden eylemleri, fiisel yönelimi, bir hâle geçişi, eş zamanlı gelişen eylemleri, sürekliliği, yaklaşma kılınışını ve kesin şimdiki zamanı işaretlediği belirtilmiştir.

Bu art fiilin fiisel yönelim işleviyle ilgili Johanson gitmek, uzaklaşmak anlamına gelen fiillerin benzer yapılarda kullanıldığını ve genellikle geçişsiz fiillerden türetildiğini, bazen yön çağrışımları yaptıklarını da belirtmektedir. Johanson bu art fiil yapısının Türkmen Türkçesinde sarsıp git- “ürkmek, yarılıp gitmek, kırılmak”, Tatar Türkçesinde awırıp kit- “acımaya başlamak”, Kazak Türkçesinde yerip ket- “eriyip gitmek”, Kırgız Türkçesinde qızarıp kät- “kızarmak”, Özbek Türkçesinde isib ket-, Uygur Türkçesinde härip kät- “tükenmek”, Hakas Türkçesinde pazıl par- “yazılmak” şeklinde tanıklandığını belirtmektedir (Johanson, 2021, s. 603).

-B bar- art fiilinin bol- ana fiili ile birleşiminde inhoatif eylem bildirdiği tanıklanmaktadır: kıpkızıl bolup bar- “yavaş yavaş kıpkırmızı kesilmek”, ançı bolup bardım “avcı oldum” (Bacanlı, 2014, ss. 186-187). Kazak Türkçesinde de

bol- ana fiili ile bu işlev tanıklanmıştır. Bol- ana fiili ile birleşen -B bar- art fiili de eylemin tedricen geliştiği ve hâl değişimini işaretlediği görülmektedir. -B bar- art fiilinin fiisel yönelim dışında bitmişlik görünüşünü de işaretlediği ve bu işlevin de özellikle Altay- Sayan Türk dillerine özgü bir eğilim olduğu görülmektedir (Gökçe, 2013, s. 76). Altay Türkçesinde tanıklanan bu işlevin bitiş dönüşümlü fiillerle birleşerek eylemin son aşamaya yavaş yavaş vardığı izlenmektedir: undılıp bar- “tedricen unutulmak, unutulup gitmek” (Bacanlı, 2014, s. 187). Bu işlev Kazak Türkçesinde de tanıklanmaktadır. İncelenen metinlerde -B bar- art fiilinin bitiş dönüşümlü fiillerle birleşerek bu fiillerin bitiş sınırını, son evre durumunu vurguladığı görülmektedir

jetip bardı “ulaştı” ve kirip bardı “girdi” ifadelerinde -B bar- art fiilinin hareket fiilleri ile kullanıldığı görülmektedir. Kazak Türkçesinde -B bar- art fiilinin incelenen eserlerde genellikle ket-, jet- ve kir- fiilleri ile birlikte kullanımında bitiş dönüşümü bildirdiği tanıklanmıştır. Ancak bu fiil yapılarında her ne kadar eylemin bitmişliği kodlanmış olsa da fiisel yönelim işlevi de sezilmektedir. (Aygümüş, 2023, s. 132).

-B bar- art fiili ayrıca dönüşümsüz fiillerle de birleşmektedir. Dönüşümsüz fiillerle birleştiğinde bu fiillerin sürekliliğinin bloke edildiği bitiş dönüşümlü fiil durumuna geliştiği görülmektedir. Dönüşümsüz fiillerden jaz- “yazmak” ve ayt- “söylemek” fiilleri ile birleşen -B bar- art fiili, bu fiillerin tamamen sona erdiğini işaretlemektedir. Aşağıdaki örneklerde yazma ve söyleme eylemlerinin tamamlandığı ve ktirik sınır olan son evre durumunun aşıldığı görülmektedir (Aygümüş, 2023, s. 133).

Fiisel yönelim, vektörel yönelim veya deiktik yönelim olarak literatürde yer alan bu kılış özelliği, eylemin, hareketin zaman ve mekândaki yönünü göstermektedir. -B bar- art fiili ile öznen/konuşmacıdan uzağa doğru olan yönelimlerin kodlandığı görülmektedir. Bu işlevin Türk dilindeki en yaygın işlevlerden biri olduğuna değinen Gökçe, ikinci yönelim veya fiisel yönelim olarak adlandırılan translocative kategorisi adı altında ele alındığını öne sürmektedir. Bu işlevin eylemin öznen uzaklaşarak hareketin çevrildiği yönelim noktasına doğru ilerlediğini ifade etmektedir. Bu kullanımının Kazak Türkçesinin

de içinde bulunduğu birçok Türk yazı dillerinde tanıklandığına dikkat çekmektedir. Ayrıca fiisel yönelim ile bazı örneklerde son noktaya yaklaşıldığını ve bunun da tedricen geliştiğini öne sürmektedir (Gökçe, 2013, ss. 73, 78-79). Kazak Türkçesinde -B bar- art fiilinin fiisel yönelimi işaretlediği tanıklanmaktadır. Aşağıdaki örneklerde sızılıp bar- “ilerlemek”, äketip bar- “götürülmek”, uşıp bar- “uçak”, qaşıp bar- “kaçmak”, tüsip bar- “inmek” ve ketip bar- “gitmek” ifadelerinde eylemin konuşan kişiden veya söz konusu olan merkezdeki olaydan uzağa doğru gerçekleştiği görülmektedir. Bu işlev fiisel yönelim (vektörel) bildirimler olarak çalışmada yer almaktadır. Eylemin konuşan kişiden veya bağlam merkezinden uzağa doğru olduğunu kodlamaktadır (Aygümüş, 2023, s. 136).

-A bar- art fiilinin tarihsel gelişimine bakıldığında Orhon Türkçesi Grameri adlı kitabında Tekin, genellikle -A zarf-fiili ile birleşen bar- yardımcı fiilinin eylemin tamamlandığını işaretlediğini belirtmiştir (Tekin, 2003, s. 98).

Orhun Türkçesi döneminden Kül Tigin Yazıtı'nda (1) ve Karahanlı Türkçesi döneminden ise Kutadgu Bilig' de (2) -U bar- olarak tanıklandığını öne süren Erdal, bu art fiilin Eski Uygur Türkçesinde tanıklanmadığını ileri sürmüştür (Erdal, 2004, s. 253).

Eski Türkçeden beri kullanılan -A bar- art fiilinin zamanla işlev değişikliğine uğradığını belirten Gökçe, bu art fiilin Eski Türkçede az kalsın, -mak üzere olmak gibi yaklaşma kılınışlarını işaretlediğini ancak daha sonraki dönemlerde bu işlevine rastlanmadığını ileri sürmüştür. Bu işlevin daha sonra -A yaz- art fiili ile tanıklandığına ve bunun da dilbilgiselleşmenin yenileme parametresiyle açıklanabileceğine dikkat çekmiştir. Bunlara ek olarak Gökçe, -A bar- art fiilinin Eski Türkçede fiisel yönelim işlevini de işaretlediğini dile getirmiştir (Gökçe, 2013, s. 81).

Johanson ise, Orhun ve Karahanlı Türkçesinde tanıklanan yukarıdaki örneklerde geçen -A bar- art fiil yapısının bir durumun devamını işaretlediğine dikkat çekmiştir: yoqadu bar- “yok olmaya devam etmek”, arta bar- “artmaya devam etmek” (Johanson, 2021, s. 608). Hacıeminoğlu, bunlara ek olarak Kutadgu Bilig'den tanıklamaş olduğu örnekleri şu şekilde sıralamıştır: arta bar- “artmaya

devam etmek”, kite bar- “gitmeye devam etmek”, körü bar- “dikkat etmek” (Hacıeminoğlu, 2008, s. 181).

Modern Türk dillerine gelindiğinde ise Arat, Altay Türkçesinde -A bar- art fiilinin bir eylemin veya durumun tamamlanması veya sürmesi anlamlarına geldiğini belirtmiştir (Arat, 1987, s. 240).

Türk dilinde -B bar- art fiiline kıyasla daha az kullanımda olduğunu belirten Gökçe, bu art fiilin “süreklilik, başlama, alışkanlık ve yaklaşma gibi kılımlı ve kesin şimdiki zaman görünüş” işlevlerini kodladığını belirtmiştir (Gökçe, 2013, s. 81). -A bar- art fiilinin tarihî Türk dillerindeki görünümüne dikkat çeken araştırmalarda bu art fiilin eylemin tamamlandığını, gelişen ifadeleri, fiisel yönelimi, eylemin gerçekleştirilmekte olduğunu, devam eden eylem bildirimini, sürekliliği ve yaklaşma kılımlı işaretlemediği belirtilmiştir. Modern Türk dillerindeki görünümüne değinilen çalışmalarda ise, birçok araştırmacı tarafından bu art fiilin bir hâle geçişi, tedricen gelişen eylemleri, fiisel yönelimi, sürekliliği, tekrar eden eylemleri, eylemin başlangıcını, alışkanlığını ve kesin şimdiki zaman görünüş işlevini işaretlediği öne sürülmüştür.

Kazak Türkçesinde bar- fiilinin hem -A hem de -B zarf-fiili ile hareket bildiren “gitmek” anlamından uzaklaştığı ve kılımlı ilkin bildirimleri işaretlediği tanıklanmıştır. Bu yönüyle anlamsal içerikte kayıp yaşayan bar- fiilinin art fiil olarak dilbilgiselleştiği ve dilbilgiselleşmenin anlamsızlaşma parametresini yaşadığı görülmüştür. Anlamsızlaşma süreci metin sıklığından tespit edilmiş ve tarihsel gelişimi kademeli olarak izlenmiştir (Aygümüş, 2023, s. 143).

2.3.5. bai-/ Байх байх

Sözlük anlamı “var ol-, bulun-” olan bu fiil hem ana fiil hem yardımcı fiil olarak kullanılmaktadır.

İM bayba: oldu, durdu, sabretti, dayandı, kaldı 195, 198, 199, 200.

İM 199’da Arapça “oldu, öyleydi” karşılığı verilmiştir. Arap harfli metinlerde bu fiil, bayba şeklinde görülür (Ligeti, 1962, s.18). Klasik Moğolcada bu fiil, olmak anlamında bayiqu şeklinde yazılır. Modern

Moğolcada ana yardımcı fiil olarak geniş şekilde kullanılan bayh fiili, “olmak, var olmak, yaşamak, kalmak, durmak, oturmak, ikamet etmek; olmak, belli bir yerde bulunmak, hazır olmak; kendini tutmak, durmak, duraklamak; ayakta kalmak” anlamlarında kullanılmaktadır (Lessing 2003, s.115; Tsevel 1966, s. 69; Gül, 2018, ss. 82-83).

bayçi: sabır, 210. Modern Moğolcada bayz şeklinde yaşayan kelime “daha sonra, bekle, bir dakika bekle, bir saniye” anlamlarında ünlem olarak kullanılmaktadır (Lessing, 2003, s. 121; Tsevel, 1966, s. 68; Gül, 2018, s. 83).

KM ba(y)i- “olmak, var olmak, yaşamak, kalmak, durmak, oturmak, ikamet etmek; belli bir yerde bulunmak, hazır olmak; kendini tutmak, durmak, duralamak; ayakta kalmak”

Nugteren, *bai- “olmak” şeklinin *bai- “durmak” fiilinin semantik bir gelişimi olduğunu iddia etmektedir (Nugteren, 2011, s. 277).

KM ba(y)i- < *ba-(y)i- < *ba- ← Tü. *bā- “olmak, var olmak” (Tekin 2003: 186) > ET bār. (Ünal, 2016, ss. 127-128).

→ KM bayi- ‘olmak; var olmak; kalmak, yaşamak, oturmak’

OM MGTbaiyi- ‘durmak’, HYbayi- ‘ayakta durmak’, MEBayi- ‘durmak’, ŞLbayiğu ‘duru’, İMbay-, RSbaiqsan ‘ayakta’, PHbayi-, Hlh. baix, Ma. –)

♦ Kit. <bai> (?) ~ <bai2> (?) ‘hareketsiz kalmak, durmak’ (Kane 2009, ss. 4142, 8766; Wu-Róna-Tas 2019, ss. 57–58)

bayi- “to be, stay ||olmak, durmak” Domiy &Gurraçaa, 2022, 2022, s. 182)

(39-1) ... ünen ari’u:i jırqalaŋtu möŋke bi ke’e:kü huja’u:r **bayi:qsan** de’e:dü nom-un beye-de mürgümüü Domiy &Gurraçaa, 2022, 2022, s. 105).

(40-11) ... altan uruqu:d delgerege’e:r keji(e:-de sa)ŋsar heçültele **bayi:qu boltuqayi** Domiy &Gurraçaa, 2022, 2022, s. 108)

bayi- ‘olmak, kalmak, var olmak, yaşamak, ikamet etmek; meydana gelmek, belli bir yerde bulunmak, mevcut olmak; sahip olmak, sahip olmak; sona ermek, vazgeçmek, durmak

Nugteren (2011, s. 277), *bai- “olmak” şeklinin *bai- “durmak” fiilinin semantik bir gelişimi olduğunu iddia etmektedir. ET bār kelimesinin *bā- fiilinin geniş zaman eki

olarak kalıplaşmış şekli olduğu kabul edilirse bu karşılaştırma geçerlidir. KM ba(y)i- < *ba-(y)i- < *ba- ← Tü. *bā- “olmak, var olmak” (Tekin, 2003, s. 186) > ET bār. (Ünal, ss. 127-128).

PM initial *b- seems to be preserved intact: bar- ‘to take’ (Bu 3, KhT 1: 6), cf. MM, WM bari- ‘id.’, bayi- ‘to be’, ‘to stand’ (KhT 1: 3), cf. MM bayyi- ‘id.’ (Vovin, s. 166)

(76) bod-ı beg-ey-ńer **bayyi**-Ø dolu-ja-ju

tribe-ACC beg-?-PLUR be/stand-NP listen-COOP-CI

begs stand and listen to the tribe (KhT 1: 3) (Vovin, 2019, s. 181)

Kullanılışı ve İşlev İncelemesi

Tserenpil ve Kullmann hem ana fiil hem de yardımcı fiil olarak işlev gösterdiğini belirtir (Tserenpil ve Kullmann 2008, s. 192). Yardımcı fiil olarak kullanımlarını şu başlıklar altında inceler (Tserenpil ve Kullmann 2008, s. 194).

İsim ve Sıfatlardan Sonra Kopula Olarak Kullanımı

Genellikle geçmiş zaman ifadesinde kullanıldığı nadiren gelecek zaman için kullanıldığını belirtir. Ancak, bazı durumlarda, örneğin, anlatılan gerçek sadece geçici ise veya anlatılan gerçek yeni öğrenilmişse böyle bir şimdiki zaman kopulasına ihtiyaç duyulur (Tserenpil ve Kullmann 2008, s. 194).

Fiiillerden sonra görünüş işaretleyicisi olarak analitik fiil formunda kullanımı: (Tserenpil ve Kullmann 2008, s. 195).

-ж + бай- = progressive aspect

-(чих)аад + бай- = perfect aspect

-(чих)сан + бай- = perfect aspect

-саар + бай- = progressive-perfect aspect

Yine geçmişteki alışkanlık haline gelmiş eylemlerin ifadesinde **-даг + бай-** yapısı kullanılır:

“Би Монголд байхдаа цагаан сар тэмдэглэдэг байлаа

When I was in Mongolia, I used to celebrate the New Year

Ben Moğolistandayken yeni yılı kutlardım” (Tserenpil ve Kullmann 2008, s. 196).

Özne + ...тай бай-” yapısıyla sahiplik ifadesinde kullanılır. Genellikle geçmiş zaman yapısıyla kullanılır. Belirsiz şimdiki zamanı ifade etmek için, "-тай" son eki yeterince "sahip olma" anlamını ifade ettiğinden "байна" yardımcı fiili çıkarılmıştır. Ancak bir şeye geçici olarak sahip olunduğunu vurgulamak için "байна" söylenerek bu anlam ifade edilmektedir (Tserenpil ve Kullmann 2008, s. 196).

Dilek kipi oluşturulmasında yer alır. Bu yapıda parantez içerisinde gösterilen san edatı (асан yardımcı fiilinden türemiştir) hayali anlamı güçlendirir. Cümlenin birinci veya ikinci kısmında kullanılabilir. Konuşma dilinde her iki parçada da kullanılabilir (Tserenpil ve Kullmann 2008, ss. 196-197).

Би дахиад Монголд ирэхгүй байсан

I wouldn't come to Mongolia again

Тэр чадвал явах байсан

He would have left if he could.

Чамайг надад саад хийгээгүй (сэн) бол би энэ ажлыг дуусчихаад байх байлаа

If you hadn't disturbed me, I would have finished this job by now. (Tserenpil ve Kullmann 2008, s. 197).

-yum байна / -юм байна

Bu iki kelime birlikte şaşkınlığı ifade eder. Kişi daha önce bilmediği bir şeyi öğrenir. Konuşma dilinde "лээ" parçasığı dikkatsiz bir tutumu ifade etmek için eklenir (Tserenpil ve Kullmann 2008, s. 203).

Bailtai / Байлтай “öyle olmalı” / байлгүй “muhtemelen”

Mongolca'da "bai" kelimesi cümlenin sonunda kullanıldığında, bir varsayım veya olasılık belirten bir modal fiil olarak işlev görür. Bu, konuşmacının bir şey hakkında varsayımda bulunduğunu ve bu durumu İngilizce'de "muhtemelen" veya "büyük olasılıkla" şeklinde ifade etmeye benzer.

"**bai**" kelimesi "**aa**" klitiği ile birlikte kullanıldığında, anlamı biraz değişir ve soru anlamı kazanır; burada konuşmacı dinleyiciden onay veya anlaşma bekler. Örneğin, "**бай**" ve "**aa**" içeren bir cümle, "Muhtemelen yağmur yağacak, değil mi?" şeklinde çevrilebilir.

Ayrıca, bu kiplik işaretleyicisinin kullanıldığı cümlelerde genellikle gelecek zaman ekinin kullanıldığı görülür çünkü bu yapı, tespit edildiği kadarıyla genellikle gelecekte olması beklenen bir olay veya durumu ifade etmekte kullanılır.

- "*Тэр ирэх байх.*" – "Muhtemelen gelecek."

Eğer **бай** bir cümlenin sonunda kullanılırsa, ifadenin bir varsayım olduğunu gösterir. Dolayısıyla bu kip en iyi 'muhtemelen' veya 'büyük olasılıkla' olarak çevrilir. Çoğu zaman, bu cümleler gelecek zamanda kurulur.

Байх ve *магадгү* ikisi de olasılık, tahmin ifadesinde kullanılır. *Магадгүй*, *байх*'dan daha düşük bir olasılığı ifade etmede kullanılır.

Fiilin bitmemişlik durumunun sürekli eylem anlamı, "olmak, oturmak, uzanmak, ayakta durmak" gibi hareketsiz ve durağan fiillerle tespit edilebilmektedir.

Binnick, bu durumu şu şekilde açıklamaktadır:

One important difference claimed by Sodnomdorj for the two is that -sen baina is a written form, whereas -jee is better in speech, and he suggests that the spoken equivalent of -sen baina is -čixsen. Of course, -čixjee also occurs in speech. In regard to Poppe's example (15), he says that "nar garčixsan is better when speaking; nar garsan [is] better when writing." (Binnick, 1991, s. 141)

"Çok az sayıda kelime, birden fazla olası nedensel (causative) şekle sahiptir ve bu kelimeler genellikle aynı anlamı taşır. *Байх* - olmak ve *олох* - bulmak fiillerinin ise farklı anlamlar taşıyan iki nedensel şekli vardır:

Байгуула

"olmasına sebep olmak, kurmak (bir şehir, okul vb.)"

Байлгах "bırakma, bir şeyi olduğu yerde veya olduğu gibi bırakma" (MM, 2008, s. 78)

bai fiiliyle devam ettirildiğinde bu yapı, bir şeyi yapmaya devam etmek anlamına gelir.:

Тэр тэнд суугаад л байна.

Тэр хүн намайг хараад байна.

Тэр өчигдөр энд, ирээд байсан.

Тэр энд ирээд л байдаг байсан (ММ, 2008, s. 88)

Баивч / байвч

Moğolcada “ama” demenin birkaç yolu vardır. Bir yol da ifadenin iki kısmı arasında *гэвч, боловч, байвч* veya *харин* bağlaçlarını kullanmaktır (ММ, 2008, s. 88).

Modern Moğol dilinin ağızlarında, **devam eden şimdiki zamanı** ifade etmek için iki ayrı yapı gelişmiştir: "**-j baina**" ve "**-aad⁴ baina**".

- "**-j baina**" → **Basit devam eden şimdiki zamanı** ifade eder.
- "**-aad⁴ baina**" → **İki farklı anlam taşır:**

1. "**Şu an itibarıyla, henüz**" anlamını belirtir.

"Gurvan goal oood baina." → "Şu ana kadar üç gol atıldı (ama daha fazla gol atılabilir)."

"Arvan khün ireed baina." → "Şu ana kadar on kişi geldi (ama daha fazla kişi gelebilir)."

Bu yapı, **şu ana kadar gerçekleşmiş bir durumu belirtirken, sürecin devam edebileceğini** de ima eder.

“–aad⁴ байна” yapısı, sürecin devam ettiğini ve mevcut durumu ifade ettiği için özellikle hastaların semptomlarını anlatırken sıkça kullanılır. Örneğin:

- "Толгой өвдөөд байна." → "Başım ağrıyor."
- "Жихүүдэс хүрээд байна." → "Üşüme hissediyorum."

- "Бөөлжис цутгаад байна." → "Kusacak gibi oluyorum."
- "Толгой эргээд байна." → "Başım dönüyor."
- "Тархи хатгаад байна." → "Beynime sancı giriyor."

“Би байсан тэгэхэд, хэрэв намайг эс байвал бүр ч их зодуулах байсан даг.

Ich war dabei, als das passierte, aber wenn ich nicht dabei gewesen wäre er bestimmt noch mehr geschlagen worden.” (Bittigau, 2003, ss. 138-139).

‘Ben oradaydım, bu olay gerçekleştiğinde. Ama eğer orada olmasaydım, o kesinlikle daha fazla dövülürdü’

Kanıtallık

Bir bilginin kaynağını ve doğruluk derecesini ifade eden dilbilgisel veya sözcüksel öğelerdir. Bir bilginin doğrudan gözlemlendiğini, başkalarından duyulduğunu ya da sadece tahmin edildiğini gösterirler (Bittigau, 2003, s. 138).

Moğolcada Türkçe ile benzer şekilde *-жээ* (doğrudan) ve *-сан гэсэн* (dolaylı) kanıtallık işaretleyen yapılar kullanılır.

Чамайг үзвэл, нарнаар босож сурсан, ар газрын занг алдаагүй хүн **байх нь ээ** (Bittigau, 2003, s. 139).

Wenn man Dich so ansieht, scheinst Du ein Mensch zu sein, der gewohnt ist, mit der Sonne aufzustehen, und der die Eigenart der Nordgebiete noch nicht verloren hat.

"Senin böyle duruşuna bakınca, güneşle birlikte uyanmaya alışkın ve kuzey bölgelerinin özelliklerini hâlâ kaybetmemiş bir insan gibi görünüyorsun."

Бэрийг эс хэлбэл би, ингээд л **зогсож байх** нь шүү.

Wenn meine Schwiegertochter nichts gesagt hätte, würd ich immer noch dumm rumstehen

"Eğer gelinim bir şey söylemeseydi, hâlâ aptal aptal öylece dikiliyor olurum" (Bittigau, 2003, s. 139).

bayi- Moğolcada belki de en yaygın yardımcı fiildir, ancak aşağıdaki gibi orijinal sözlük anlamlarının çoğunu hala korumaktadır Bayi-'nin tam bir fiil olarak yaygın sözlük anlamları: 'var olmak', 'kalmak' veya 'durmak'

Bayi-'nin başlıca kullanımlarından biri, -ju/jü (ilerleyici ve süreli), -γad/-ged (süreli, yinelemeli) -γsaγar /-gseger (süreli, sürekli) olmak üzere üç konverbal ek ile birlikte ortaya çıkmasıdır.

Bayi- fiilinin bir diğer işlevi de bir isimle birlikte zaman ya da görünüş belirtmektir.

Bayi- ile karşılaştırıldığında bol- yardımcı fiili nispeten daha az kullanılır. Bu fiilin orijinal sözcük anlamı bağlama bağlı olarak değişir, ancak temel anlamı 'olmak, olmak' gibi bir durum değişikliğini belirtmektir.

-j bai x bai- biçimi ele alınmaktadır ve her ikisi de kipsel anlamlar ifade etmektedir. Bu biçimlerde yardımcı fiiller bir isimden sonra gelir. Bununla birlikte, yardımcı fiiller çoğunlukla -j, -aad, -n ve -saar bağlaçlarından sonra ortaya çıkar (Street 1963: 145). Bunlar arasında en sık rastlanan biçim, bai-kopulasının -j bağlacıyla biten bir ana fiili takip ettiği biçimdir (dolayısıyla -j bai- biçimi) bu bölümde ele alacağız.

Ozawa'da -j bai- biçimi 'sürecinde olmak' ya da 'durumunda olmak' anlamlarını ifade etmek üzere alınmıştır (1963, s. 43).

MNT'de fiil, şu anlamlarda ve kullanımlarda tanıklanmıştır:

bayi- "be, stand"

bayildu- "battle, fight"

bayyi- "battle, be, fight, stay, stand"

bayyildu- "battle, fight" (Enkhmaa, s. 265)

MNT § 245 **to'orin bayyi-**, 'stay surrounding',

MNT § 171 **jaşaju bayyi-** ‘be arranging’,

MNT § 195 **abarin bayyi-** ‘be climbing’ (Enkhmaa, s. 168)

Eğer ya da-, bayyi- 'olmak, kalmak' gibi durum fiilleri ile birleştirilirse *bayyin yadaaju* 'olamaz [bir yerde]' örneğinde olduğu gibi bir anlam taşır (Enkhmaa, s. 236).

MNT § 196

tere güre'en-dür-iyen bayyi-n yada-ju gödöl-ju tuta'a-ju qar-ču ot-ba

DIST circular.camp-DAT.LOC-POSS ol-C.MOD could.not-C.IPFV move-C.IPFV
flee-C.IPFV come.out-C.IPFV go.away-C.GZ

‘[but] being unable to hold that camp he [again] set out and fled further away.’
(Enkhmaa, 2018, s. 236)

MNT § 208

Naiman Merkit čirai-ban ququra-ju bayyi-ldu-n ya da-ju busangqa-qda-bai je

Naiman Merkit yüz-İYE kır-C. IPFV ol-REC-C.MOD yapama-C. IPFV dağıl-
PASS-GZ evet!

‘Naiman and Merkit broke their faces, they could no longer fight and were indeed
scattered’ (Enkhmaa, 2018, s. 236).

bai yardımcı fiilinin süreklilik anlamını ifade etmede kullanılmasını Namsrai şu şekilde açıklamıştır:

Bu sayede "olmak" yardımcı fiili tüm ana fiillerle birleştirilerek süreklilik anlamı ortaya çıkarılır. Önceki eylemin anlamına bağlı olarak bir eylemin sürekli olarak gerçekleştirileceği ve birçok kez tekrarlanacağı ayırt edilebilir: “үзэж байх, ярьсаар байх, хараад байх” гэвэл “үзэх, ярих, харах” үйл байнга зогсолтгүй үргэлжилж байгааг заана (Namsrai, 2015, s. 145).

Yine Kara *bai-* kaynaklı gramerleşen birimlere ilişkin şu tespitlerde bulunmuştur: Sözel biçimlerin işlevsel değişimlerine ilişkin daha fazla örnek vardır. Bunlardan biri nispeten geç dönem (18. yüzyıl?) -bA(i), sonlu biçim, bitmiş görünüşün preterit zamanı + klitik ču 'bile, ayrıca'dan oluşan şartlı fiil zarfı-bAčU'dur. Benzer bir oluşum, aynı preterit bitimli fiilin işaretleyicisi ile empatik klitiğin birleşmesi olan modern şart fiil zarfı-bAl'dir (2022, ss. 305-306).

bai fiili, görüldüğü üzere semantik açıdan varoluşsal fiil olarak nitelendirilebilir. Fiilin gramerleşme sürecinde geçirdiği aşamalara bakıldığında, şöyle bir gelişim çizgisi izlenebilmektedir:

Fiilin ana fiil olarak kullanımı, erken dönemlerden Çağdaş Moğolcaya devam etmekle birlikte çeşitli gramerleşme aşamalarından geçtiği de gözlemlenmiştir. Bu aşamaların ilk evresi, yardımcı fiilleşme ve birleşik fiil yapıları oluşturarak görünüş zamansal kategorileri işaretlemektir. İlerleyen evrede kopululaşma aşaması gözlemlenir. Burada yazı dilinde kullanılan bir özellik gösterir. En son aşamada ise sıfır biçimbirim hali tanıklanır. Bu aşamada sözlü dilde vurgu gerektiren durumlarda eylemi kuvvetlendiren bir unsur olarak cümlede yüzey yapıya çıktığı tanıklanmaktadır. Bu evre Türkçe ve Moğolca fiil kategorilerinin davranışsal görünüşleri açısından dikkat çekici özelliكتedir.

Örnek Metin

“Тэр уед би Шилийн гол аймгийн Авга хошууны Гэгээний хийд дээр голдуу амьдарч байсан. Хошуу ноён нь 6–7 настай жаахан хихэд байсан бөгөөд ноёны туслах Насанбат гэдэг хий хошууны ажлыг мэддэг **байжээ** (*bajlaa*)” (Binnick, 2012, s. 221).

bai ve *boloh* yardımcı fiilleri sözel kopula olarak hizmet eder.

Bununla birlikte, Moğolca kopula *bol-* bileşik sözel formlarda da kullanılabilir. Ancak Moğolca bağlaç *bol* bazı olguları süreçler sonucunda bileşik fiil formlarında da temsil edebilir.

Ayrıca a- köküne sahip eksik bir yardımcı fiil (дүтмаг үйл үг) ve tarihsel olarak katı çeşitli bireysel formlar da vardır; bunlardan bazıları yalnızca arkaik bir şekilde kullanılır ve tümü б- ile başlar. Normalde kullanılan en yaygın olanı билээ'dir. Bu aslında -лаа'da bir geçmiş zaman kipidir, ancak genellikle şimdiki zamanda bir bağlaç olarak kullanılır, байна'ya eşdeğerdir, geçmiş anlamı olan ilerici bir yardımcı fiil olarak kullanılır. Benzer şekilde, şimdiki zaman kipi olarak ажээ veya Аж geçmiş zaman kullanılır.

Ayrıca a- köklü bir defektif yardımcı fiili ve bazıları sadece arkaik olarak kullanılan, hepsi б- ile başlayan, tarihsel olarak katılmış çeşitli biçimler vardır. Bunlardan en yaygın olanı ve normal olarak kullanılanı билээ'dir. Bu aslında -лаа

üzerinde bir preterittir, ancak bir kopula olarak genellikle şimdiki zaman kullanılır, байна'ya eşdeğerdir, ancak geçmiş bir anlamı olan progresifin yardımcı fiili olarak kullanılır. Benzer şekilde, preterit ажээ veya Аж da şimdiki zaman kopulası olarak kullanılır.

Хоёр айл нийлж зуссан бяцхан хотод ерийн өдрөөс нилээд хөлтэй байжээ. (s.54)

Moğolca baih fiilinin kılımlı özellikleri ile gramerleşme süreçleri incelendiğinde Türkçe tur- fiili ile koşut bir görünüm arz eder.

Nitekim dil tarihi içinde durur > -dur > -dır > -tır; -dı > -d > -t biçiminde ekleşip ses ve şekilce yıpranan morfem geniş zaman bildirme ekidir.

Böylece “1. bulunmak, var olmak; 2. yaşamak; 3. kalkmak; 4. durmak, ayakta durmak; 5. hareketsiz kalmak, stop etmek” anlamlarına ulaşan tur- fiili, “bulunmak, var olmak” anlamı üzerinden ana yardımcı fiilin geniş zaman çekimine katılmış ve biçimce donuklaşan yeni bir eke yol açmıştır (Öner, 2016, ss. 9-14).

Türk dilinde son derece yüksek bir metin sıklığı ve işlev çeşitliliği gösteren tur- yardımcı fiili en yaygın ve en temel fiillerden biridir. Eski Türkçede kopulalaşarak dilbilgiselleşmesi, bu durumun en önemli sebeplerinden biri olarak görülür (Gökçe, 2013, s. 182).

Ana fiil işlevinde bağımsız bir fiil olarak sözcüksel kategoride yer alırken dilbilgisel kategoride yer alan bağımlı bir birim olan kopula işlevine genişlemiş, bu genişleme düşük dilbilgisel konumdan daha yoğun dilbilgisel konuma doğru tek yönlü bir şekilde gerçekleşmiş ve isim cümlelerinde özneyi yükleme bağlama işlevinde kopulalaşarak kategorisizleşme sürecini geçirmiştir. Tur- fiilinin yardımcı fiil işlevinde kategorisizleşmesi kopulalaşmasına olanak sağlamış ve bunun yanında kiplik işaretleyicisi olarak da dilbilgisellemiştir. Eski Türkçede kopula işlevinde turur şeklinde görülen, Tuva Türkçesinde şimdiki-geniş zamanda -tur/-dur biçiminde klitikleşen tur- fiili turur > turu > -tur > -dır şeklinde kademeli bir değişim göstererek klitikleşmiş ve sesbilimsel içeriğinde kayıp yaşayarak erozyon sürecine de uğramıştır. Ancak geçmiş zamanda çekimlenen cümlelerde sesbilimsel yapısındaki değişim sadece -ur geniş zamanın ekinin kaybolması şeklinde (turur > tur) gerçekleşmiştir. İki farklı kopula yapısının eş zamanlı olarak

kullanılması farklılaşma ilkesine örnektir. Tur- fiili bu işleviyle fiil kopula yapısını örneklendirmiştir. Bağımsız bir sözcük olduğu fiil konumundan bağımlı bir birim olan kopula konumuna geliştiği dilbilgiselleşme sürecinde tur- fiilinin özerklik seviyesi kaybolmuş dilbilgisellik derecesi artmıştır.

tur- Fiilinin Yardımcı Fiilleşmesi

"Türk dilinde bağımsız bir sözcük olan tur-fiilinin hem yardımcı fiil hem de asıl fiil olarak anlam ve işlev bakımından çok çeşitli kullanışları bulunur.

Clauson, tur- fiilinin 'ayakta durmak, dik durmak' ve genişletilmiş anlamıyla 'hareketsiz durmak' anlamına geldiğini, erken dönemlerden beri -u/ -ü, -(I)p ya da -ğalı/-ğeli zarf-fiil ekleri almış bir fiille birlikte kullanıldığında yardımcı fiil işlevinde çeşitli anlamlar verdiğini bunun da genellikle 'devam etmek (bir şey yapmak)' 56 anlamında olduğunu belirtir. Budist ve Maniheist çevre metinleri döneminde turur olarak görüldüğü daha sonra kısalarak tur/dur şekline geldiği ve erür- fiili yerine 'olmak' anlamında kopulalaştığını ifade eder (EDPT, 1972, 529). Yardımcı fiilleştiğinde kılımsal içerik olarak sürekliliği işaret etse de dilbilgiselleşmesinin sonucunda tek başına çeşitli dilbilgisel yapılar oluşturabildiği gibi birçok yapının da bünyesine katılır, bu süreçte hem farklı ses değişimleri gösterir hem de farklı anlamları işaretler (Akbaba, 2013, s. 405).

Johanson, tur- fiilinin yardımcı fiil olarak kılımsal içerik olarak süreklilik, durağanlık, tekrar, alışkanlık bildiren dönüşümsüz bir fiil olduğunu belirtir (1995, s. 87). Anderson da Sayan-Altay Türkçesinde tur- fiilinin yardımcı fiil işlevinde kılımsal içerik olarak bitmemişlik, alışkanlık, süreklilik bildirdiğini ve işlek bir şekilde kullanıldığını ifade eder (2004, s. 199).

Erdal, tur- fiilinin -A ve- (I)p zarf-fiil ekleriyle oluşturulmuş fiil birleşmeleri yapılarında sürekli ve tekrarlayan eylemleri ifade ettiğini, Eski Türkçe metinlerde -(I)p tur- yapısına düşük sıklıkla rastlandığını ve bu yapının ana fiilin bildirdiği eylemin sonucunda ortaya çıkan duruma ulaşmak anlamını gösterdiğini belirtir. Aynı zamanda tur- fiilinin -(I)p zarf-fiil eki almış fiille kullanıldığı bazı örneklerde süreklilik mi içerdiğini yoksa 'durmak' temel anlamında mı kullanıldığının açık olmadığını ifade eder (2004, ss. 250-251).

Türkçe’de yaygın olarak kullanılan “ol(t)ur-“, “tur-“, “yat-“ gibi yardımcı fiiller, diğer dillerde de benzer şekilde temsil edilmektedir. Bu durum, bu fiillerin evrenselliğini ve işlevselliğini göstermektedir.”

Özellikle “ol(t)ur-“, “tur-“, “yat-“ gibi bağımsız sözlüksel birimlerin süreklilik işlevleri ile yardımcı fiilleşmeleri ve gramerleşmelerinde hangi etkenlerin rol oynadığını anlamak için dil karşılaştırmalarından elde edilen verilere başvurmak oldukça önemlidir. Bu veriler, bu fiillerin doğasını, gelişimini ve işlevlerini anlamamıza yardımcı olacaktır. Türkçe’deki bu tür yardımcı fiillerin yapısal ve işlevsel özelliklerini daha iyi anlamak için dil karşılaştırmalarının önemi büyüktür (Gökçe, 2013, s. 165).

Türkçe art-fiil yapılarına katılan metin ve kullanım sıklığı açısından yaygın bir kullanıma sahip olan bu üç durum fiilinin dur-, otur-, yat- gramerleşmenin çıktısı olarak sıfır ifadesine kadar giden gelişimler gösterebildiği tanıklanabilmektedir (Gökçe, 2013, s. 219).

“Tuva Türkçesinde tur- fiili- (I)p zarf-fiil eki almış bir fiille birlikte temel anlamı dışındaki bir işlevde kullanılmış, yardımcı fiilleşerek dilbilgiselleşmiştir. Yardımcı fiilleştiğinde ‘durmak’ temel anlamı dışında kullanılmış ve bu süreçte kılımsal içerik bakımından süreklilik ve tekrar ifade ederek anlamsızlaşmıştır. Fiil kategorisinden yardımcı fiil kategorisine doğru olan tek yönlü gelişiminde de genişleme ve kategorisizleşme süreçleri eşlik etmiştir. Aynı zamanda tur- fiili yardımcı fiilleştiğinde görünüş-zaman işaretleyicisi olarak biçimbirimleşmiş ve en fazla bu alanda çeşitlenmiştir” (Baran, 2023, ss. 59-60).

kal-

Eski Türkçe kal- fiilinin anlamları, *Drevnetyurkskiy slovar*’da şu şekilde verilmektedir:

- “1. kalmak, sir bodun yerinte bod kalmadı ‘Sir halkının ülkesinde boy kalmadı’ (T B4); 2. yerinde durmak, kalmak, bularda eñ üstün sekentir yorır iki yıl sekiz ay bir evde kalır ‘bunlardan en üstte Zuhal dolaşır bir burçta iki yıl sekiz ay kalır’ (KB 131); 3. kalmak, (biri olmak veya bir pozisyonda olmak) öd keçer kişi tuymas, yalñuk oğlu meñgü kalmas ‘zaman geçer, insan duymaz, Ademoğlu bengi kalmaz’ (DLT I, 44); 4. bir pozisyonda kalmak, beş yaşımga qañsız qalıp ‘beş yaşında babasız kalıp’ (E45); 5. geride kalmak, ol oyunda kaldı ‘o oyunda kaldı’ (DLT II, 25); 6. a) yardımcı fiil, -1

zarf-fiil ekiyle eylemin bütünlüğünü ifade eder tiriği küñ boltaçı erti yurtda yolta yatu kaltaçı ertiğiz ‘hayatta kalanlar cariye olacak idi, ölenler de yazıda yabanda yata kalacak idiniz’ (K K9), b) yardımcı fiil, -galı zarf-fiil ekiyle birlikte eylemin eksikliğini belirtir, ol bargalı kaldı ‘o varayazdı’ (DLT I, 22)” (DTSl, 410).

kal- fiili, Türk dilinin tarihî ve çağdaş lehçelerinde çeşitli anlam ve işlevleri bulunan, geniş bir kullanım alanına sahip fiillerden biridir.

Erdal, Eski Türkçede kal- fiilinin yardımcı fiil olarak hem ünlü hem de- (I)p zarf-fiil eki almış bir fiille kullandığında eylemde belirtilen sürecin sonunu işaret ettiğini belirtir. Örneğin; *amtu ärtip kalur äрки sän* (TT II, 2 7) cümlesinin serbest olarak ‘görünüşe göre yakında seninle her şey bitecek’ şeklinde çevirebileceğini ifade eder (Erdal, 2004, s. 253).

Tekin ise kal- fiilinin ünlü zarf-fiil ekiyle kullanıldığında eylemin sürüp gittiğini ya da gideceğini belirttiğini bildirir. Örneğin; *yat-u kal-* ‘yata kalmak, uzun süre yatmak’ (KT K 9, T 19) (Tekin, 2003, s. 99).

Gabain de kal- fiilinin yardımcı fiil olarak -A ya da -(I)p zarf-fiil eki almış bir fiille kullanıldığında bir oluş veya kılışın sürekliliğini işaretlediğini belirtir (1953b, s. 21).

Gökçe -(I)p kal- analitik yapısının Eski Uygur Türkçesinde sıklıkla kullanılan bir yapı olduğunu ve Zieme’nin -(I)p kal- yapısıyla ilgili eylemin tamamen gerçekleşmiş olduğunu belirttiğine değinir. Aynı zamanda Eski Türkçede -(I)p kal- yapısının bir durumdan başka bir duruma geçmeyle oluşan durumda süreklilik işaretlediğini de belirtir (Gökçe, 2013, ss. 131-133).

Erdal’a göre bu yardımcı fiil, her iki zarf-fiil ekiyle de birleşiminde ana fiilde ifade edilen eylem açısından bir sürecin sonunu ifade eder. Ayrıca -p kal- yapısının bir de sürecin sonuna yaklaşmayı ifade etme özelliğinden bahseder (Erdal, 2004, s. 253). Tekin, Köktürkçede -A/I zarf-fiil ekiyle bağlanan bu yardımcı fiilin, eylemin sürüp gittiğini ya da gideceğini belirttiğini bildirmekte ve yatu kal- (yata kalmak, uzun süre yatmak) örneğini vermektedir (Tekin, 2000, s. 100).

TY19 usın bunt(u)tu:yurtda: y(a)tu k(a)lur (e)rti: “TY19 (önceleri) uykusu kaçarak yurtda yata kalıyordu.” (Tekin, 1994, s. 9).

Yukarıda verdiğimiz örneğe göre kal- yardımcı fiili, yat- fiili ile birleşmektedir. Bu durumda kal- yardımcı fiilinin görünüş işlevini belirlemede eldeki kısıtlı veriye göre hareket etmek oldukça zor olmakla birlikte, eylemin geçmişte belli bir süre devam ettiği anlaşılmakta ve bu yüzden (43)’te “Uykusu kaçarak öylece kalakaldığı / yatıp durduğu” okumasını elde etmenin mümkün olduğu ve yapının cümlede bitmemişlik / sürme görünüşü bildirdiği düşünülmektedir.

Köktürkçede tanıklanamayan -p kal- yapısı, Eski Uygur Türkçesi metinlerinde oldukça sık görülmekte ve eylemin tamamen gerçekleştiğini bildirme görevini üstlenmektedir (Bang ve

Gabain, 1929, s. 1586; Zieme, 1969, s. 16987). Erdal ise bu görüşe katılmayarak bu cümlede [TT II: B / 7 amtı artış kalır arkii s(ä)n] yapının eylemin tamamlanmak üzere olduğunu ifade ettiğini belirtir (Erdal, 2004, s. 253). Gökçe, Johanson'un (2004a) "Gerek bağımsız bir sözlüksel birim olarak gerekse de yardımcı fiil olarak kal- fiili ön-dönüşümlü 'initiotransformative' ve iki evreli bir fiildir. Söz konusu fiilin birinci evresi i. bir duruma geçmek, anlamlı dönüşümlü evreyi 'transformative phase' ikinci evre ise ii. (geçilen) bu durumda kalmak / bu durumda kalmaya devam etmek anlamındaki dönüşüm dönüşüm sonrası 'posttransformative phase' evreyi vurgulamaktadır." şeklindeki açıklamalarından yola çıkarak yapının, bitmişlik işlevinin yanında sürerlik işlevinin de tanıklanabildiğini dile getirmektedir. Bu durum tezimizde hâl / sonuç görünüşü olarak adlandırılmaktadır. Gökçe aşağıda inceleyeceğimiz tüm örneklerin süreklilik kınıması (bize göre görünüş) işlevi bildirdiğini öne sürmektedir. Baloğlu'na göre bu örnekler, hâl / sonuç görünüşü ve tamamlanmışlık görünüşü bildirmektedir. Ayrıca Gökçe'nin süreklilik kınıması ifade ettiğini söylediği örneklerden bir tanesinde yapı, -p kal- şeklinde değil "unıtılsar kalsar (AY-K:457 / 1)" şeklinde iki çekimli fiilden oluşmaktadır (2013, s. 134).

Hâl / Sonuç Görünüşü Bildirenler

Hâl / Sonuç Görünüşü Bildirenler (1) UPF: A / 6 Munuñ anasın m[ä]n ölürdüm anı için bo erinç tınlıg ögsüz bolup kaltı⁸⁸ "Bunun annesini ben öldürdüm, onun için bu sefil canlı, annesiz kaldı." (Gökçe, 2013, s. 132).

Baloğlu'na göre devam etmekte olan bir eylemi (bitmemişlik / sürme görünüşü) değil, tamamlanmış bir eylem sonucunda ortaya çıkan yeni duruma (öksüz) gönderme yaptığı için hâl / sonuç görünüşü bildirmektedir.

Hâl / sonuç görünüşünü tamamlanmışlık görünüşünden ayıran en önemli noktayı bu iki cümlede gözlemlemek mümkündür. Ortaya çıkan yeni durum kolayca bir ada veya sıfata dönebilmektedir (öksüz / yolsuz).

Tamamlanmışlık Görünüşü Bildirenler

AY-K: 608 / 12 Kaçan anta tægip ilinçü mängi işin ärtürtükdä ötrü ol üç tigitler hua çäçäk tüş yimiş idigäli ataları ilig bägkä ötünüp ayıtıp kaltılar.⁹⁰ "Ne zaman oraya ulaşıp sevinç (Hend.) işini bitirdikten sonra o üç prens çiçek (Hend.) yemiş (Hend.) toplamak için babaları hükümdar beye rica edip söylediler." Bu cümlede

prenslerin ricalarını (isteklerini) sonuna kadar söyleyip bitirdikleri anlaşılmaktadır. Ancak biten eylem sonunda yeni bir durum ortaya çıkmamaktadır. Bu yönüyle cümle hâl / sonuç görünüşü bildiren cümlelerden ayrılmaktadır ve tamamlanmışlık görünüşü bildirmektedir.

Tuva Türkçesinde kal- fiili- (I)p zarf-fiil eki almış bir fiille kullanıldığında yardımcı fiilleşerek kılınışsal içerik olarak Eski Türkçedeki süreklilik işleviyle ilişkili olarak eylemin sürdürüldüğünü ifade eden bir işlevde dilbilgiselleşmiştir.

Tuva Türkçesinde kal- fiili- (I)p kal- yapısında 'kalmak' temel somut anlamlarından ve bu anlamlara bağlı yan anlamlardan uzaklaşmış daha soyut anlamda kılınışsal içerik olarak bir eyleme ya da duruma girdiğini ve orada kaldığını bildiren bir işlevde kullanılarak anlam kaybı yaşamış ve dilbilgiselleşmenin ilk aşamasında anlamsızlaşma sürecini geçirmiştir. Kal-sözcüğü ana fiil işlevinde sözcüksel kategoride yer alırken dilbilgisel kategoride bulunan yardımcı fiil konumuna genişlemiştir, bu genişleme düşük dilbilgisel konumdan daha yoğun dilbilgisel konuma doğru tek yönlü bir şekilde gerçekleşmiş ve yardımcı fiilleşerek kategorisizleşme sürecini geçirmiştir. Tuva Türkçesinde kal- fiilinin yardımcı fiilleşmesinin gelişim süreci kademeli olarak şu şekilde gerçekleşmiştir: kal- (fiil) > -(I)p (zarf-fiil eki) + kal- > -(I)p kal- (yardımcı fiil) Tuva Türkçesinde yardımcı fiilleşen kal- fiilinin gelişim süreci sözcüksel kategoriden dilbilgisel kategoride yer alan yardımcı fiil konumuna doğru tek yönlü olarak gerçekleşmiştir. Bağımsız bir sözcük olduğu fiil konumundan bağımlı bir birim olan yardımcı fiil konumuna geliştiği dilbilgiselleşme sürecinde kal- fiilinin özerklik seviyesi kaybolmuş dilbilgisellik derecesi artmıştır (Baran, 2023, ss. 338-340).

Türkçe'de yaygın olarak kullanılan "ol(t)ur-", "tur-", "yat-" gibi yardımcı fiiller, diğer dillerde de benzer şekilde temsil edilmektedir. Bu durum, bu fiillerin evrenselliğini ve işlevselliğini göstermektedir.

Özellikle "ol(t)ur-", "tur-", "yat-" gibi bağımsız sözlüksel birimlerin süreklilik işlevleri ile yardımcı fiilleşmeleri ve gramerleşmelerinde hangi etkenlerin rol oynadığını anlamak için dil karşılaştırmalarından elde edilen verilere başvurmak oldukça önemlidir. Bu veriler, bu fiillerin doğasını, gelişimini ve işlevlerini

anlamamıza yardımcı olacaktır. Türkçe'deki bu tür yardımcı fiillerin yapısal ve işlevsel özelliklerini daha iyi anlamak için dil karşılaştırmalarının önemi büyüktür (Gökçe, 2013, s. 165).

2.3.6. Boloh / Болох ^{бол}

/Болох / boloh

geçsz.f. a) olmak, değişmek; meydana gelmek, vuku bulmak, gerçekleşmek, ortaya çıkmak; gelmek veya geçmek (zaman); olmak, var olmak, bulunmak; oluşmak, oluşturmak, göstermek

b) muktedir olmak; mümkün olmak, uygun veya yakışır olmak; başarmak, başarılı olmak

c) olgunlaşmak, kemale ermek, pişmek; bağışık olmak, muaf olmak

d) uymak, uyuşmak, kabul etmek, razı olmak, itaat etmek

e) taklit etmek, benzetmek, yapmacık davranmak, yalandan yapmak, yapar gibi görünmek

f) nitelendirici veya tamlayıcı sıfatlık ifadeler oluşturur

g) -dag/-deg eklerinden sonra *bolhu* “belli bir aktiviteye bağlanmak, belli huy ve mizaç kazanmak” anlamına gelir, alışkanlık ifade eder

h) önünde gelen -tay/-tey bulunan *bolhu* “kazanmak, elde etmek, bizzat tedarik etmek, edinmek” anlamına gelir

i) çu'dan önce veya sonra gelen bolba, teslim veya kabul şeklinde genelleştirici bir anlam taşır.

j) eylemin yakında gerçekleşeceğini gösterir

k) isimleri fiil yapma görevini görür (yrd. fiil)

l) *eçe* 'den sonra gelen bolhu “yüzünden, dolayı, sebebiyle” anlamını taşır (Lessing, 2003, ss. 182-185).

KM bol- “olmak, değişmek; meydana gelmek, vuku bulmak, gerçekleşmek, ortaya çıkmak; (zaman) gelmek veya geçmek; olmak, var olmak, bulunmak; oluşmak, oluşturmak, göstermek” (Ünal, 2016, s. 160)

BOL- Халх., калм. бол-, бур. боло-, мнгр. боли-, дунс., даг. волу- (полу-) становиться, делаться; происходит; созреть, свариться. ◇ Ср. тюрк.: кирг.

бол- быть, становиться; случаться, происходить (Sanjeev, Orlovskaya, Şevernina, 2015-2018, s. 97).

Tserenpil ve Kullmann hem ana fiil hem de yardımcı fiil olarak işlev gösterdiğini belirtir (Tserenpil ve Kullmann 2008, s. 192).

"бол-" yardımcı fiili, "бай-" gibi farklı işlevleri yerine getirebilir. Bütün bu işlevlerde 'olmak'ın özgün anlamını koruduğu görülür (Tserenpil ve Kullmann 2008, s. 197).

-аас болж="üzünden" yapısıyla her zaman olumsuz anlamı işaretler:

Бороо орсноос болж бид явж чадсангүй

We couldn't go due to the rain (Tserenpil ve Kullmann 2008, s. 312).

-х болгонд "her seferinde" Geçici tümceler oluşturur. *-х болгонд* çoğunlukla konuşma dilinde kullanılır (Tserenpil, 2008, s. 315).

Yine isim ve sıfatlardan sonra kopula işleviyle kullanıldığı belirtilmektedir.

Тэр багш болно

He'll become a teacher

Тэр хүн миний орчуулагч боллоо.

This person became my translator

bol- "olmak" fiili sıklıkla yardımcı fiil olarak kullanılır, bu nedenle zarf-Fiil (Adverbium Perfecti) ile de ortaya çıkar. Şart formunun (bolbl) kısaltılmış bir varyantı olan bol, isimlerden ve fiil isimlerinden sonra zarfla eşdeğer olarak kullanılabilir.

Ex:170 WMO-Z, Цолоо 1965 Bod mal xulxāls^an bol xo'rin taw tašūrd^{an}a

"If somebody stole a cattle, he was flagellated 25 times" (Rakos, 2015, s. 92).

Şart zarfı ve şart parçasığı bol özne belirleyici olarak kullanılabilir ve "gelince..." veya "...bakarsak..." şeklinde çevrilebilir.

Ex:171 WMO-T, Цолоо–Загдсүрэн 1982 Еп^e Жаңу^{ar} болул харⁱшг^{uā}

"As concerns Jangar, he never retreats".

MG Чингэснээр чич энэ газар буух завшаан олж, би ч сайн бичээчтэй **болж авлаа.**

So hast Du die Gelegenheit bekommen, hier abzusteigen, und ich habe einen guten Schreiber abgekriegt.

Yani sen buradan çıkma fırsatını yakaladın, ben de iyi bir yazar buldum (Bittigau, 2003, s. 84).

Mümkünlük, İhtimal /İzin -ж болох

ж konverb'den sonra gelen болох kopulasıyla birlikte **-ж болох** hem epistemik bir kiplik olarak olasılık ya da olumsuzlama ile imkansızlık hem de deontik bir kiplik olarak pratik ya da etik standartlara göre izin verilebilirlik ya da izin verilemezlik anlamına gelebilir (Bittigau, 2003, s. 116).

ж болох

Энэ сургаал лүндэнг бичиж дэлгэрүүлбэл, нэг гэрийн гамшиг зовлон **өнгөрч болно.**

Wenn jemand diese Bulle abschreibt und verbreitet, kann dadurch das Unglück eines gamzen Haushalts verschwinden.

‘Birisi bu bulguyu kopyalar ve yayarsa, bütün bir hanenin talihsizliği ortadan kalkabilir.’

Zorunluluk

Yostoi ih uuchlaarai, hövgüüdee. Ta hoyort ch gesen Oi sanamj ustgah shivshleg **heregleh bolloo.**

“Awfully sorry, boys, but I’ll have to put a Memory Charm on you now. (Rowling, 1998, s.)

bololtoi/Бололтой

Şart Yapısı

Şart fikri olumsuz bir fiil veya şimdiki-gelecek zaman dışında herhangi bir zamanda bir fiil veya bir isim olduğunda, fiil çekimi yerine *бол* veya *болбол*

parçacığı kullanılır. Bu aslında болох-olmak fiilinin şart kipidir ve bunun bir daralmasıdır:

Чамайг явахгүй бол би ч бас явахгүй

Болохгүй бол бүү яв.

Bu yapı aynı zamanda “olmazsa olmaz” fikrini yeni ve ilginç bir şekilde ifade etmek için de kullanılabilir:

Явахгүй бол болохгүй.

(Ben) gitmeliyim (lit. Ben gitmezsem olmaz). (Modern Mongolian, s. 110)

Yukarıdaki cümlelerde cümlenin öznesi бол sözcüğü ile işaretlenmiştir. Tam hali olan болбол da kullanılabilir. Bu parçacıklar özneyi vurgular ve özneye ekstra ağırlık verir. Sadece özne, hem de yalın, ana özne, bu şekilde işaretlenebilir, diğer durumlarda diğer sözcükler işaretlenemez. Bu gibi durumlarda бол sözcüğü “için” olarak çevrilebilir:

Би болбол хоолоо идээгүй.

Энэ ном бол их сайн.

(Modern Mongolian, s. 110)

Eğer gerçekleşirse [g]'nin atılması ve tek bir fonolojik sözcüğün oluşması ***bolo-h-joig-oo*** < bolo-h ge-j baig-aa (ol-GZ P COMP-C KOP-DIR) gerçekleşmek üzere olduğunu bildirir (Brosig, 2013, s. 87).

Дүрэм журмаар зөвшөөрөх, боломжтой болгох

The facts allow of only one interpretation

Fiil öbeğinde yardımcı fiil olarak işlev görür (Poppe 2006, ss. 102-103). Bu işlevde, cümlede son ya da ana fiil olarak bulunur. Ancak, bayyi-, a- ve bü- gibi diğer varoluşsal fiillerle kıyaslandığında bol- fiilinin kullanım sıklığının az olduğu tespit edilmiştir (Enkhmaa, 2018, s. 194).

MNT § 200

bo'ol nekün büdün ejen-i-yen boso-ju nende-ju **bari-qu bol-ba**

slave servant one's.own master-ACC-POSS raise-C.IPFV surround-C.IPFV seize-P.IPFV become-PST

Köleler ve hizmetkârlar kendi efendilerini ele geçirecek, etrafını saracak ve ona karşı komplo kuracak kadar ileri gittiler.

MNT § 254

uqa-qsan-i-yan **duratqa-qsan bol-ba**

anla-P.PFV-AKK-İYE tavsiye-P.PFV ol-GZ

[Konuya ilişkin anlayışımızı bildirdim (Enkhmaa, s. 195).

bol- fiilinin dinamikliği, önceki betimleyici fiilin *eyin ke'ekdeküi bolbi* '[biz] bu şekilde konuşuluyoruz' (lit. 'biz bu şekilde konuşulan biri[ne] (olduk)') gibi dinamik olmayan bir olay durumuna pasifleştirilmesi durumunda zayıflayabilir (Enkhmaa, 2018, s. 195).

MNT § 71

Ambaqai qahan-ni ükü-be'-ü çi ke'e-ju

Ambaqai qahan-ACC die-PST-Q 2SG say-C.IPFV

Hö'elün-ne gür-tele e-yin ke'e-kde-küi bol-bi

Hö'elün-DAT reach-C.TERM PROX-GEN say-PASS-P.IPFV become-PST

Is it because you say to yourself that Ambaqai Qahan is dead, that we are being spoken to in this way, even by [one like] you, Hö'elün?' (Enkhmaa, 2018, s. 196)

Kendi kendine Ambaqai Qahan'ın öldüğünü söylediğin için mi, senin gibi [biri] tarafından bile bu şekilde konuşuluyoruz, Hö'elün?

Metinde sıklıkla görülen bir diğer kullanım da bol- fiilinin yan cümle oluşturması işlevidir.

MNT § 281

quru'a yo'urqa nödü-'ül-ju **jetgü-ju a-qu bolu-n**

fence wall hammer-CAUS-C.IPFV prevent-C.IPFV be-P.IPFV ol-C.MOD

[I] had fences and walls built of [pounded] earth [to prevent the animals from straying]

MNT § 257

Šin-müren-tür čübtüs-čü oro-qun bolu-n

Šin-river-DAT.LOC throw-C.IPFV come.in-P.IPFV become-C.MOD

olon Sarta'ul-i-yan ten-de Šin-müren-tür sö'e-be

many Sarta'ul-ACC-POSS DIST-DAT Šin-river-DAT.LOC perish-PST

'being pressed, the Sarta'ul started throwing themselves into the Šin River, many of them did indeed perish there, in the Šin River'

MNT § 160

ažira-qu bildü'ür anda min-ü büy-yü Naiman-tur

migrate-P.IPFV lark sworn.friend 1SG.OBL-GEN be-PRES Naiman-DAT.LOC

ot-ču'ui je oro-qu bolu-n qočor-ba ke'e-žü'üi

go-PST yes come.in-P.IPFV become-C.MOD remain-PST say-PST

'My sworn friend is the migratory lark. He must have gone [over] to the Naiman and has remained behind with intention of submitting to them.'

MNT § 101

Qo'aqčin emegen bö'ere alaq hüker-i-yen deledü-'et

Qo'aqčin old.woman kidney spotted ox-ACC-POSS beat-C.PFV

öter-le-n ne'ü-gü bolu-n

fast-VR-C.MOD move-P.IPFV become-C.MOD

Old Qo'aqčin beat the ox with dappled loins (lit. kidney) so that they would move along faster'

MNT § 196

tere söni Naiman buru'u-yila-n gödöl-kün bolu-n

DIST night Naiman wrong-VR-C.MOD move-P.IPFV become-C.MOD

That night the Naiman moved [from their position] and [tried] to escape.'

MNT § 240

üde žilda uqa-msar berke hoi-tur

evening late understand-NR difficult forest-DAT.LOC

horum-iyar yabu-qun bolu-n

trail-INS go-P.IPFV become-C.MOD

‘In the evening, as they were going along a trail in the dense forest’

MNT § 143

ǰada-la-qun bolu-n

rainmaking.by.use.of.magic.spell-P.IPFV become-C.MOD

ǰada hurba-ǰu mü-t

rainmaking.by.use.of.magic.spell turn-C.IPFV same-PL

an-u de’er-e **ǰada bol-ǰu’u**

3PL.OBL-GEN above-DAT rainmaking.by.use.of.magic.spell become-PST

started to conjure the magic storm up, the magic storm turned (=rolled) back and it was right upon themselves that it fell.’

MNT § 53

ö’esün ökin-i-yen **hüde-ǰü ot-qu bolu-n**

self daughter-acc-poss conduct-C.IPFV go-P.IPFV become-C.MOD

Tatar ǰüyin irgen Ambaqai qahan-ni bari-ǰu

Tatar ǰüyin people Ambaqai qahan-ACC capture-C.IPFV

‘As he was conducting his daughter to them in person, the people of Tatar ǰüyin captured Ambaqai Qahan (Enkhmaa, 2018, s. 198)

Bol- fiilinin MNT’deki kullanım sıklığı incelendiğinde frekansı en yüksek fiil olduğu tespit edilmiştir (bk, Enkhmaa, 2018, s. 198)

bol- v. to be, become || olmak < Uyg. bol- Domiy ve Gurragçaa, 2022, 2022, s. 182)

(5-18,19) ... Ked ked ber bolǰu küçüdeǰü 19. bü sa’u:tuqai. Domiy &Gurragçaa, 2022, s. 19)

(9-15) ...anu ked ber bolǰu kücü bü kürgetügei. Domiy ve Gurragçaa, 2022, s. 27)

(14-25,26) ... anu ked ked ber bolǰu bulıǰu tata- 26. ǰu bü abtuqayi. Domiy ve Gurragçaa, 2022, s. 38)

(37-19,20) 19. Kil-iye:r ari'u:l nom-un çinar-tur 20. nirvan bolqui düri üje'ü:lbei.
Domiy ve Gurragçaa, 2022, s. 95)

(39-7) 7. Alima-yin tedüi-yi ber e'ü:dke'ü:lju arba-yin tedüi körg-i tende oro'u:lbasu
(ha)çi hüre üilil ügei **bolui ke'e:ju'ü:i**. Domiy ve Gurragçaa, 2022, s. 105).

(38-IV, 4-5) 4. Ma'u:i kü'ü:n edtü bolu'a:su ele düled-te ma'u:i a(buritu)
5. boluyu Domiy ve Gurragçaa, 2022, s. 102)

ᠪᠣᠯᠤᠢ ᠬᠡᠡᠵᠦᠵᠦᠨ ᠵᠢᠨ ᠮᠣᠷᠦᠭᠡᠳᠬᠦ ᠪᠣᠯᠪᠠᠰᠤ *quda kübegün-yian **mörögedkü bolbasu***

“eğer dönürüm kendi oğlunu hayal etmişse” (AT, 1990, s. 15).

Олох

Çok az sayıda sözcüğün birden fazla olası ettirgen biçimi vardır ve bunlar genellikle aynı anlama gelir. байх- ‘olmak’ ve олох ‘bulmak’, farklı anlamlara sahip iki ettirgen biçime sahiptir:

Олуулах birinin bir şey bulmasını sağlamak

Олох tedarik etmek (örn. bir ordu için), sağlamak (MM, s. 78)

boloh fiilinin tarihî ve modern Türk dili içerisinde kınımsal özellikleri ile yardımcı fiilleşme yönündeki gelişimini gösteren gramerleşme süreçleri incelendiğinde şöyle bir gelişim çizgisini takip ettiği görülmektedir:

bol~ol-

“Bol- fiili, Eski Türkçe döneminden itibaren kullanılmakta olup Çağdaş Türk lehçelerinde de ‘olmak/meydana gelmek’ temel anlamının yanı sıra yardımcı fiil işlevi yüklenerek isim veya fiil türünden sözcüklerle birleşerek sözdizimi unsuru olarak da görev alır.

Türk dilinde Eski Türkçeden itibaren iktidar ve imkân kavramını ifade eden fiillerden biri bol- fiilidir ve kendisinden önceki fiilin isim-fiil, sıfat-fiil, zarf-fiil gibi çeşitli fiil şekilleriyle birleşerek iktidar ve imkân kavramını ifade edecek şekilde yeni bir dilbilgisel kategoriye gelişim göstermiştir (Atay, 2018, s. 609). Clauson, bol- fiilinin erken dönemlerden itibaren temel özelliğini ve anlamını kaybetmeye başlayıp ‘hâline gelmek’(to become) anlamının ‘olmak’ (to be) anlamına doğru evrilerek er- fiilinin kullanım alanına doğru kaymaya başladığını,

kopula işlevinde kullanılan bol- fiilinin yerine zamanla tur- fiilinin kullanılmaya başlandığını, Budist çevre metinlerinde bol- fiilinin ‘olmak’ anlamıyla çok yaygın kullanıldığını belirtir, bazen de ‘olabilir, ihtimal’ anlamında kullanıldığını da değinir (EDPT, 1972, s. 331).

Erdal, bol- fiilinin bazen ‘olmak’ anlamında değil, ‘olmaya meyilli olmak’ veya ‘olmasını beklemek’ anlamına geldiğinde epistemik (düz kiplik) kategori içinde işaretlenen bir içeriğe sahip olduğunu belirtir: brahmanlar küvānçlig bolurlar ‘brahmanlar gururlu olurlar’ (2004, s. 276). Bol- ‘olmak’ fiili, şimdiki veya gelecek zaman ekleriyle kullanıldığında fiilin zamanını bir sürecin doruk noktası olarak sunarak yeni durumlara geçişi tanımlar: keṅrānū aś berūr boltīlar ‘homurdanarak yemek vermeye başladılar’ (PKPK, LXVIII, 3/60) cümlesinde bol- fiili tekrarlanan fiillerle (her öğünde homurdanma) karakterize edilen bir duruma girişi ifade eder (2004, s. 256). Erdal, “The analytical verb” ‘analitik fiil’ başlığı altında bol- yardımcı fiilli yapılardan bahseder. Öncelikle analitik fiillerin cümleye zaman, görünüş ve kipsellik kattığını belirterek analitik fiil yapılarının ikinci (ve varsa üçüncü) fiil bileşenlerinin dilbilgisel olduğunu belirtir. Bazı analitik fiil yapılarının, yan tümceler veya şartlı bağlı yan tümcelerde zaman, kılınış, dizilim, niyet, yeterlik, yorum, durum, bilgi ve kanıt kipliği gibi kategorileri ifade etmek için gerekli olduğunu bildirir. Ona göre, bu analitik yapılar içinde er- ve bol- fiillerinin kılınış olarak (sadece -miş sıfat-fiil işaretleyicisine eklendiğinde) değil, görünüş olarak görülmesi gerektiğine vurgu yapar. Eski Türkçede bol- ‘olmak’ fiili -miş geçmiş zaman ekiyle kullanıldığında cümlede öznenin yeni bir duruma geçişindeki fiili bildirir: Örneğin; nomlayu yarlıkamīš boltī ‘öğüt vererek bağışlamış oldu’ gibi (2004, ss. 245, 271). Erdal, aynı zamanda er- ve bol- ile birlikte diğer yardımcı fiiller (örneğin; kal-, tur-, bar-, yorı- gibi) arasında belli farklar olduğuna değinir ve kal-, tur- gibi fiillerin sadece sözlüksel fiille birleştiğinde yardımcı fiil olarak kullanıldığını ancak er- ve bol- fiillerinin kendi kullanımlarında da yardımcı fiil özelliğinin görüldüğünü belirtir. Ayrıca kal-, tur- gibi fiillerin sözlüksel anlamlarının yardımcı fiil olarak kullanılan anlamlarından farklı olduğunu ancak bu durumun er- ve bol- fiillerinde olmadığına değinir. Kılınış fiillerinin, sıfat-fiillerle değil zarf-fiillerle ilgili

olduğunu ve bir fiilin bol- yardımcı fiili ile birlikte kullanıldığında bu durumun sıfat-fiiller ve isim-fiiller ile ilişkili olduğunu söyler (2004, s. 323). Erdal'ın bu görüşlerine göre er- ve bol- fiillerinin dilbilgiselleşme ilkelerinden devamlılık ilkesinin özelliklerini taşıdığı görülür (2004, ss. 165-166).

Diğer iki kullanımda ise bal- fiilinin emir kipinde III. teklik şahıs ile çekimlenmiş olmasına rağmen zamanla dilbilgiselleşme (grammaticalization) ve sözlükselleşme (lexicalization) süreçlerini geçirdiği ve dualardan sonra söylenen “âmin” sözcüğüyle aynı anlamı ifade etmeye başlayacak şekilde sözlükselleştiği anlaşılmaktadır. “balçur” sözcüğünün bu anlamı elimizdeki kaynaklardan görüldüğü kadarıyla ilk kez Erdal tarafından tespit edilmiş ve yapılan kitâbe metni çevirilerinde dua kısımlarının sonunda kullanılan “balçur” sözcüğüne karşılık olarak “âmin” sözcüğü verilmiştir (Erdal, 1993 65; Arıkan, 2011, s. 21).

İdil Bulgar Kitâbelerinde روطلب ve رطلب olarak iki farklı yazım şekliyle tanıklanan “balçur” sözcüğü İBT bal- / GT. bol-/ TT. ol- yardımcı fiilinin III. teklik şahıs emir kipi ile çekimlenmiş biçimidir. Sözcüğün yardımcı fiil olarak kullanıldığı 66 nolu kitâbede روطلب biçimiyle; “âmin” anlamıyla kullanıldığı 87 ve 93 nolu kitâbelerde ise رطلب biçimiyle kullanılmış olması dikkat çekmektedir. İki farklı biçimde yazılan bu sözcüğün Tataristan'ın farklı yerleşim yerlerinde bulunan kitâbelerde olmasından dolayı telaffuzlarının da farklı olabileceği ihtimali göz önünde bulundurulmalıdır. “balçur” sözcüğünün İdil Bulgar Kitâbelerinde yardımcı fiil olarak sadece 66 Nolu kitâbede kullanılmasının yanı sıra diğer kitâbe metinlerinde zamanla yeni bir anlam ifade edecek şekilde sözlükselleştiği ve “âmin” anlamı ifade etmeye başladığı anlaşılmaktadır. “balçur” sözcüğü Modern Çuvaş Türkçesinde halk arasında dua ve dilek sözleri ardından kullanılan “apla pultâr / şapla pultâr” (öyle olsun-âmin) ibareleriyle bugün de hâlâ yaşamaktadır (Arıkan, 2011, s. 22).

Tuva Türkçesinde bol- fiili de son derece yüksek metin sıklığına sahip fiillerden biridir ve dilbilgiselleşen yapılarında çok fazla çeşitlenmeye sahip olması onun metin sıklığının önemine işaret eder. Bol- fiili dilbilgiselleşme süreçlerinden geçerek birtakım dilbilgisel çeşitlenmelere uğrar: Yardımcı fiilleşerek görünüş-zaman ve kiplik işaretler. Bunların yanında kopulalaşarak cümlede özneyi

yükleme bağlayan bir yapıya gelişir ya da yüklemde kiplik işaretleyicisi olarak dilbilgiselleşir. Tuva Türkçesinde bol- ‘olmak’ fiili üzerine zarf-fiil ekinin gelmesiyle dilbilgiselleşmiş bir dizi bağlaç da bulunur ve bu bağlaçlaşmış yapılar cümlede bir sözcük grubuna ait unsurları bağlamada ya da birleşik cümlelerde cümleleri bağlamada birleştirici bir işlevde kullanılır. Tüm bu çeşitlenmelerdeki dilbilgiselleşme süreçlerinde bol- fiilinin özerklik seviyesi kaybolurken dilbilgisellik derecesi artar (Baran, 2023, s. 163).

Bayır-ool ve Şirobokova, bol- ‘olmak’ fiilinin Tuva Türkçesinde bağımsız bir sözcük olarak bulunduğunu ve yardımcı fiil işlevinde de kullanıldığını, ayrıca dilbilgiselleşmeye çok yatkın olan bu fiilin çok çeşitli işlevlerinin bulunduğunu belirtir (2017, s. 223). Katanov, bol- (pol-) ‘olmak’ fiilinin kendisinden önceki sıfat-fiille birlikte kullanıldığında varsayıma dayalı bir eylemi belirttiğine değinir (Baran, 2023, s. 167).

Tuva Türkçesinde bol- fiili -(I)p zarf-fiil eki almış bir fiille birlikte temel anlamı dışında kullanılarak yardımcı fiilleşerek dilbilgiselleşmiştir. Yardımcı fiilleştiğinde ‘olmak’ temel anlamı dışında kullanılmış ve bu süreçte kiplik işaretleyicisi işlevinde yeterlik ve olasılık anlamında kullanılarak anlamsızlaşmıştır. Fiil kategorisinden yardımcı fiil kategorisine doğru olan tek yönlü gelişiminde de genişleme ve kategorisizleşme süreçleri eşlik etmiştir. Aynı zamanda bol- fiili yardımcı fiilleştiğinde görünüş-zaman işaretleyicisi olarak da biçimbirimleşmiştir ve isim cümlelerinde tüm kişiler için yüklemi özneyi bağlayan bir işleve genişleyerek kopulalaşmıştır (Baran, 2023, s. 168).

Tuva Türkçesinde bol- fiili yüklemde kiplik işaretleyicisi işlevinde dilbilgisel çeşitlenmelere gelişerek dilbilgiselleşir ve bu dilbilgiselleşen yapılar dilde işlek bir şekilde kullanılır. Dolayısıyla bol- fiili bu işleviyle yüksek bir metin sıklığına sahip fiillerden biridir. Çalışmada bol- fiilinin dilbilgiselleşmesiyle oluşmuş yüklemde kiplik işaretleyicisi işlevinde kullanılan bolgay, boor, bolgu deg, bolbayn, bolbazıkpe olmak üzere beş farklı yapı tespit edilmiştir (Baran, 2023, s. 174).

Tuva Türkçesinde bol- fiili bolgay yapısında ‘olmak’ temel somut anlamından ve bu anlamlara bağlı yan anlamlardan uzaklaşmış daha soyut anlamda ‘her şeyden

önce, acaba, aslında' gibi anlamlarda kullanılarak anlam kaybı yaşamış ve dilbilgiselleşmenin ilk aşamasında anlamsızlaşma sürecini geçirmiştir. Bol-sözcüğü ana fiil işlevinde sözcüksel kategoride yer alırken dilbilgisel kategoride bulunan kiplik işaretleyicisi konumuna genişlemiştir, bu genişleme düşük dilbilgisel konumdan daha yoğun dilbilgisel konuma doğru tek yönlü bir şekilde geçirmiştir. gerçekleşmiş ve kiplik işaretleyicisi işlevinde kullanılarak kategorisizleşme sürecini Tuva Türkçesinde bol- fiilinin bolgay yapısında kiplik işaretleyicisi olarak dilbilgiselleşmesinin gelişim süreci şu şekilde gerçekleşmiştir: bol- (fiil) > bol- + -gay (istek kipi eki) > bolgay (kiplik işaretleyicisi) Tuva Türkçesinde kiplik işaretleyicisi işlevinde kullanılan bol- fiilinin gelişim süreci sözcüksel kategoriden dilbilgisel kategoride yer alan kiplik işaretleyicisi birimine doğru tek yönlü olarak gerçekleşmiştir. Bağımsız bir sözcük olduğu fiil konumundan bağımlı bir birim olan kiplik işaretleyicisi konumuna geliştiği dilbilgiselleşme sürecinde bol- fiilinin özerklik seviyesi kaybolmuş dilbilgisellik derecesi artmıştır (Baran, 2023, s. 176).

Tuva Türkçesinde bol- ve er- fiilleri bolbazıkpe yapısında 'olmak' temel somut anlamından ve bu anlamlara bağlı yan anlamlardan uzaklaşmış daha soyut anlamda kullanılarak anlam kaybı yaşamış ve dilbilgiselleşmenin ilk aşamasında anlamsızlaşma sürecini geçirmiştir. Tuva Türkçesinde bolbazıkpe yapısındaki bol- ve er- sözcükleri ana fiil işlevinde sözcüksel kategoride yer alırken bolbazıkpe / bolbazıkpa / bolbazık be / bolbas iyikpe yapılarına gelişerek dilbilgisel kategoride bulunan kiplik işaretleyicisi konumlarına genişlemiştir, bu genişleme düşük dilbilgisel konumdan daha yoğun dilbilgisel konuma doğru tek yönlü bir şekilde gerçekleşmiş ve kiplik işaretleyicisi işlevinde dilbilgiselleşerek kategorisizleşme sürecini geçirmiştir. Tuva Türkçesinde hem birleştirme hem de kaynaşma içeren kiplik işaretleyicisi işlevlerinde dilbilgiselleşen bolbazıkpe yapısı bolbas + iyikpe yapılarından meydana gelir. Bolbazıkpe / bolbazıkpa / bolbazık be/bolbas iyikpe varyantlarında ses kayıpları yaşanarak erozyon süreci geçirilmiştir. Tuva Türkçesinde er- fiili dilbilgiselleştiği yapılarda daralır (er- > ir) (Tenişev, 1988, s. 365). Tuva Türkçesinde hem birleştirme hem de kaynaşma içeren kiplik işaretleyicisi işlevlerinde bolbazıkpe yapısındaki er- fiili er- + -yük >

iyik + be > iyikpe şeklinde kademeli bir değişim göstererek erozyon sürecini de geçirmiştir. Nadiren de olsa kaynaşma içermeyen bolbas iyik be biçimi de görülür. Tuva Türkçesinde bol- ve er- fiillerinin kiplik işaretleyicisi işlevinde dilbilgiselleşmelerinin gelişim süreci şu şekilde gerçekleşmiştir: Tuv. bol- (fiil) > bol- + bas + ETü. er- (fiil) > er- + -yük > Tuv. bolbas + iyik +be (soru edatı) > bolbas iyik be > bolbas iyikpe > bolbazıkpe > bolbazıkpa (bağlaç) Tuva Türkçesinde kiplik işaretleyicisi işlevinde kullanılan bol- ve er- fiillerinin gelişim süreçleri sözcüksel kategoriden dilbilgisel kategoride yer alan kiplikişaretleyicisi birimine doğru tek yönlü olarak gerçekleşmiştir. Bağımsız bir sözcük oldukları fiil konumundan bağımlı bir birim olan kiplik işaretleyicisi konumuna geliştikleri dilbilgiselleşme sürecinde bol- ve er- fiillerinin özerklik seviyeleri kaybolmuş dilbilgisellik dereceleri artmıştır” (Baran, 2023, ss. 183-184).

bol- Fiilinin Kopulalaşması

Dillerdeki varoluş kavramına yakın olan ve bir süreklilik taşıyan ‘olmak, var olmak, bulunmak’ anlamlı fiiller ana yardımcı fiil işlevi üstlenmişlerdir. Oluş bildiren ana yardımcı fiilin önündeki her şey; varlık, fiil, söz, söz öbeği ve cümle de aynı değerdedir çünkü var oluş varlık için de eylem için de söz konusudur. Ana yardımcı fiille elde edilen yapıların hepsi sonuçta bildirme ifade ederler ve bildirme kavramı bir varlık kadar bir olay için de geçerlidir (Karaağaç, 2012, s. 389). Clauson, bol- fiilinin erken dönemlerden itibaren temel özelliğini ve anlamını kaybetmeye başlayıp ‘hâline gelmek’ (to become) anlamının ‘olmak’ (to be) anlamına doğru evrilerek er- fiilinin kullanım alanına doğru kaymaya başladığını ve er- fiiliyle kurulan zamanların yerini bol- fiilinin aldığını belirtir (EDPT, 1972, s. 331).

Erdal, bol- ‘olmak’ fiilinin bir tür kopula olduğunu ve öznenin atıfta bulunulan olay sırasında veya bununla ilgili bir değişikliğe veya dönüşüme uğradığını ima ettiğini söyler. Örneğin; kagan bol- ‘kağan olmak’ kul bol- ‘kul olmak’, yok bol- ‘yok olmak’ gibi. Aynı zamanda er- ve bol- fiilleri ile kal-, tur-, yori-, bar- gibi diğer yardımcı fiiller arasındaki farkın şu şekilde olduğunu belirtir: er- ve bol-

fiilleri tek başlarına yardımcı fiil olarak kullanılabilmelerine rağmen diğer fiiller ancak başka fiiller ile birleştiklerinde yardımcı fiil olarak kullanılabilir. Ayrıca, diğer fiillerin yardımcı fiil olarak ifade ettikleri anlamlar ile asıl fiil olarak ifade ettikleri anlamlar arasında büyük farklar vardır ancak bu durum er- ve bol-fiilleri için geçerli değildir. Diğer yardımcı fiiller zarf- fiillerle birleşirken bol- fiili sıfat fiillerle ve isim fiillerle birlikte kullanılır (Erdal, 2004, s. 322; Baran, 2023, ss. 184-185).

Tuva Türkçesinde bol- fiili kopula işlevinde ‘olmak’ temel somut anlamından uzaklaşarak anlam kaybı yaşamış ve dilbilgiselleşmenin ilk aşamasında anlamsızlaşma sürecini geçirmiştir. Ana fiil işlevinde bağımsız bir fiil olarak sözcüksel kategoride yer alırken dilbilgisel kategoride yer alan bağımlı bir birim olan kopula işlevine genişlemiş, bu genişleme düşük dilbilgisel konumdan daha yoğun dilbilgisel konuma doğru tek yönlü bir şekilde gerçekleşmiş ve isim cümlelerinde özneyi yükleme bağlama işlevinde kopulalaşarak kategorisizleşme sürecini geçirmiştir. Bol- fiilinin yardımcı fiil işlevinde kategorisizleşmesi kopulalaşmasına olanak sağlamıştır. Tuva Türkçesinde kopula işlevinde kullanılan bol- fiilinin art zamanlı gelişim süreci sözcüksel kategoriden dilbilgisel kategoride yer alan kopula işaretleyicisine doğru tek yönlü olarak gerçekleşmiştir. Bol- fiili bu işleviyle fiil kopula yapısını örneklendirmiştir. Bağımsız bir sözcük olduğu fiil konumundan bağımlı bir birim olan kopula konumuna geliştiği dilbilgiselleşme sürecinde bol- fiilinin özerklik seviyesi kaybolmuş dilbilgisellik derecesi artmıştır (Baran, 2023, ss. 186-187).

Tuva Türkçesinde bol- fiili bolgan-na yapısında ‘olmak’ temel somut anlamından ve bu anlamlara bağlı yan anlamlardan uzaklaşmış daha soyut anlamda kullanıldığı ismi ‘her, teker teker hepsi, birer birer hepsi, birer birer tamamı’ anlamlarını kapsayacak biçimde genelleştiren bir işlevde kullanılarak anlam kaybı yaşamış ve dilbilgiselleşmenin ilk aşamasında anlamsızlaşma sürecini geçirmiştir” (Baran, 2023, ss. 199).

2.3.7. BÜ-/ Бө

geçsz.f. (çekimsiz f.) olmak, var olmak (Lessing, 2003, s. 231)

BÜGED /бөгөөд/ bögöd

[bü- “olmak” fiilinin bitmişlik zf.-f] ana yardımcı fiil, bağlama edatı ve son çekim edatı: ve, dahi, ayrıca, yanında (Lessing, 2003, s. 233)

BÜGETEL-E / бөгөөлтөл/ bögöltöl

[bü- ‘olmak fiilinin sınır zf.-f]: iken, ise de, kadar, olduğu kadar, oysa, halbuki, ama, ancak, rağmen, her ne kadar, birlikte (Lessing, 2003, s. 233)

üjen sonosbasu tngri ün[dü]r **bö[getele]** ge-gegen γ[a]r oron-i bükü[n] čid[aqu] [... ...]Y bol[j]u jujayan tümen am[i]taniy[an] tejiyejü (Rykin, 2014, s. 127)

‘If one sees and hears, [it is possible to understand that] although the sky is high up, [its] light becomes capable [...] to cover the [whole] earth, [and it] feeds its numerous (lit. ‘thick and numerous’) living beings’ (Rykin, 2014, s. 127)

Semantik açıdan “olmak” anlamı “bırak olsun, olmasına izin vermek” anlamından oldukça uzaktır. Yu (1991, s. 61, ayrıca bk. Sengge 1987, s. 5) iddia etmektedir ki çağdaş Moğolca copular yardımcı fiil- < Erken MM - 'stop+stand' (Secen, 1983, ss. 39-40), çağdaş Khalkha - 'stop+stand' tarafından paylaşılan bir kılış ile benzer semantiğe sahip olmalıdır. Böyle bir anlam için tek tarihsel kanıt, MNT'den (§§76, 131, 174, 189, 242) gelmektedir. Burada ana fiil olarak “vazgeç!” anlamında kullanılmaktadır. *Huayi Yiyu* sözlüğündeki tek bir giriş dışında, MNT'de başka hiçbir yerde tanıklanmamıştır. Ayrıca, 'durmak' fiilinin sıklıkla bir görünüş işaretleme birimine gramerleştiği komşu Türk dillerinden de alansal kanıtlar vardır (Johanson, 1999; Brosig, ss. 115-116).

MNT'de *butuqai* 'bırak' anlamına gelen yasaklama yardımcı fiiline dönüşme aşamasındadır (s. 95). *butuqai*'nin dört örneğinden biri, orijinal dilek anlamını gösterir. Fiilden isim yapma eki -qu(-gu) genellikle a- ile bağlanır ancak nadiren bü- -qui (-kui) daha sık bü ile bağlanır. *Bukui* biçiminin ise metin bağlamında çok kullanım sıklığı oldukça yüksektir.

Daha önceden bilinen ya da daha önceki bir olaydan kaynaklanan varlıklar için bü- kullanılabilir. A- tam tersidir. İnsan ve insan dışı varlıklar da dahil olmak

üzere belirli bir şeyin bir yerde var olması bilinmemektedir veya önceki olaydan kaynaklanmamaktadır. Bu beklenmedik bir durumdur. Bu şekilde düşünüldüğünde aju'ui ve buju'ui doğru yerde doğru şeydir, kullanılmasına izin verilmez.

SHM 194

Qara'ul-un ene kele qurteju Tayang qan Qangqai-yin Qaçir usun-a aju'u

When a scout reached this word, Tayangkhan was by the Qaçir river in Qangqai

'Bir gözcü bu söze ulaştığında, Tayangkhan Qangqai'deki Qaçir nehrinin yanındaydı'

SHM 110

Temüjin durbeju ayisuqun irgen-dur Borte. Borte keyen ungsiju yabuqui-dur uçiraju Borte Ujin tede durbekun irgen-dur buju'ui.

Temüjin met with the routed people crying Borte. Borte was among the routed people.

'Temüçin, Borte diye ağlayan bozguna uğramış insanlarla buluştu. Borte de bozguna uğrayanlar arasındaydı.'

Belirli bir şeyin veya olgunun varlığı konuşmacı (veya yazar) ve dinleyici (veya okuyucu) tarafından önceden biliniyorsa veya önceki faktörlerden kaynaklanıyorsa, varlığı temsil eden "bü-" kullanılmalıdır; bir varlık önceden bilinmiyorsa, varlığı temsil eden "a-" kullanılmalıdır. Küçük ilke olarak, genellikle bir şeyin varlığı veya bir olgunun verilen bağlamda ilk ortaya çıkışı için "a-" kullanılır ve "bü nadiren tercih edilir (s. 109).

SHM 90

Tere yeke guriyen-ü kija'ar-a ebesulen **bayıju bukui-yi uçeba.**

He saw that (the horses) stood eating the grass beside the big guriyen.

'(Atların) büyük guriyenin yanında ot yiyerek durduğunu gördü.'

bayıju bukui 'ayakta olmak' daha önceden bilinmektedir. Bu nedenle burada bü- kullanılır. Olay, atlarını çaldığı kaleyi aramaya giderken Bo'orçu'nun yardımıyla onları bulması ve atlarını beklediği gibi guriyen'in yanında ot yerken görmesidir.

Bir şey, belirli bir bağlamda, konuşmanın çekirdeğinin (bir konuşmacı, bir dinleyici ve üçüncü bir kişi dahil) öznesiyle (veya tanınmasıyla) herhangi bir ilişkisi olmaksızın vardır, yani nesnel bir varoluşa sahiptir.

Bir şey, belirli bir bağlamda, sözün özünün öznesiyle (veya tanınmasıyla) bir ilişki içinde, öznel bir varoluşla var olur. Burada a ve bü arasında belirgin bir fark vardır. A, zamanın uzunluğu ile bir varlığı gösterir. Yani a- bir çizginin varlığı, bü- ise bir noktanın varlığıdır (s. 112).

Hem insan hem de insan olmayan varlıklar için 'varoluşu' temsil eder. Daha genel bir anlamı vardır: 'varlık' (Enkhmaa, 2018, s. 183)

bö- yalnızca belli durumlarda, sınırlı sıklıkta fiil öbeğinin baş unsuru olarak daha ileri düzeyde dilbilgiselleşmiş biçimde tanıklanır. İlk olarak **bö-'esü be-** 'eğer, şayet'

SHM § 149 **irekset bö'esü** 'Eğer [siz] gelmiş olsaydınız',

SHM § 179 tani qat **boluqsan bö'esü** 'Eğer sen Qan olursan,

SHM § 214 kituqai ese **aldaqsan bö'esü** 'eğer bıçak düşmemiş olsaydı',

SHM § 155 egeçi çinu çimadaça **sayin büksen bö'esü**

'If your elder sister is better than you',

"Eğer ablan senden daha iyiyse",

çi **ayu'ulqu bö'esü**

'If you must frighten [me]'

'Eğer [beni] korkutmanız gerekiyorsa'

Senggümi ese şırqaqsan bö'esü 'Had Senggüm not been wounded'

gü'ünne ese **ökteksen bö'esü**

'If [she] has not already been given to anyone' (Enkhmaa, 2018, s. 183)

'Eğer [kız] halihazırda kimseye verilmemişse'

bö- biriminin fiil öbeği içerisindeki diğer bir dilbilgiselleşmiş kullanım örneği ise **bö-'et** 'ol-.C.PFV 've, o zaman, sonrasında' anlamlarını işaretlemektedir.

SHM § 131 teyin **çabçiqdaju bö'et** ya'una ba ülü bolqan

‘After being cut in this way, still Belgütei, making it to nothing (=thinking nothing of it)

‘Bu şekilde kesildikten sonra, hala Belgütei, hiçbir şey yapmadan...’

SHM § 199 eyin **şasaqlaşu bö’et** şasaq dabaqsadi bariçu nişituqai

‘After making this a matter of law, whoever then transgresses it, shall be seized and beaten!’ (Enkhmaa, 2018, s. 184).

‘Bunu bir kanun meselesi haline getirdikten sonra, kim bu kanunu şiğnerse yakalanıp dövülecektir!’

ebetgü büle’e ‘acı çekiyordunuz’ (Kelimenin tam anlamıyla, ‘birbiriniz için/birbirinize karşı öldüğünüz gün bağrınızı ve yüreğinizi sızlatan biriydiniz’ olarak çevrilmelidir)

Bü- fiili, her iki durumda da VP aqu büle’e ve çoğul formu aqun büle’ei’de olduğu gibi diğer varoluşsal fiil a- ‘be’ (daha çok live/exist) tarafından değiştirilebilir, Önceki değiştirici fiiller huyaşu ‘bağlamak’ ve ji’an ‘göstermek (=rapor etmek)’ semantik özellikleri nedeniyle ana TAMC özelliğini alırken, a-’nın yanı sıra bü-’nün varoluşsal temel anlamları değiştirici fiil semantiğine dahil edilir. TAMC’nin ifade edilmesi görünüş zaman işaretleyicisi konumuna karışır (Enkhmaa, 2018, s. 185).

unuşu büle’e ‘biniyordu’ gibi bü- başlı fiil öbeği yapısının başlıca kullanımlarından biri geçmiş zamanın sürerlik ifadesidir (Enkhmaa, 2018, s. 186).

bü- hareket fiili yabu- ile birlikte görülür (bkz. aşağıda 7.3.2.1’de baş olarak yabu). Burada ayrıca, Fiil öbeğindeki en belirleyici fiil olan setkişü ‘düşünmek’ fiiline atıfta bulunan geçmiş ‘ilerlemiş / durağan’ bir anlamla birlikte gelir (Enkhmaa, 2018, s. 185).

MNT § 177

çi **ayu-’ul-qu bö-’esü** mawun kö’ü-d-i-yen mawun

2K kork-CAUS-P.IPFV ol-C.COND poor oğul-ÇK-AKK-İYE poor

berine-d-i-yen nuyir kangqa-n yekin ülü ayu-’ulu çi

daughter.in.law-PL-AKK-İYE uyu satifty-C.MOD niçin NEG kork-CAUS 2K

If you must frighten [me], why don't you frighten me in such a way [at least] as to let your poor sons and poor daughters-in-law to have their fill of sleep? (Enkhmaa, 2018, s. 183)

'Eğer [beni] korkutmak zorundaysanız, neden beni [en azından] zavallı oğullarınızın ve zavallı gelinlerinizin uykuya doymasına izin verecek şekilde korkutmuyorsunuz?'

MNT § 208

Jürçedey-yi ündür a'ula-yin nemüre metü setki-jü yabu-qu bü-le'e bi

Jürçedey-yi yüksek dağ-GEN sığınmak gibi düşün-C.IPFV git-P.IPFV ol-GZ 1K

I constantly thought of Jürçedey as if he were the shelter [afforded] by a high mountain (Enkhmaa, 2018, s. 185).

'Jürçedey'i sürekli olarak yüksek bir dağın [sağladığı] sığınmak gibi düşündüm'

Sonlu yüklem başı olarak en sık kullanılan üçüncü bü- ile kurulan fiil birleşmesi türü, V.C.IPFV-AUX.FIN yapısındadır (Enkhmaa, 2018, s. 186).

MNT § 6

gü'ün-ne ese **ök-te-ksen bö-'esü**

man-DAT OLMSZ ver-PASS-P.PFV ol-C.COND

Dobun-mergen de'ü-de-'en čima-da quyu-ya

Dobun-mergen erkek kardeş-DAT-İYE 2K.ZR-DAT woo-İSTK

If [she] has not already been given to [another] man, let us woo her for you, young brother Dobun Mergen' (Enkhmaa, 2018, s. 184).

'Eğer [kız] henüz [başka] bir erkeğe verilmediyse, gel senin için ona kur yapalım, genç kardeşim Dobun Mergen'

MNT § 200

ünen ükü-ldü-küi üdür öre jürüğe-ben **ebet-gü bü-le'e či**

doğru öl-REC-P.IPFV gün bosom kalp-İYE acı-P.IPFV ol-GZ 2K

Verily the day when [in the field] the one died with the other, thou wast pained as to thy bosom and heart' (Enkhmaa, 2018, s. 184).

'Biri diğeriyle birlikte öldüğü gün, göğsünüzde ve kalbinizde bir acı duydunuz.'

MNT § 200

ala-ldu-qui üdür a'uşgi jürüğe-ben **ebet-gü bü-le'e či**

öldür-REC-P.IPFV gün ciğer kalp-POSS acı-P.IPFV ol-GZ 2K

The day when [in the field] the one killed the other, thou wast pained as to thy lungs and heart.

‘Biri diğerini [meydanda] öldürdüğü gün, ciğerin ve yüreğin yanmıştı.’

Bü- fiili, her iki durumda da *aqu büle'e* ve çoğul formu *aqun büle'ei*'de olduğu gibi diğer varoluşsal fiil a- 'be' (daha çok yaşa-/var olmak) tarafından modifiye edilebilir, Önceki modifiye edici fiiller *huyaju* 'bağlamak' ve *ji'an* 'göstermek (=rapor etmek)' semantik spesifikasyonları nedeniyle, a- ve bü-'nün varoluşsal temel anlamları modifiye edici fiil semantiğine dahil edilir.

MNT § 195

Temüjin anda min-ü dörben noqai-s-i gü'ün-nü miqa-'ar

Temüjin sworn.friend 1SG.OBL-GEN four dog-PL-ACC man-GEN flesh-INS

teji'e-jü ginji-le-jü huya-ju **a-qu bü-le'e**

besle-C.IPFV deir.chain-VR-C.IPFV leash-C.IPFV ol-P.IPFV ol-GZ

‘My sworn friend Temüjin has been leashing ‘four hounds’ with iron chains by feeding them on human flesh (Enkhmaa, 2018, s. 185)

MNT § 216

e-de dörben üje-ksen-i-yen sonosu-qsan-i-yan

PROX-ÇK dört gör-P.PFV-AKK-İYE duy-P.PFV-AKK-İYE

ülü ni'u-n qabçi-n ji'a-n **a-qun bü-le'ei**

OLMSZ sakla-C.MOD gizle-C.MOD göster-C.MOD ol-P.IPFV ol-GZ

‘these four, without hiding or concealing, have always reported to me what they saw and heard’

'bu dördü, saklamadan ve gizlemeden, gördüklerini ve duyduklarını her zaman bana bildirdiler'

bü- hareket fiili *yabu* ile birlikte görülür - Burada ayrıca fiil öbeğinde de en belirleyici fiil olan *setkiju* 'düşünmek' fiiline atıfta bulunan geçmiş sürerlilik (past ‘progressive/durative’ meaning) görünüş zaman anlamı ile birlikte gelir (Enkhmaa, 2018, s. 185).

MNT § 208

Jürcedey-yi ündür a'ula-yin nemüre metü *setki-jü yabu-qu bü-le'e bi*

Jürcedey-yi yüksek dağ-GEN sığınak gibi düşün-C.IPFV git-P.IPFV ol-GZ 1K

'I constantly thought of Jürcedey as if he were the shelter [afforded] by a high mountain (Enkhmaa, 2018, s. 185).

'Jürcedey'i sürekli olarak yüksek bir dağın [sağladığı] sığınak gibi düşündüm.'

Anlatıda, bülee'deki '-lee' geçmiş zaman işaretleyicisi, modifiye edici fiillere eklenen P.IPFV ile birlikte, zaman referanslarında nötralize edilebilir. Daha ziyade, bir konuşmacının kesinliği odak noktasındadır (bk. lee- "attestive past" Street 2009, s. 131; "doğrulamayı biçim" Rybatzki 2003, s. 75) fiil öbeğinin tamamı daha genel veya alışılmış bir semantiğe sahiptir. *Çinggis Qahan'ın emrettiği ferman (ke'erün üyyile ke'ere gü noyalaqu büle'e 'Saha meseleleri sahada kararlaştırılmalı') prenslerden Möngei ve komutanlardan Alçidai, Qongqortai, Janggi ve diğer komutanlar tarafından Batu Qahan'a hatırlatıldı veya tavsiye edildi* (Enkhmaa, 2018, ss. 185-186).

MNT § 277

ke'er-ün üyyile ke'er-e gü noya-la-qu bü-le'e

field-GEN act field-DAT even lord-VR-P.IPFV ol-GZ

field matters should be decided in the field (Enkhmaa, 2018, s. 186)

'Saha meselelerine sahada karar verilmelidir'

Geçmiş zaman referansında varsayımsal bir anlam ile bağlanan bülee ve gürgeqü'den oluşan fiil öbeğinde ifade edilir. Tüm cümlelerin bu varsayımsal anlamı, yan koşul cümlesinden kaynaklanır *kituqai ese aldaqsan bö'esü* "Bıçak düşmemiş olsaydı"

MNT § 214

kituqai ese aldaqsan bö-'esü knife Jetei Jelme qoyar-i gür-çü

bıçak OLMSZ düş-P.PFV ol-C.COND Jetei Jelme iki-AKK gel-C.IPFV

ire-tele kö'ün-ü amin-tur qor ülü-'ü gür-ge-gü bü-le'e

gel-C.TERM oğul-GEN hayat-DAT.LOC zarar NEG-Q gel-FAC-P.IPFV ol-GZ

'if the knife had not dropped, wouldn't have done harm to the child's life before Jetei and Jelme arrived?'

'Bıçak düşmemiş olsaydı, Jetei ve Jelme gelmeden önce çocuğa zarar vermeyecek (canına kastetmeyecek) miydi?

MNT § 43

tere Qabiçi-ba'atur-un eke-yin inje ire-ksen-i Bodonçar **tata-ju bü-le'e**

DIST Qabiçi-ba'atur-GEN anne-GEN dowry gel-P.PFV-AKK Bodonçar pull-C.IPFV ol-GZ

'Bodonçar [also] took (lit. pulled) [as concubine a housemaid] of Qabiçi Ba'atur's mother, who had come as dowry' (Enkhmaa, 2018, s. 186).

Bodonçar [ayrıca] çeyiz olarak gelen Qabiçi Ba'atur'un annesinin bir hizmetçisini [cariye olarak] **aldı (lit. çekti).**

unuju büle'e 'sürüyordu' gibi bü- ile başlanan fiil yapısı, VP yapısının ana kullanımlarından biridir. Sonlu yüklem başı olarak bü- fiilinin en sık üçüncü kullanımı, bu türden bir fiil öbeği yapısında görülmektedir.

MNT § 265

Činggis qahan Josotu-boro-yi **unu-ju bü-le'e**

Činggis qahan Josotu-boro-AKK ride-C.IPFV ol-GZ

Činggis Qahan was riding [his steed] Josotu Boro

'Činggis Qahan [atı] Josotu Boro'ya biniyordu'

İkinci en sık görülen yapı, C.MOD-YRD.F. yapısıdır. *bayyin büle'e* 'tutuyordu' and *ügülekden büle'ei* 'konuşuluyordu'

MNT § 131

Činggis qahan-nu aqta **bari-ju bayyi-n bü-le'e**

Činggis qahan-GEN gelding tut-C.IPFV ol-C.MOD ol-GZ

'[Belgütei] was holding Činggis Qahan's gelding [ready]'

'[Belgütei] Cengiz Han'ın binek atını [hazır] tutuyordu'

MNT § 256

Aša-gambu-da ker e-yin **üğü-le-kde-n bü-le'ei**

Aša-gambu-DAT nasıl PROX-GEN söz-VR-PASS-C.MOD ol-GZ

'How can we [bear] being spoken to in this manner by Aša Gambu?' (Enkhmaa, 2018, s. 187)

'Aša Gambu tarafından bu şekilde konuşulmaya nasıl [dayanabiliriz]?

V.P.PFV-AUX.FIN kalıp türü en az sıklıkta görülendir, bk. SHM §154 *erde üdüreče Tatar irgen ebüges ečigesi baraqsan büle'e* 'İlk günlerden beri Tatar babalarımızı ve atalarımızı yok etti', SHM § 46 *Qačikülügün kö'ün Qaidu Nomolun ekedeče töreksen büle'e* 'Qačikülüg'ün oğlu Qaidu, Nomolun Ana'dan doğdu' (Enkhmaa, 2018, s. 187).

Bü-qüi-tür 'v.P.IPFV-DAT.LOC' ile bir başka fiil öbeği kalıbı MNT'de çok sık kullanılır. Bunlar ana cümleye datif lokatif, akuzatif ve diğer hallerle bağlanan yan cümlelerdir bk. SHM § 183 *Činggis qahan mün Baljuna usulan бүкүүтүр* 'Činggis Qahan da aynı [Baljuna Gölünde] [hayvanlarını] sularken', SHM § 163 *morinu'an quya qaqdaju abda-qu bolju бүкүүтүр* 'Atı bir okla uyluğundan vurduğunda ve [Senggüm] kendisi de yakalanmak üzereyken', SHM § 214 *gerün ümere Jetei Jelme qoyar muqular qara hüker jemlen alaju бүкүүтүр* 'Tam o anda, çadırın kuzeyinde, Jetei ve Jelme erzak için boynuzsuz bir karayı kesiyorlardı', SHM § 259 *Čuqčerenbalaqasu ebden бүкүүтүр elčin ene kelen gürge'esü* '[İsebür ve diğerleri] elçi [ona] mesajı getirdiğinde Čuqčeren şehrini henüz yıkıyorlardı [...]', SHM § 12 *hoi dotora Uriangqadai gü'ün čö'e buqu alaju qabirqas inü abit inü širaju bügüyi jolqaju* 'Bir ormanda, üç yaşında bir geyiği öldürmüş ve kaburgalarını ve bağırsaklarını kızartmakta olan Uriangqadai bir adamla karşılaştı' (Enkhmaa, 2018, s. 188).

2.3.8. Suuh / Суух “oturmak”

Ana fiil olarak sayu- ‘oturmak, ikamet etmek yardımcı fiil olarak ‘(bir şey yapmayı) durdurmak veya bitirmek’ anlamlarını ifade eder. Sürerlilik kılınışını (үргэлжлэх байдал) işaretlemetedir.

Todaeva, *Modern Moğol Dilbilimi* adlı eserinde fiil durumlarının anlamlarının sentetik ve analitik yöntemlerle bulunabileceğine inanmakta ve analitik yönteme ait yardımcı fiil durumlarının anlamlarını üç ana kategoriye ayırmaktadır. Buna göre *suuh* fiili явах, хэвтэх, ирэх (длительный вид) fiilleriyle birlikte sürerlilik ifade eden yardımcı fiiller kategorisinde değerlendirilmektedir.

Yapısı ve Anlamları

İM sūba: oturdu, 199. ME’de sūba fiiline Türkçe olturdu “oturdu” karşılığı verilir (Poppe, 1938, s. 238). Klasik Moğolcada da bu fiil sayuqu şeklindedir ve Modern Moğolcada suuh şeklinde oturmak anlamında yaşamaktadır (Tsevel, 1966, s. 493).

sa’u- v. to sit, stay || oturmak, yerleşmek, ikamet etmek Domiy ve Gurragçaa, 2022, s. 189)

(5-19) 18. Ked ked ber bolju küçüdejü 19. bü sa’u:tuqai (Domiy ve Gurragçaa, 2022, s. 19).

(21-24,25) 24. ... Ked ked ber bol ju küçüdejü bü sa- 25. ’utuqayi. jarqu bü jarqulatuqayi (Domiy ve Gurragçaa, 2022, s. 55).

KM sayu-“oturmak, yerleşmek; yaşamak, kalmak, durmak” krş. OM (MGT) sa’u-“oturmak” (Ünal, 2016, s. 593) TMEN III No. 1258.

Eylemin başlangıç noktasını işaretleyen ve devamlılığını vurgulayan "суух" fiili ile ilgili Tumurtogoo, “суух” ve “хэвтэх” yardımcı fiillerinin, байх“, явах” vb. fiillerle karşılaştırıldığında, belirli bir yerde, belirli, nispeten sınırlı bir zaman diliminde süre çağrışımını ifade ettiğini belirtir (Tumurtogoo, 2008, s. 50).

sa- ‘to live’, ‘to dwell’, ‘to reside’ (Bu 1), cf. Khitan sa-, MM sa’u-, WM sayu- ‘id. (Vovin, 2019, s. 168)

MNT § 281

Ögödei qahan ügü-le-rün eçige-yü-’en yeke oron-tur

Ögödei qahan word-VR-C.PREP father-GEN-POSS great place-DAT.LOC

sa’u-ju qahan eçige-yin qoyin-a üyyile-dü-ksen

sit-C.IPFV qahan father-GEN behind-DAT deed-VR-P.PFV

‘When Ögödei Qahan spake, he said, “[After] sitting on the great throne of my father, [as to] that which I did after my father the Qahan, going a warfare unto the people of the Jaqut, I destroyed the Jaqut people. (Enkhmaa, 2018, s. 32)

MNT § 187

Ong qan-nu altan terme **sa’u-qsar**

Ong qan-GEN golden tent sit-P.PFV-INS

‘[they] shall have (lit. sit) Ong Qan’s golden tent [...] (Enkhmaa, 2018, s. 60)

MNT § 155

sa'u-qsan sa'u-rin-dur-ıyan sa-'ül-ju mün ö'esün döro **sa'u-bi**

sit-P.PFV sit-NR-DAT.LOC-POSS sit-CAUS-C.IPFV and self below sit-PST.F

making [her] to sit on her seat on which she had sat, she herself sat below.'

MNT § 24

ten-de ebesün nembüle ger ki-ju

DIST-DAT grass hut tent make-C.IPFV

ten-de **a-ba sa'u-ba**

DIST-DAT be-PST.M sit-PST.M

'making a grass hut-tent, he lived there, he dwelt (lit. sit) [there]' (Enkhmaa, 2018, s. 87)

of all patterns of VP constructions with the existential verb bü- as head in the final clause construction can be found. Modifying verb *sa'u-ju bü-le'e* V.C.IPFV-AUX.FIN (Enkhmaa, 2018, s. 189).

MNT § 244

eke kiling-la-ju a'ur-i-yan daru-n **yada-n jabıla-n sa'u-ju**

anne kız-VR-C.IPFV fury-AKK-İYE bastır-C.MOD yapama-C.MOD
otur.cross.legged-C.MOD otur-C.IPFV

'The mother was [so] angered that she was unable to contain her fury. She sat cross-legged,' (Enkhmaa, 2018, s. 235)

Eğer *yada-*, *bayyin yadaju* 'bir yerde olamaz bulunamaz' cümlesindeki *bayyi-* 'olmak, kalmak', *sa'un yadaquyi* 'oturamaz' cümlesindeki *sa'u-* 'oturmak' gibi durum fiilleri ile birleştirilirse, önceki fiillerin fiil türüne uyum sağlar.

MNT § 131

Çinggis qahan se'üder-tür **sa'u-ju**

Çinggis qahan shade-DAT.LOC sit-C.IPFV

Çinggis Qahan, sitting in the shade,'

Manner auxiliaries (Faendrich, 2007, s. 197)

Huzhu'nun diğler lehçelerinde olduğu gibi, Karlong'da da çok sayıda fiil yardımcı fiil olarak işlev görebilir. Sonlu fiil ekleri olabilirler ve bitişik fiilden sonra eklenirler.

ལོ་རྒྱུད་ལ་འགོ་བཙུག་པོ་ལ་འཇོག་པའི་ལོ་རྒྱུད་ལ་འགོ་བཙུག་པོ་ལ་འཇོག་པའི་ *sala modun-dur itegeju*
saqusayar sar sibaqun-du egür-yien ebdegdejü “sala ağacına inanıp
oturarak ay kuşunda evini yok ettirdi” (AT, 1990, s. 100).

Moğolca fiilin kılınış işaretleyicisi olma özelliği ve yardımcı fiilleşme süreçleri incelendiğinde Türkçedeki ol(t)ur- fiili ile koşt bir gelişim çizgisini takip ettiği tespit edilmiştir.

2.3.9. Çadah/ Чадax ^{ᠴᠢᠳᠠᠬᠤ} čidaqu

Yapısı ve Anlamları

Orta Moğ. çida-; Yazılı Moğ. çida-; Halh. çada-; Bur. şada-; Kalm. çad-; Ord. çida-; Mog. çida-; Dag. şadə-; Dong. şida-; S.-Yugh. şada-, hda-; Mongr. sda-, şda- şeklinde görülür (Starostin, 2003, s. 1129).

Чадax /çadah/

geçsz.f.: yetmek, dayanmak, yapabilmek, üstesinden gelmek; üstün gelebilmek, yenebilmek

çidan yadan: güç bela, güçlükle; her nasılsa, bir yolunu bulup: (AT 23) yapılanın en iyisi, olabildiğince iyi (Lessing, 2003, s. 282)

KM çad- “doymak; kendini doyurmak, doyana kadar yemek; (çiçek hastalığı) olgunlaşmak; (tahıl) olmak, olgunlaşmak

1. KM çad- < *t ad- < *t od- ← Tü. *t öd- > ET tød-. ◇ Moğolcaya *t od- olarak alıntılanan fiilin *çid- şeklini vermesi beklenirdi. Burada sporadik bir t- > ç- değişimi gerçekleşmiş olabilir
2. KM çad- < *tad- < *tod- ← Tü. tod- ~ tød- (Ünal, 2016, s. 243)

KM çida- “yemek, dayanmak, yapabilmek, üstesinden gelmek; üstün gelebilmek, yenebilmek”

ET (DLT) tīd- ~ tıy- (gzç. -ar) “kısıtlamak, engellemek, alıkoymak” Çuv. çar- “durdurmak, yatıştırmak, dindirmek, kesmek, alıkoymak, gem vurmak” (Ünal, 2016, s. 256)

İM çidaba: doğru yaptı, 199. Klasik Moğolcada bu fiil çidaqu şeklindedir ve Modern Moğolcada çadah şeklinde yazılarak bir şeyi yapabilmek, uygulayabilmek anlamında yaşamaktadır. (Gül, 2018, s. 105)

ūjen sonosbasu tngri ün[dü]r bö[getele] ge-gegen γ[a]r oron-i бүркү[n] **çid[aqu]**
[... ..]Y **bol[j]**ju juḡayan tūmen am[i]taniy[an] tejiyejü

'Eğer biri görür ve duyarsa, gökyüzü yüksekte olmasına rağmen, [onun] ışığının [...] [tüm] yeryüzünü kaplayabildiğini [ve] sayısız (lit. 'yoğun ve çok sayıda') canlı varlığını beslediğini [anlamak mümkündür]' (Rykin, 2014, s. 127).

-ж чадах (Yeterlilik/ чадамжийн/ ability)

Fiilin hangi kategoride ele alınacağına dair Bittigau (2003) şöyle bir açıklama getirir:

Dik ve Hengeveld'in standart sunumuna göre işlevsel dilbilgisinde öngörülmemesine rağmen, içsel kiplik yüklemi чадах'ı Moğolcadaki dilbilgisel kiplikler altında kategorize etmek istiyorum. Kullanımı, ifade ettiği olasılığın ilk argüman tarafından gösterilen varlığın bir özelliğine veya durumuna dayandığını ima etse de, biçimsel davranışı bir yüklemleme içeren basit bir matris yüklemine karşılık gelmez. Diğer görünüş ve kip fiilleri gibi, genellikle -жж üzerine konjonktif olan bir koordinatif konverb ile bağlantılıdır. Bu nedenle burada -ж болох ile aynı şekilde ele alınmalıdır (Bittigau, 2003, s. 117).

Kullmann ve Tserenpil, fiili “modal verbs” başlığı altında değerlendirir ve her zaman "-ж, -ч" fiil yapım ekleriyle kullanıldığını belirtir (Tserenpil ve Kullmann 2008, s. 201).

Манайхан түүнийг энэ ажлаа **хийж чадна** гэж найдаж байна

We hope that he is able to do this work (of this)

Bu işi (bu) **yapabileceğini** umuyoruz.

Бат надад **туслаж чадна** гэсэн

Бат said he could help me

Бат bana yardım edebileceğini söyledi.

Kiplik işaretleyicisi olarak ana eylemin gerçekleştirilme şeklini belirtir, örn. konv. Mod. SH C cida-n ~ A (ülü) cida-n '(yapamamak)', (Rybatzki, 2006, s. 77)

čida/ čida-

čida- 'can', 'be able', yada- 'cannot', 'be unable', bara- 'accomplish', 'finish' ve abu- 'take', 'get hold of' fiilleri yardımcı fiiller olarak bir VP'de yer alır. Hepsi bir eylemin başarılmasını ve/veya kolaylaştırılmasını ifade etme özelliğine sahiptir. Anlambilimleri nedeniyle, ilişkili değiştirici fiiller, deontik bir kiplik alanıyla yakından bağlantılı olan sonuçsal ve telik bir anlam kazanır (Enkhmaa, 2018, s. 246).

İmkânı ifade fiili čida- 'yapabilme, muktedir olma' anlamına gelir. Çoęu durumda čida-, MNT'de bir fiil öbeęi içinde önceki dięer fiillerle birlikte görülür. Fiiller arasındaki yakınlık öbek yapıları gibi birim oluşturur. Bununla birlikte, ülü gibi olumsuzluk unsurları, ana eylemi ve dolayısıyla tüm fiil öbeęi yapısını olumsuzlamak için deęiřtirici fiiller ile čida- arasına yerleřtirilebilir, bk. *küنگken ülü čidaqun* 'kolayca hareket edemez', *morilan ülü čidaqu* 'ata binemez' ve *bolun ülü čidaqu* 'olamaz'

MNT § 146

güre'e-le-kse-t **irgen küنگke-n ülü čida-qun**

camp-VR-P.PFV-PL people move.easy-C.MOD NEG can-P.IPFV

[saying that] that they would not have been able to get away from the place where they had encamped' (Enkhmaa, 2018, s. 231).

MNT § 149

mori-la-n ülü čida-qu Tarqutay-yi bari-ju tergen-tür unu-'ul-ju

horse-VR-C.MOD NEG can-P.IPFV Tarqutay-ACC hold-C.IPFV cart-DAT.LOC ride-CAUS-C.IPFV

'As Tarqutay could not mount a horse, [they] made him ride in a cart.

ker 'nasıl' gibi soru sözcükleri, *ha'ulun ker čidaqu* gibi modifiye edici ve baş fiil arasında yer alabilir:

MNT § 199

čerig-ün gü'tün **ha'ulu-n ker čida-qu**

asker-GEN adam gallop-C.MOD nasıl bil-P.IPFV

'How will the soldiers be able to gallop (Enkhmaa, 2018, s. 232).

SHM § 189

ayyi torluq töre-ksen kö'ün min-ü törülmişi olon doromjın

oh weakling bear-P.PFV son 1SG.OBL-GEN vulgar many low

mawui ulus min-ü **asara-ju bari-n čida-qu-vü**

base people 1SG.OBL-GEN look.after-C.IPFV hold-C.MOD can-P.IPFV-Q

Ah, [this] son of mine, born a weakling, has grown weak and emaciated, will be able to care for and control my numerous, base and unruly people?' (Enkhmaa, 2018, s. 232).

Bittigau 2003), Dik ve Hengeveld'in standart sunumuna göre işlevsel dilbilgisinde öngörülmemesine rağmen, içsel kiplik yüklemi чадах'ı Moğolcadaki dilbilgisel kiplikler altında kategorize eder. Kullanımı, ifade ettiği olasılığın ilk argüman tarafından gösterilen varlığın bir özelliğine veya durumuna dayandığını ima etse de biçimsel davranışı bir yükleme içeren basit bir matris yüklemine karşılık gelmez. Diğer görünüş ve kip fiilleri gibi genellikle -ж üzerine bir koordinatif konverb ile bağlantılıdır. Bu nedenle burada -ж болох ile aynı şekilde ele alınmalıdır (Bittigau, 2003, ss. 117-118).

чадах yerine мэдэх “bilmek” de zihinsel bir yeteneğe atıfta bulunurken çok nadiren kullanılır. Ara sıra kullanılan olumsuz bir biçimi de vardır: Ядах, aslında “sıkıntı çekmek”, “zorluk çekmek”, “mücadele etmek” anlamına gelir. Elbette чадах'ın normal olumsuzluğu bundan etkilenmez. Potential Potential or ability is expressed with the verb şda ‘can, be able to’. Inability is expressed with a/a ‘cannot’. Both of these verbs take non-finite clauses as their complements (Faendrich, 2007, s. 191).

Tarihî ve Modern Türk dillerinde şu fiillerle gramerleşme süreçleri açısından koşutluk gösterdiğini söylemek mümkündür:

Tenişev editörlüğünde hazırlanan *Tuvinsko-russkiy slovar'da* çada- fiili “çadaar/çada- yapamamak, becerememek, başaramamak; silerni tıp çadap kaan bis ‘sizi bulamadık’; monu kılıp çadadım ‘bunu yapamadım’; çadaarda a) yapamama, bir yol bulamama; b) en kötü sonda; zar zor” anlamlarıyla yer alır (1968, s. 507).

Çıda-

Tuva Türkçesinde şıda- fiili Moğol dilinin tarihî ve çağdaş lehçelerinde ‘yapabilmek’ anlamında kullanılan bir fiildir. Moğol dilinde Orta Moğ. çıda-; Yazılı Moğ. çıda-; Halh. çada-; Bur. şada-; Kalm. çad-; Ord. çıda-; Mog. çıda-; Dag. şadə-; Dong. şıda-; S.-Yugh. şəda-, hda-; Mongr. sda-, şda- şeklinde görülür (Starostin vd. 2003: 1129). Çağatay Türkçesinde de çıda- fiili ‘yetmek, dayanmak, yapabilmek, üstesinde gelmek, yenebilmek’ anlamına gelir (Kincses-Nagy, 2018, ss. 80-81). Rassadin, Türk lehçelerinde çıda- fiilinin değişik fonetik varyantlarının görüldüğünü belirtir (1978, s. 168; Baran, 2023, s. 291).

Çıda- Fiilinin Dilbilgiselleşmesi ve Yardımcı Fiilleşmesi

Baran (2023), Tuva Türkçesinde şıda- fiilinin yardımcı fiil işlevinde Sibiry grubu Türk lehçelerinde görülen ve Moğolcadan ödünçlenen bir fiil olduğu, Moğolcada çada- ~ çıda- biçiminde görülen fiilin yardımcı fiil olarak yeterlik kipliği işlevinde kullanıldığı bilgisini verir (Kullmann, Tserenpil, 2008, s. 201; Ujyediin, 1998, s. 207). Tuva Türkçesinde de -(I)p zarf-fiil eki almış bir fiille kullanıldığında yardımcı fiilleşerek kiplik işaretleyicisi olarak dilbilgiselleşir (Baran, 2023, s. 292).

“Tuva Türkçesinde şıda- fiili -(I)p zarf-fiil eki almış bir fiille kullanıldığında yardımcı fiilleşir ve bunun sonucunda da yeterlik kipliği işaretleyicisi olarak dilbilgiselleşmiştir. Tuva Türkçesindeki şıda- fiili ağızlarda da dilbilgiselleşmiştir. Aydemir, Tsengel Tuva ağızında -(I)p şıda- yapısının Moğolcadan kopyalandığını ve olasılık gibi tanımlayıcı nüansları işaret ettiğini ve böylece -(I)p bol- yapısının işleviyle benzer bir kullanıma sahip olduğunu belirtir (2009, s. 46). Duha ağızında da -(I)p şıta- yapısı yeterlik kipliği olarak dilbilgiselleşmiştir (Ragagnin, 2011, s. 116).

Güner Dilek, Altay Türkçesinde -(I)p çıda- yapısının bu işlevde kullanıldığını bildirir (2022, s. 71). Tenişev, şıda- yeterlik işleviyle bir eylemi gerçekleştirme olasılığı biçiminin Sarı Uygur Türkçesinde de mevcut olduğunu ve bu yapının Sarı Uygur Türkçesine özgü

özelliklerinden biri olduğunu bildirir (1966, s. 72). Tuva Türkçesinde şıda- fiilinin yeterlik kipliği işaretleyicisi olarak dilbilgiselleşmesinin gelişim süreci kademeli olarak şu şekilde gerçekleşmiştir: şıda- (fiil) > -(I)p (zarf-fiil eki) + şıda- > -(I)p şıda- (kiplik işaretleyicisi) Tuva Türkçesinde yeterlik kipliği işaretleyicisi işlevinde kullanılan şıda- fiilinin gelişim süreci sözcüksel kategoriden dilbilgisel kategoride yer alan yeterlik kipliği işaretleyicisi birimine doğru tek yönlü olarak gerçekleşmiştir. Bağımsız bir sözcük olduğu fiil konumundan bağımlı bir birim olan yardımcı fiil konumuna geliştiği dilbilgiselleşme sürecinde şıda- fiilinin özerklik seviyesi kaybolmuş dilbilgisellik derecesi artmıştır” (Baran, 2023, ss. 293-294).

şıda- yapabilmek < Moğ. çıda- Lessing 176b. krş. Tuv. şıda- (TuvRS 586a), Hak. sıda- HakTS 433a, Alt. çıda- AltTS 72b, Yak. sata-. Moğolca çıda- için bk. Schönig, 2000: 79; Ayazlı, 2015, s. 109)

çada-

Tuva Türkçesinde çada- fiili de Moğolcadan ödünçlenen bir fiildir ve Moğolcada yada- biçiminde görülen fiil çıda- fiilinin tam tersi bir anlama sahiptir, yani bir kişinin yapamadığı bir durumu ifade eden bir yardımcı fiil olarak kullanılır (Ujiyediin, 1998, ss. 207-208). Tuva Türkçesinde de -(I)p zarf-fiil eki almış bir fiille kullanıldığında yardımcı fiilleşerek kiplik işaretleyicisi ve zarf olarak dilbilgiselleşir (Baran, 2023, ss. 294-295).

çada- Fiilinin Yardımcı Fiilleşmesi

Tuva Türkçesinde çada- fiili -(I)p zarf-fiil eki almış bir fiille kullanıldığında yardımcı fiilleşmiş ve bunun sonucunda da olumsuz yeterlik kipliği işaretleyicisi olarak dilbilgiselleşmiştir. Tuva Türkçesinde fiili -(I)p çada- yapısı imkânsızlığı aktaran bir yapı olarak değerlendirilir. Dilde geçmiş ve şimdiki zaman eklerini alarak işlev görür, böylece imkânsız bir eylemi ya geçmiş ya da şimdiki zamanda ifade eder. Bu -(I)p çada- yapısı da eylemi gerçekleştirmeye yönelik başarısız girişimlerin bir sonucu olarak eylemin imkânsızlığını ifade eder, bunun nedeni öznenin fiziksel, zihinsel, duygusal ve psikolojik kaynaklarının sınırı ve eylemi

gerçekleştirememe durumudur. Tuva Türkçesindeki çada- fiili ağızlarda da dilbilgiselleşmiştir. Ağızlarda bu fiilin Moğolcadan ödünçlendiği belirtilir. Tsengel Tuva ağzında -(I)p jada- yapısının imkansızlığa işaret ettiğini ve böylece -(I)p bol- yapısının olumsuz biçimine karşılık geldiğini belirtilir (Aydemir, 2009, s. 46). Duha ağzında da -(I)p yada- biçiminde görülür (Ragagnin, 2011, s. 117). Tofa ve Soyot Türkçelerinde de-(I)p çada- yapısının olumsuz anlamda yeterli bildirdiği belirtilir. Örneğin; tıp çadadım ‘bulamadım’ (Rassadin, 1978, s. 66; 2010, s. 185). Tuva Türkçesinde çada- ‘yapamamak’ fiili- (I)p zarf-fiil eki almış bir fiil ile birlikte kullanılarak yardımcı fiilleşmiş bunun sonucunda olumsuz yeterlik kipliği işaretleyicisi olarak dilbilgiselleşmiştir. Fiil kategorisinden yardımcı fiil kategorisine doğru olan tek yönlü gelişiminde de genişleme ve kategorisizleşme süreçleri eşlik etmiştir. Tuva Türkçesinde çada- fiilinin olumsuz yeterlik kipliği işaretleyicisi olarak dilbilgiselleşmesinin gelişim süreci kademeli olarak şu şekilde gerçekleşmiştir: çada- (fiil) >-(I)p (zarf-fiil eki) + çada- >-(I)p çada- (kiplik işaretleyicisi) Tuva Türkçesinde olumsuz yeterlik kipliği işaretleyicisi işlevinde kullanılan çada- fiilinin gelişim süreci sözcüksel kategoriden dilbilgisel kategoride yer alan olumsuz yeterlik kipliği işaretleyicisi doğru tek yönlü olarak gerçekleşmiştir. Bağımsız bir sözcük olduğu fiil konumundan bağımlı bir birim olan yardımcı fiil konumuna geliştiği dilbilgiselleşme sürecinde çada- fiilinin özerklik seviyesi kaybolmuş dilbilgisellik derecesi artmıştır. Tuva Türkçesinde kiplik işaretleyicisi işlevindeki çadavas yapısı kiplik işaretleyicisi olarak dilbilgiselleşmesinin gelişim süreci şu şekilde gerçekleşmiştir:

çada- (fiil) > çada- + -vas > çadavas (kiplik işaretleyicisi) (Baran, 2023, ss. 295-298)

—ж мэдэх

—ж таарах

Тэр энэ тухай мэдсэн байж таарна (Kullman, 2008, s. 209).

Tü. bil-

“Eski Türkçe döneminden beri tanıklanabilen bu yardımcı fiilin Türkiye Türkçesinde de modallik bildirdiği anlaşılmaktadır. Görünüş işaretleyicisi olarak kullanımına rastlanmamıştır.

Bu yapı içerisinde yardımcı fiil olarak işlev gören öge, Türkçe kökenli bir fiil olabildiği gibi, yabancı dillerden kopyalanmış bir fiil de olabilir, örn. çada- (< Moğolca yada- ‘yapama-’) fiili Tuvacada ekleşik fiil yapıları oluşturmaktadır (udu-p çada- ‘uyuyama-’).³ Bu tür ekleşik fiillerle yeni yeni fiil leksemeleri (tasvir, olanak/yeterlik, sınırsallık kullanılmaktadır. (Aydemir, 2015).

Güney Sibiry Türk dillerinde -ip zarf-fiili ile ekleşik fiil oluşturan sadece bol- ‘ol-’ değil, aynı zamanda Moğolcadan kopyalanan çada- ‘yapama-’ (< Moğ. yada-) ve şıda- ‘yapabil-’ yardımcı fiilleri de kullanılmaktadır. Mesela Altay Tuvacasından alınan aşağıdaki cümlede -ip cada- olumsuz bir olanaklılık/yeterlik ifade etmektedir, zira cada- fiili leksikal olarak bir olumsuzluk anlamı taşımaktadır:

(21) [...] bodum devi:m yazıp cadap duru men

‘[...] ben kendi deliğimi [bile] kazanıyorum.’ (Aydemir, 2009, s. 46).

2.3.10. Гаргах ^{ᠭᠠᠷᠭᠠᠬᠤ} γaraqu (үйлийн эхлэл заасан)

Yapısı ve Anlamları

Ana fiil olarak kullanımında temelde γar- ‘dışarıya çıkmak’ anlamını taşıırken yardımcı fiil olarak kullanımında ise ‘(bir şeyi) tamamıyla yapıp bitirmek, bir işi tamamlamak’ anlamlarını işaretler.

geçsz.f. a) içeriden dışarıya veya yukarıya olan fizik hareket; gitmek veya dışarı çıkmak, ortaya çıkmak, ayrılmak; tırmanmak, çıkmak, ayrılmak; tırmanmak, çıkmak; üzerinden geçmek, karşıya geçmek veya arasından geçmek; (sık sık, gitmek, gelmek, uçmak vb. ifadelerle hareketleri nitelemek için başka fiillere getirilir)

b) ortaya çıkmak, meydana gelmek, oluşmak, belirmek, görünmek, gerçekleşmek, vuku bulmak, olmak, yer almak

c) deyimlik kullanımlar (Lessing, 2013, ss. 558-559)

İM qarba I : çıktı, (ay, güneş) doğdu, geçti, 197, 198, 209. İM'de geçen fiil için 197'de Arapça "geçti";, 198' de Arapça (ay, güneş) doğdu, çıktı; 209'da ise Arapça "dış, dışarı" ismi karşılık olarak verilmiştir. Tarihi Moğolca metinlerde qarba, qarba, yaruna, yaru'na şekilleriyle tanıklanırken sara qarba "Ay doğdu; Ay çıktı"; naran qarba "güneş doğdu; Güneş çıktı" (Ligeti, 1962, s. 30) Klasik Moğolcada bu fiil, yarqu şeklindedir. Modern Moğolcada garah şeklinde yazılarak "geçmek, çıkmak, ay doğmak, güneş doğmak" (Tsevel, 1966, s. 140) (s. 197)

qar- v. to out || çıkmak

qarqa- v. to show, express || çıkarmak Domiy ve Gurrageaa, 2022, s. 188)

KD ğarġu "çıkmak"

ġarġu (وغراغ) "çıkmak" [188c]: Mu. ġaraba [176]; Müh. qarba [197]; Şam. ġarba [144b]; Ter. ġarba [72b]; KMo. ġar-, MMo. garah "çıkmak, ayrılmak, tırmanmak vb." (Lessing, 1960, s. 350).

qar- "ascend, climb, come out, come up, drive off, drive out, get out, go off, go out, set out" (Enkhmaa, 2018, s. 278)

qar-qa-'ul- 'gitmesine/çıkmasına sebep olmak' *qar-qa-* 'gitmeye/çıkma neden olmak' *to qar-* 'git/çıkmak' (Enkhmaa, 2018, s. 48)

qarçu, **qarçu odu'at** 'dışarı çıkararak uzaklaştıktan sonra' fiil birleşmesi yapısında ot-/odu- 'gitmek, uzaklaşmak' fiilini modifiye eden fiil konumundadır.

Moğolların Gizli Tarihi'ndeki örnekleri şu şekildedir:

MNT § 21

naran sara-yin kili-yer sun şira noqai metü

moon-GEN border-INS yellow dog like

šičabalju-ju **qar-qu bü-le'e**

slink-C.IPFV çık-P.IPFV ol-GZ.1H

'[He] slunk away like a yellow dog by the border of the sun and moon.'

MNT § 188

Ong qan Senggüm qoyar beye-s-i-yen **dayyiji-ju qar-ču odu'at**

Ong qan Senggüm iki body-PL-AKK-İYE kaç-C.IPFV dışarı çık-C.IPFV git-C.PFV

‘Both Ong Qan and Senggüm escaped with their bare lives (lit. their bodies) and went away’ (Enkhmaa, 2018, s. 205)

MNT § 249

Čaqa nere-tei öki Činggis qa’an-a **qar-qa-ju**

Čaqa ad-ORN kız Činggis qa’an-DAT dıřarı ık-FAC-C.IPFV

‘[he] brought forth and gave unto (lit. cause [her] to go out to) Činggis Qahan his daughter, called Čaqa’

MNT § 196

tere güre’en-dür-iyen

DIST circular.camp-DAT.LOC-İYE

bayyi-n yada-ju gödöl-ju tuta’a-ju **qar-ču ot-ba**

be-C.MOD be.unable-C.IPFV move-C.IPFV flee-C.IPFV go.out-C.IPFV depart-PST

‘Not being able to stand in that his camp, removing, fleeing away, he went out and departed.’

MNT § 188

Ong qan Senggüm qoyar beye-s-i-yen **dayviĵi-ju qar-ču odu-’at**

Ong qan Senggüm two body-PL-AKK-POSS kaç-C.IPFV dışarı ık-C.IPFV git-C.PFV

‘Both Ong Qan and Senggüm escaped with their bare lives (lit. their bodies) and went away’

MNT § 73

te-’ün-tür Temüĵin uyyıla-’at **qar-ču yorči-ba**

DIST-GEN-DAT.LOC Temüĵin weep-C.PFV dışarı ık-C.IPFV git-GZ

‘At that, Temüĵin wept and went out.’

Гарч ирэх “come from”

pMo *-i

The deverbal noun suffix pMo *-i is reflected in Written Mongolian and Middle Mongolian nouns. The deverbal noun suffix has grammaticalized into a converb marker, which lexicalized in deverbal adverbs such as WMo. >yar- ‘go out, pass over, exceed (intr.)’ -> >yarui ‘more than, beyond, over (adv.)’ (Robbeets, 2013, s. 164)

geçsz. f.: söylemek, konuşmak; adlandırılmak, çağrılmak, denilmek; amaçlamak, niyetlenmek (Lessing, 2003, ss. 718-719).

PMong. *keme- 1 to divine on bones 2 to speak, explain (arch.) (1 гадать по костям 2 говорить, объяснять): WMong. keme- 1,2 (L 450); Kh. хемэ- 2; Kalm. кеме:- 1. ◇ KW 224. (Starostin vd. s. 687)

Moğol dilinin bir diğer gramerlik birim üretim özelliği de muhtemelen “хэмэ-” = 'söylemek' fiilinden türemiş olan “гэ-” bağlaç fiilidir. Bu bağlaç fiili, adından da anlaşılacağı üzere, konuşmanın bölümleri ve her türden sözcük arasında bağlayıcı bir işleve sahiptir (Kullmann ve Tserenpil, 2008, s. 210).

гэх ("söylemek") fiilinin kullanımları Bu fiilin Moğolcada en basit işlevi olan “söylemek” fiilinin yanı sıra birçok kullanımı vardır. Burada çeşitli kullanımlarının açıklamalarını takip edin: a) “Söylemek” Bu, kullanımlarının en basitidir. Doğrudan konuşma ya da dolaylı (rapor edilen) konuşma için kullanılabilir: Баатар “Өнөөдөр ирнэ” гэсэн. Баатар өнөөдөр ирнэ гэсэн. Baatar “Bugün geleceğim” dedi. Baatar bugün geleceğini söyledi. Başka bir kişiden veya kendinden bahsetmek için de kullanılabilir: Ганболд “Баатар өнөөдөр ирнэ” гэсэн. “Baatar bugün gelecek,” dedi Ganbold. Dolaylı veya rapor edilen konuşmada başka bir kişiden veya kendinden bahsetmek için kullanıldığında, bir ana ve bir yan cümleye sahip bir cümlemiz olur. Ana fiilin öznesi, гэх, her zamanki gibi yalın haldedir ve yan (bildirilen) fiilin öznesi, hatırlayacağınız gibi “when” içeren cümlelerde olduğu gibi, akuzatif haldedir. Ганболд Баатарыг өнөөдөр ирнэ гэсэн. Ganbold, Baatar'ın bugün geleceğini söyledi. Yan fiilin öznesinin konuşmacının kendisi olduğu durumlarda, dönüşlü zamir өөрөө (self) kullanılır: Ганболд өөрийгөө өнөөдөр ирнэ гэсэн. Ganbold bugün geleceğini söyledi. Bildirilen konuşmanın fiili de, kendisi bir isim olarak ele alınabileceğinden, suçlayıcıda olmak zorunda olabilir: Хүү ээжэсээ “Хоол байна уу” гэж асуув. Хүү ээжэсээ хоол байгаа үгүйг асуув. Delikanlı annesine “yemek var mı” diye sordu. Delikanlı annesine yiyecek olup olmadığını sordu. Fiil genellikle şimdiki zaman ortacı olarak, konuşma fikrini içeren başka bir fiille birlikte yardımcı olarak kullanılır: Тэр “Сайн байна уу?” гэж асуусан. b) İsim verme, birini veya bir şeyi adlandırmak için kullanıldığında, alışkanlık bildiren şimdiki zaman eki -даг⁴ kullanılır:

Дорж гэдэг хүн.

Таныг хэн гэдэг вэ?

c) Expressing intention

Fiil, kişinin bir şey yapma niyetini tanımlamak için de kullanılabilir, sanki kendinize bir şey yapabileceğinizi söylüyormuşsunuz gibi: Би өнөө орой танайд очих гэсэн юм.

Note that in the final example, where the гэх is in the present continuous, the meaning changes to ‘just about to’. Although the verb indicates thought, it can be used for inanimate objects as well:

Би гэргээ харих гэж байна.

I’m just about to go home.

Mongolian has two ways of expressing the idea of the English “in order to...”. One is to use the perfective converb of the verb we looked at above, гэх:

Чамтай уулзах гээд ирлээ.

I came to meet you.

Another way is to use the instrumental on the infinitive form of the verb:

Чамтай уулзахаар ирлээ.

Талх авахаар дэлгүүрт очсон.

He went into the shop to buy bread (MM, ss. 98-99).

гээд. In this case, “because” is a way of translating without using “in order to”:

Тантай уулзах гээд ирсэн

I came because I wanted to meet you. OR I came to meet you.

яагаад гэвэл. This might literally be translated as “to say why”. It can be used in the following way:

Яагаад гэвэл, тантай уулзах гэсэн

Яагаад ирсэн бэ гэвэл, тантай уулзах гэсэн. (MM, s. 99)

üjen sonosbasu tngri ün[dü]r bö[getele] **ge-gegen** γ[a]ja]r oron-i бүркү[n] čid[aqu] [... ...]Y bol[j]u ju]jayan tümen am[i]taniy[an] te]jiyejü (Rykin, 2014, s. 127).

‘If one sees and hears, [it is possible to understand that] although the sky is high up, [its] light becomes capable [...] to cover the [whole] earth, [and it] feeds its numerous (lit. ‘thick and numerous’) living beings’(Rykin, 2014, s. 127).

Гэх fiili gramerleşme düzeyi ve yardımcı fiilleşme süreçleri açısından değerlendirildiğinde;

Artzamanlı bir açıklama için keme- > kee- > ge- fiilinin işlevlerini incelemek gerekir. Orta Moğolca kee- ~ keme- fiili sıklıkla doğrudan alıntılarda ortaya çıkar ve nadir durumlarda dolaylı alıntıya ilişkin olarak yorumlanabilirken, sözdizimsel olarak ikircikli bir dizi durum vardır (Street 2013, s. 64). Klasik Moğolcada, söyleme ve algılama tümleç fiilleriyle ortaya çıkan dolaylı anlatım örnekleri vardır.

Fiil bütün modern Moğol dillerinde az veya çok bir oranda dilbilgiselleşmiştir. Brosig'e göre, Khalkha Moğolcası ge- gibi söz ve biliş fiilleri için bir tamamlayıcı ve amaç, niyet ve yakınlık belirtmek için bir araç olarak işlev görür; ayrıca kanıtsal alıntı işlevlerini de korur. Hashimoto (2004, s. 46) ge-'nin iki alanda ayrı ayrı dilbilgiselleştiğini iddia eder: gerçek dünya alanında (alıntı işaretleyicisi gež olarak) ve söz edimi alanında (hem amaç işaretleyicisi -x gež hem de yakınlık işaretleyicisi -x gež baj-'ın ait olduğu). Ayrıca, ge-'nin uygulanabilirliğini söyleme fiillerinden iletişim fiillerine ve düşünme/yazma fiillerine kadar genişlettiğini ayrıntılı bir şekilde savunmaktadır.

Hashimoto "Metapresentational Motivation: The Grammaticalization of the Verb of Saying ge- in Mongolian" adını verdiği çalışmasında ge- fiilinin gramerleşme eğilimini ve aşamalarını ayrıntılı bir şekilde şöyle açıklamıştır:

Dilbilgiselleşme, sözcüksel biçimbirimlerden dilbilgisel biçimbirimler veya gramatik yapılar türeten aşamalı süreçleri ifade eder (Bybee vd. 1994). Sözcüksel biçimbirimler dilbilgiselleştirildiğinde, kaynak anlamları korunma eğilimindedir (Nikiforidou, 1996). Moğolca ge- demek fiili de dilbilgiselleşme süreçlerinde aynı yönleri yansıtır. Özünde sonlu bir fiil olarak görünüş veya zaman alan özerk bir kelime olan fiil, alıntı işaretleyici, yakınsal ve amaçsal gibi çeşitli gramerlere geliştirilir. Gelişen süreçlerin kalbinde, metapresentational force sürekli olarak onun önemli semantik parçası olarak faaliyet gösterir.

Sperber ve Wilson'ın (1986, 1995) açıkladığı gibi üst temsil, yorumlayıcı kullanımdaki önerme temsillerinden biridir Papafrago, bu temsilin, içerik olarak

kendisine benzeyen, yani mantıksal ve bağlamsal çıkarımları paylaştığı bir önerme biçimine sahip başka bir temsili temsil ettiğine işaret eder. Tipik olarak yorumlayıcı kullanımı somutlaştıran dilbilgisel bir unsur olan bir söyleme fiili, kendisini orijinal bir temsilin biçimine olduğu kadar içeriğine de bağlar (1998, s. 31). Üst sunumun hangi taahhüde uyduğuna bağlı olarak dilbilgiselleştirmenin yönü belirlenir.

Dikkat edilmesi gereken bir diğer önemli nokta da meta sunumun işlediği farklı alanlar olduğudur. Hem gerçek dünya alanında hem de birçok benzersiz gramerlik birimin üretimini tetikleyen konuşma eylemi alanında eşit şekilde çalışır.

Kalmukça gi- 'söylemek' fiili, doğrudan konuşma içeren yapıların, bildirilen konuşma içeren tamamlayıcıların, farklı uzantılara sahip adlandırma yapılarının ve bir görünüş işaretleyicisinin artzamanlı kaynağıdır. *-n gi-* 'söyle' ile yapılan önemsiz yapıları tartışır ve bunları dilbilgiselleşmiş *alda-* 'kayıp' fiili ile yapılan karmaşık yüklemli yapılarla karşılaştırır. Kalmukça gi-'nin çoklu dilbilgisel işaretlerin (çoklu dilbilgiselleşme) gelişiminin kaynağı olduğunu iddia etmektedir. Farklı sözdizimsel bağlamlarda dilbilgiselleşmeye uğrar ve bu durum, 'yapısallaşma' ya da birden fazla öğeden miras alınan bir yapılar ağı perspektifinden açıklanır. (s. 61) Birincisi, bir sözel tümlecin gelişimiyle birleşen bir tümcenin sonucudur; ikincisi, isim ve zarflarla birlikte ortaya çıkar ve gi-fiilinin biçimleri, farklı sözel olmayan sözcükbirimleri yüklemelere dönüştürerek yardımcı olma eğilimindedir. Son zincir, bir yardımcı sözcüğün modal converb ile gelişimidir.

gi- fiili doğrudan ve dolaylı konuşmada, yani alıntı işaretleyicisi, söylem işaretleyicisi ve tamamlayıcı olarak işlev görür. Burada Kalmukçada 'söylemek' anlamına gelen iki fiil vardır: kel- 'söylemek' ve gi- 'söylemek, konuşmak' ile aynı çeviriye sahiptir.

Kalmukçada doğrudan ve dolaylı konuşma arasında net bir sözdizimsel ayrım yoktur. Burada alıntıyı ifade etmenin üç yolu vardır, ancak hepsinde çoğu özellik doğrudan konuşmaya yakındır: emir ve soru gibi endikatif olmayan fiil formları serbestçe ortaya çıkar. Zaman, mekansal veya zamansal ekler vb. yoktur. İlk olarak, alıntı kel- fiilinden sonra ortaya çıkabilir. Bu oldukça nadir bir varyanttır

ve daha sonra esas olarak yazılı metinlerde, özellikle Rusçadan yapılan çevirilerde (ve bu nedenle bir taklit olabilir). kel- fiili, alıntı ile konuşma eylemini tanımlayan fiil arasında herhangi bir bağlayıcı araç kullanmaz. Söyleme fiili, alıntıdan önce gelir.

gi- fiilinin çoklu dilbilgisel ve söylemsel işlevleri, dilbilgiselleşmenin çeşitli yollarından türetilebilir. gi- 'söylemek' fiilinin Kalmukçadaki anlamsal dönüşümü ve sözdizimsel yeniden analizi, farklı bir sözdizimsel bağlamda ortaya çıkan bir çoklu dilbilgiselleşme vakası olarak düşünülebilir.

İlk biçim, sözel tümleç gelişimi ile tümce birleşiminin bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. İlk yapı Güldemann'ın 'konuşma fiillerinin varsayılan benzeri dilbilgiselleştirilmesi' olarak adlandırdığı klişedir {alıntı > tümleç > amaç > neden ve/veya koşul > diğer} (2008, s. 522). İkinci yapı, gi- fiilinin tümcede farklı sözel olmayan sözlükbirimleri içeren bir yardımcı fiil olma eğiliminde olduğu isim ve zarfların bir arada bulunduğu yapıdır. gi- fiili, bildirilen söylem bağlamında ve söyleme, algılama, bilme ve yazma fiilleriyle bir tamamlayıcı olarak ortaya çıkar. Burada ayrıca söylem bağlaçları olarak işlev gören ve neden ilişkisini ifade etme eğiliminde olan bazı sözlükselleştirmeler de vardır: juŋgad gi-xlä 'çünkü'

İkinci grup yapılar, gi- fiilinin kullanımı yoluyla farklı kelime bütünleştirme stratejilerini kapsamaktadır. Sözcük ya da isim tamlamasının alıntılanmasından başlayan iki farklı çizgiden oluşur: alıntı (sözlü olarak üretilen sesler dahil) > onomatopoeik sözcüklerin işaretleyicisi (ses üretimi anlamına gelen) > söyleme anlamı olmayan öğeler ('ideofonlar') Diğer çizgi ise isim ve etiketlerin tanıtılmasından ödünç sözcüklerin işaretleyicisine ve kod değiştirme sinyali olarak genişletilmiş kullanıma giden yolu içerir. Her ne kadar ideofon ve adlandırma yapılarından kalıtım söz konusu olmasa da, eşzamanlı olarak gi- fiili ile tümce içinde farklı varsayılan sözcükbirimleri içeren ortak bir yapı ağı olduğunu iddia ediyorum. son yapı, yardımcı fiilin kipsel dönüştürücü ile gelişimidir ve ald- fiili ile görünüş ve kipsel anlamı olan diğer karmaşık yüklemelerle olan yapıya benzerdir. gi- fiilinin dilbilgiselleşme yolu, tam bir fiilden yardımcı fiile 'gerçek' dilbilgiselleşmeye yakındır. Aynı zamanda alıntıdan başlar, çünkü sözlüksel fiilin konuşmacısının veya failinin niyetini işaret eder ve daha sonra prospektif yön

anlamına gelir. Bununla birlikte, bu zincirler ya da farklı dilbilgiselleştirme çizgileri birbirini etkiler ve eşzamanlı olarak yapı dilbilgisi çerçevesinde görülebilecek bir yapılar ağı vardır. Mirasın bir örneği, gi- fiili ile kod değiştirmedir ve hem adaptasyon ödünç kelimeleri için yapıdan hem de gi- ile doğrudan konuşmadan bazı özellikler içerir (Baranova, 2015, ss. 73-74).

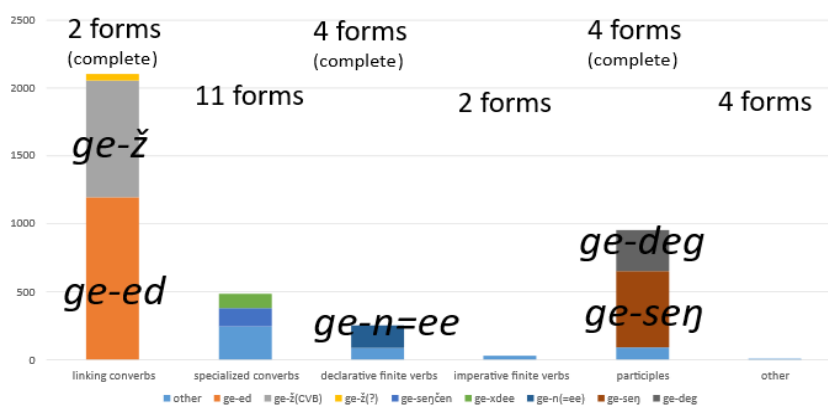
Gramerleşmenin bir sonraki aşaması, yapının arzu edilen eylemlerden daha fazlasını içerdiğini varsayar. Aşağıdaki örneklerde, ileriye dönük bir anlam nötr ve hatta olumsuz değerlendirmelerle birleştirilmiştir.

mörən ük-čə **oda-n gi-za-nä**

'horse die-cvb.ipfv go.away-cvb.mod say-prog-prs

he horse is close to death' (Baranova, 2015, s. 71)

Frequency of *ge*-based words from different morphological classes in the Spoken Corpus

	participles	linking converbs	finite verbs	specialized converbs
Predicative	yes	yes	yes	-
Attributive	yes	yes	-	-
Nominative	<i>ge-deg</i>	yes	-	<i>ge-xed, ge-x(l)eer</i> etc.

Frequency of *ge*-based words from different morphological classes in the Spoken Corpus (B. Brosig)

2. Simple forms & functions: Converbs

	Suffix meaning	Combined meaning	Conjunction	Sentence adverbial	Predicate	Topic	Additional uses
<i>ge-ŋgüt</i>	successive	temporal order of events			YES		
<i>ge-snee</i>	successive/overlap				YES		
<i>ge-seer</i>	continuative (literary)				YES		ARGUABLY
<i>ge-wč</i>	concessive (rare)	adversative-concessive		YES			
<i>ge-xdee</i>	temporal (~-xd)			YES	> <i>gexed</i>		
<i>ge-tel</i>	terminative-contrastive	circumstance	YES	YES	YES		
<i>ge-xed</i>	temporal	circumstance	YES		YES	YES	
<i>ge-wel</i>	conditional		YES?		YES	YES	
<i>ge-xleer</i>	compulsory consequence	explanandum	YES		YES	YES	
<i>ge-xeer</i>	substitutive, comp.cons., telic		YES		YES	YES	ARGUABLY
<i>ge-ed</i>	succ/continuative/perf	temporal order of events; duration of relevance?	YES		YES	YES	YES
<i>ge-ž</i>	succ/simultaneous		YES		YES	YES	YES

(B. Brosig)

Moğolların Gizli Tarihinde

kele-ldü- 'say/talk (with/to) each other' (Enkhmaa, 2018, s. 51)

ügü-le-ldü- 'say/utter with/to each other', (Enkhmaa, 2018, s. 51)

MNT § 62

Yisügei-ba'atur **ügüle-rün** ene kö'ün-ü min-ü naqaçu-nar Olqunu'ut irgen-tür öki quyu-su **ke'e-n ayisu-la'a ke'e-ïü'ü**

Yisügei Ba'atur said, "[I] have come here [on my way] to the Olqunu'ut people, the maternal uncle of this my son, saying that [I] want to request for a girl [in marriage for him.]" (Enkhmaa, 2018, s. 138)

'Yisügei Ba'atur şöyle dedi: "[Ben] bu oğlumun amcası olan Olqunu'ut halkına [giderken] buraya geldim ve [onun için] bir kız istemek istediğimi söyledim.'

MNT § 104

qan eçiçe min-ü eme kö'ü abura-ju ök-tügei

qan baba 1K.OBL-GEN kadın oğul kurtar-C.IPFV ver-EMR

ke'e-n ire-be ba ke'e-be

söyle-C.MOD gel-GZ 1ÇK.EXC söyle-GZ

We have come [now] to ask (lit. say), "My father the Qan shall rescue and give [to me my] wife and son [back], he said"(Enkhmaa, 2018, s. 138)

"Babam Qan, karımı ve oğlumu kurtarıp [bana] geri versin diye [şimdi] istemeye geldik" dedi.

Buna göre, ke- 'söyle/dile getir' fiilinin görülme sıklığı çok yüksektir, çünkü ke- 'o' (that) anlamında dilbilgisel olarak tamamlayıcı bir işleve sahiptir. Metinde en sık rastlanan fiillerdendir. (Enkhmaa, 2018, s. 139)

Doğrudan konuşma ügüle-rün "söylemek-C.PREP" ile başlar, bunu tümleç olarak tüm konuşma izler ve son ke- "söyle-" kapanış fiili ile belirtilir: (Enkhmaa, 2018, s. 139).

Ke- 'söyle', ügüle- 'söyle' gibi verbum dicendi fiilleri olarak adlandırılan mental fiiller, diğer A→O geçişli yapıların aksine, O-aralığının büyük tümce özelliklerine sahip olmasıyla karakterize edilir. Bu özellikler düşünmek, hatırlamak gibi diğer

zihinsel fiillerle paylaşılır. Bağlı olmayan tümcelerin aksine, bir O. CLAUSE içindeki S ve A'nın ilişkisel kodlaması değişebilir (Enkhmaa, 2018 s. 140).

h, ge- 'söylemek' fiiliyle birlikte çeşitli kombinasyonlarda kullanılır. Kip *-h gesen yum* istek veya arzuyu ifade etmek için kullanılırken (Song, 2002), daha temel olan sonlu olmayan *-h gej* yapısı, diğer fiillerle birlikte bir amacı ifade etmek için kullanılır (Hashimoto 2004; Brosig, 2013, s. 107).

N. B. Darzhaeva “Non-conjunctional functions of the auxiliary speech verb ge-forms in the buryat language” adlı çalışmasında detaylı bir analiz yürütmüştür:

ge- konuşma fiilinin biçimlerinin dilbilgiselleştirilmesinin çeşitli yönleri ortaya çıkarılmıştır: kelimelerin dahil edilmesi, odak vurgusu, mantıksal bir sonucun işaretlenmesi, dikkatin çekilmesi, duyguların ifade edilmesi, analitik yapılarda yardımcı bir fiilin rolü. Aynı zamanda, sonsuz ve sonlu biçimler genellikle orijinal konuşma fiili ge- ile bağlantılarını kaybederek çeşitli parçacıklara gramerleşir. Tanımlamanın merkezinde, -AAŠA ve - gšA'daki odak katılımcılardan oluşan en gramatikleşmiş iki parçacık *geeshe* ve *gegshe* yer almaktadır. Bu parçacıkların işlevsel olmayan işlevleri, bileşenlerinin anlamları tarafından belirlenir: konuşma fiili ge- ve odak katılımcıları. (s. 79)

Buryat dilinde bu fiilin hem mastar hem de sonlu biçimleri oldukça geniş bir işlev yelpazesine sahiptir, ancak bunların çoğu hala yeterince incelenmemiştir tek tek işlevler üzerine sadece dağılık çalışmalar vardır; özne ve yüklem belirtecinin işlevi (14, s. 30-32; 225) prospektivin analitik yapılarında yardımcı fiilin rolü (4, 14-15) ge- “konuşmak” fiilinin gramatikleşmiş biçimlerinin kelime ekleme, kelimelerin odak vurgusu, mantıksal bir sonuca işaret etme, dikkat çekme, duyguları ifade etme, analitik yapılarda yardımcı fiilin rolü gibi birleşik oluşturmeyen (non-conjunctional) işlevleri ele alınmıştır. Çalışmanın malzemesi, elektronik Buryat Corpus'ta (bundan sonra BC olarak anılacaktır) yayınlananlar da dahil olmak üzere Buryat yazarların modern sözlükleri ve kurgu metinleridir.

“Kelime ekleme” İşlevi

Buryat dilinde ge- “konuşmak” konuşma fiilinden dilbilgiselleştirilmiş de-partitif ve participial formlar için ana birlik dışı işlevlerden biri, kelime dahil etme

işlevidir -özel isimlerin (kişisel isimler, toponimler, nesnelere isimleri, sanatsal eserler vb.) özel adların (kişi adları, yer adları, nesne adları, sanat eserleri vb.) genellikle ek olarak, ancak sadece ek olarak değil. Bu aynı zamanda ideofonların ve alıntı kelimelerin cümleye eklenmesini içerir.

ge- fiilinin biçimleri, özel isimleri ek olarak eklemek için bağlama edatı ortacı olarak kullanılır. Esas olarak *gezhe* biçimi, ge-'den -zhA'da -жА bir bağlama ortacı edatı sonra dAg'da -ДАГ (ГЭДЭГ), çoklu ortaç biçimi (gedag) ve daha az sıklıkla diğer biçimlerdir. Kalmukça гиж biçimi içşn Buryatça гэжэ biçimine benzer şekilde G. Ts. Pyurbееv de kelimeyi belirli kelimeyi ekiyle bağlayan iyelik parçacığının işlevini belirtir.

V. Baranova'nın belirttiği gibi, bu durum asimile edilmemiş alıntı kelimelerin kullanılmasını da içerir. "...gi- fiili yabancı, yabancı dilde konuşmaya işaret eden metadilbilimsel işlevi yerine getirir (Baranova, 2015, s. 14) Buryat dilinde bu tür ödünclemeler kişi adlarıyla aynı şekilde biçimlendirilir.

Wyber **gegege** yuumen bii **bol-ooH**

"Wyber **diye** bir şey **var**" (bilgi)

вайбер гэжэ юумэн бии вайбер рсl вещь бол-оо есть становиться-рс.рсs[3sg/pl] 'Появилась такая вещь, как вайбер' (инф.).

гэжэ biçiminin bu işlevi hala açıklayıcı bir birlik olarak temel rolüne yakındır ancak dilbilgiselleşmede biraz farklı bir yol izlemiştir.

гэ- "konuşmak" fiili aynı zamanda ideofonları içeren kelimeleri dahil etmek ya da daha doğrusu dilbilgiselleştirmek için de kullanılır ve mecazi kelimeler yani ses taklitleri ve nesnelere görsel imajını aktaran kelimeler. "Konuşmadaki ses taklidi sözcükler yalnızca gehe "konuşmak" yardımcı fiiliyle birlikte görülür; bu fiil sözlük anlamını kaybeder ancak sözdizimsel ilişkileri ifade etmek için gerekli tüm morfolojik göstergeleri alır. Figüratif (yansıma) kelimeler, örneğin yalas (hızlı, şimşek gibi parlayan bir şeyi karakterize eder) veya gyher-gyher (kambur bir kişinin yürüyüşü hakkında) de ge- fiilinin desteğiyle kullanılır.

Bu tür sözcüklerin ge- ile birleşimleri birleşik fiiller olarak işlev görür, örneğin har-yar ge- (lit. har-yar “konuşmak”) > gürlmek. ge- fiili yüklem sonlu ve mastar ve eylem kipi durumuna karşılık gelen biçimi alır.

İdeofonların ge- “konuşmak, telaffuz etmek” fiilinden gelen sonlu tesniye biçimiyle birleşimleri гэ-тэр eylemin derecesini ifade eder. ‘har-yar’ (MÖ)

Mecazi sözcüklerle kombinasyonlarda ge- fiilinin karakterizasyonu hakkında bir soru ortaya çıkmaktadır. Bunları sözlükselleşmiş olarak adlandırmak hala zordur yani henüz bir sözcük oluşumu sorunu değildir; ge- fiilinin rolü bir yardımcı fiilin rolüne yakındır, bir bütün olarak kombinasyonun sözdizimsel işlevine bağlı olarak hala serbest bir morfolojiyi koruduğu için. Dolayısıyla ekler ve ödünç isimler söz konusu olduğunda ge- fiilinin biçimleri zaten parçacık olarak nitelendirilirken mecazi sözcükler söz konusu olduğunda kesin bir nitelendirme yapılamaz. (s. 81)

3. Bazı zarfların ve sıfatların eklenmesiyle, eylem şekli anlamına gelen tarz bildiren kararlı kombinasyonlar oluşturulur, örneğin *arai gege arai гэжэ,, yahab gege* “bir şekilde, ancak” *яахаб гэжэ, халтад гэхэдэ* ‘чуть что’ “sadece biraz”

Арай гэ-жэ хоёр аяга хү ол-оо-б! едва аух-сүв два чашка молоко находить-рс.prs-1sg ‘Кое-как нашел две чашки молока!’ (БК).

(10) *Намжал яахаб гэжэ бэе-э бари-ба Н. q-рс.fut-pcl pcl тело-геfl держать-pst[3sg/pl]* ‘Намжал кое-как сдержался’ (БК).

хайн ‘хороший’ iyi sıfatı ile гэ- fiili üstünlük derecesinin anlamını ifade eden kararlı kombinasyonlar oluşturur. *хайн гэ-дэг* ‘очень сильно, как следует, хорошенько’, *хайн гэ-тэр* ‘очень сильно, в высшей степени’, *хайн гэ-гшын* ‘очень сильно, как следует’.

hain gae-dag “çok güçlü, düzgün, iyi”, *hain gae-tar* “çok güçlü, en yüksek derecede” *hain gae-gshyn* “çok güçlü, düzgün”

Ele alınan yapılarda biçimlerin orijinal fiille bağlantısı pratikte kaybolur ve ge- fiilinden gelen biçimler parçacık olarak hareket eder.

Odaksılık: ge- Temelli Odaksılık Birimleri

гэ- fiilinin bir dizi biçimi parçacık olarak gramerleştirilmiştir; bunların çoğu Akademik Gramer’de Академической грамматике ve К. М. Çeremisov’un sözlüğünde sunulmuştur ancak orada verilen işlev açıklamaları ya çok kısa ya da yetersizdir (1951, s. 82). Buryat dilindeki iki birim *-AashA* ve *-gshA* ile гээшэ ve гэгшэ *geheshe* ve *gegshe* üzerine odaklanmıştır. Son çalışmaların gösterdiği gibi bu ortaçların anlamları fiil tabanı tarafından adlandırılan eylemin/durumun tam özellikleriyle değil, bu konudaki bilgiye erişimle karakterize edilmesidir: yalnızca konuşanın bilgisi (*-gshA*) veya konuşanın ve dinleyenin genel bilgisi (*-AashA*). Bu iki biçimin kolaylıkla dilbilgiselleştirilebilmesi tesadüf değildir.

Bu parçacıklar bir cümlenin isim üyelerini, koşulları ve yüklemi oluşturabilir, işlevleri tam anlamlı bir kelimeyi veya ifadeyi vurgulamak, odaklamak, mantıksal bir sonuç çıkarmak, bir duyguyu ifade etmektir.

Genel bilginin odak ortacının bir biçimi olan гээшэ parçacığı özne ve yüklem bir göstergesi, ‘nötr veya ironik bir onaylama parçacığı’ veya bu nedenle, bu nedenle oldu, çünkü vb. anlamına gelen görevli bir parçacıktır, hizmet sözcüğü olarak adlandırılır.

Bu parçacığın işlevi, eşlik ettiği kelime veya ifadeyi vurgulamak, odaklamaktır. Anlamı, bileşenlerinin anlamlarından oluşur. Ge- fiili adlandırmayı, bir şeyi adlandırmayı (genellikle yeni bir bakış açısıyla) belirtir. *-AAшA* ortacı ‘ortak bilgiye’ (tam olarak ne hakkında konuştuk/ birlikte ne gözlemledik/ ortak bilgi nedir) atıfta bulunduğunu vurgular. Bu nedenle bağlamın zaten bilinen bir unsuruna atıfta bulunan işaret zamirleri oluşturabilir. Yazarın derlem malzemesinin gösterdiği gibi bu parçacık cümlenin farklı öğelerine nominal üyelerine eşlik eder, sadece gramerlerde tanımlandığı gibi özneye değil, aynı zamanda duruma da. Bu tür kombinasyonlarda sözdizimsel işleve karşılık gelen durum kategorisinin yanı sıra ve aitlik işaretleri tam anlam yüklü sözcük yerine parçacık tarafından alınır.

İncelenen ikinci parçacık, гэгшэ “öyle denir, çağrılan” гэ- yardımcı fiilinden -гшA “odak (bir kerelik)” ortacı biçimidir. *-AAшA*’dan farklı olarak *-гшA*’nın odağı genel bilgiye değil, sadece konuşmacının bilgisine dayandığından özne ile birleştirilmez (özne genellikle verilen/konuyu adlandırır yani genel bilgi ile

ilgilidir) buna göre рэгшэ çoğunlukla metindeki kişilerin ilk kez tanıtımında yeni bir karakter tanıtımında gerekli durumların işlevlerine göre göstergelerini varsayarak kullanılır. Doğrudan ve dolaylı tümleçli yapı örnekleri verilir.

Sadece -рша'daki odak ortacının bir biçimi olan рэгшэ birimi, durum işlevli sıfatlarla birlikte bulunur. Bazı özelliklerin odaklanması, 'çok, en' anlamının gelişmesine katkıda bulunur.

Sıfatlarla birlikte (рэ-рш-ээр) biçimiyle рэгшэ birimi en yüksek eylem derecesini ifade eder. (s. 83)

Bu durumda sıfatlardan zarfların oluşmasına da hizmet eden orudatif durum ekı bir parçacık oluşturur. K. M. Çeremisov bunu eylem belirtisi gösteren dolaylı sözcüklerde bir son söz olarak değerlendirmiştir (1951, s. 167). Bu yapılarda birimlerin asıl fiille bağlantısı daha zayıftır.

Yüklem Tümcesini Oluşturan Parçacıklar

Buryat dilinde yüklemi oluşturan рэ- fiili temelinde birkaç parçacık bulunur: Bunlardan en sık görüleni genel bilginin odak parçacığı рээшэ sonra onay parçacıkları рэхэ, рэжэ ve değerlendirici parçacık рэхээр'dir. İkinci odak parçacığı olan рэгшэ ise yüklemle birleştirilmez. Buna göre yükleme eşlik eden, konuşmayı veya gözlemi özetleyen, 'X'i söyleyebiliriz ve hepimiz zaten bunu biliyoruz' türünde bir anlam ifade eden son bir söz olduğunu göstermektedir (s. 84).

“Аба-мни ер-ээ! отец-poss1sg приходить-рс.prs ‘Отец-мой пришел!’ (инф.);

Babam geldi!

Аба-мни ер-ээ рээшэ! отец-poss1sg приходить-рс.prs pcl ‘Значит, отец-мой пришел!’ (инф.)

Demek babam geldi!”

İlk örnek, özel bir bağlam gerektirmeyen bir gerçeğin basit bir raporudur. İkinci örnek bir tartışmanın (başkalarıyla) sonucu veya mantıksal bir sonuçla akıl yürütmedir. Dış işaretlere dayalı bir çıkarım sunan örnekte olduğu gibi

İsim yüklemine oluşturan odak anlamlı parçacık, dikkat çekerek vurgulama işlevini yerine getirir

Энэ миний бэлэг гээшэ

Этот мой подарок рсl ‘Вот это мой подарок (а не что-то другое)’ (БК).

Bu benim hediyem (başka bir şey değil)

Sıfatlarla oluşturulan yüklemlerde ayrıca niteliksel özelliğe odaklanarak farklı duyguları güçlendirebilir. Tonlama burada önemli rol oynar ve noktalama (ünlem) işaretleriyle yazıya yansıtılır.

‘Гоё гээшэ-нь! красивый рсl-poss3 ‘Какой красивый! (усиление эмоции восхищения)’ (БК);

Ne kadar güzel! (hayranlık duygusunu pekiştirerek)

(26) Хүйтэн гээшэ-нь! холодный рсl-poss3 ‘До чего холодно!’ (усиление эмоции возмущения) (БК).

Ne kadar soğuk! (öfke duygusunu pekiştirerek)”

Buryatçada duygusalılığı ifade etme ve yoğunlaştırma araçlarından bahsetmişken ге- fiilinin rolünün çok önemli ve çeşitli olduğunu vurgulamak gerekir. Duygusal tutumu ifade etmenin özel araçlarından biri ге- fiilinin mastar biçimlerinin юн ‘ne’ soru sözcüğü ile birleşimine dayanır юун-эй, юун-ш гэ-һэн, юун-(шье) г-ээшэ-б

‘Юун гэхэн аймшагтай q рсl опасный ‘Как же опасно!’ (БК);”

Bu tür özelleşmiş deyimsel kombinasyonların malzemesine bakılırsa ге- fiilinin duygusalılığı ifade etmedeki rolü şu tekniğe dayanmaktadır: Ana eylemin yüksek yoğunluğunun sonucu olarak bazı eylemleri/olayları adlandıran konuşmacının/karakterin içsel doğrudan konuşmasını dolaylı bir sıfat olarak sunar

(30) Хүл нога бай-на-л быть-prs-рсl гэ-жэ аух-сvb бегать-prs гүй-нэ гээшэ-б рсl-1sg ‘Вот, значит, бегаю со всех ног (букв. ноги есть, говоря)’ (БК);

(31) Бол-ёо-бди ге-тэр-ээ перестать-рс.prs-1pl аух-сvb-refl эдеэл-ээ-бди кушать-рс.prs-1pl ‘(Мы) наелись досыта (букв. до такой степени, что сказали, мол, мы больше не будем’ (инф.).

Bu tür deyimleştirilmiş yapılarda orijinal konuşma fiiliyle bağlantı hala hissedilir ancak bu yapılardaki kabul edilebilir yüklem aralığı zaten sınırlıdır eğer deyimleştirilmemişse.

Çok Anlamlı Analitik Bir Yapıda Yardımcı Fiilin Rolü

Konuşma fiili гэ-, farklı anlambirimlerin analitik yapılarında yardımcı fiil olarak yaygın bir şekilde kullanılmaktadır. Bunlardan bazıları zaten analiz edilmiş ve iyi tanımlanmıştır, örneğin prospektif (-хА гэ-), zayıflatılmış eylem (-д гэ-), миративности mirabilite (-н гэ-)

Daha önce analiz edilmemiş ancak K. M. Çeremisov'un sözlüğünde (s. 174) bahsedilen –хА-дал гэ- yapısını ele alalım; 'öyle görünüyor ki...; neredeyse değildi; sanki, sanki' çevirisini verir Rusça sınırlayıcı son ek -ovat ile çevrilebileceğini belirtir.

Bu çalışmadaki derlem malzemesi, bu çok anlamlı yapının en az dört anlamı olduğunu göstermektedir: Konuşmacının anlatılan durum hakkındaki belirsizliği (şüphesi), zayıflatılmış eylem 'zar zor, biraz biraz' kesintiye uğramış eylem 'olmaya başladı... ama' ve gerçek dışılık 'sanki, sanki'

(34) Доржо гэр-т-ээ оро-хо-дол г-ээд, яба-ша-ба

саашаа Д. дом-dat-refl входит-рс.fut-pcl aux-cvb прочь идти-intens-pst[3sg/pl]
'Доржо начал было заходить в дом, но ушел прочь' (инф.)

Epistemik kiplik anlamına gelen böyle bir yapı, figüratif resimler oluşturmak için metindeki öznel, gerçek dışı planı güçlendirebilir

Баторов-ай үһэн-иинь үрзы-н бодо-шо-хо-дол гэ-нэ

Batarov'un saçları diken diken oldu

Bu analitik yapıda söz konusu biçimler ge- konuşma fiiliyle olan bağlantılarını tamamen kaybetmiştir.

Çalışma, ge- 'konuşmak' fiilinin biçimlerinin Moğol dillerinin sözdizimsel sisteminde önemli rol oynadığı yönündeki yaygın tezi doğrulamaktadır. Bu fiilin mastar ve sonlu biçimleriyle Buryatçadaki yapıların analizi, verilerin büyük

çoğunluğunda dilbilgiselleşmiş biçimlerin zaten orijinal fiille zayıf bir bağlantı gösterdiğini, çeşitli işlevlere sahip parçacıklar haline geldiğini göstermektedir. Fiil biçimlerinin morfosentaktik olasılıklarının anlaşılmasında önemli ölçüde katkıda bulunmaktadır. Bu biçimlerin dilbilgiselleşme yönlerini diğer Moğol dilleriyle karşılaştırmalı olarak izlemek ilginç sonuçlar verebilecektir.

Huzhu'nun diğer lehçelerinde olduğu gibi, Karlong'da da sayı fiilleri yardımcı fiil olarak işlev görebilir. Sonlu fiil ekleri olabilirler ve iç içe geçmiş fiilden sonra eklenirler. ge: 'koymak' tamamlayıcı fiil olarak yalın bir kök alır. Yardımcı fiil olan ge- fiilin anlamını yoğunlaştırmak için kullanılır (Faehndrich, 2007, s. 197).

2.3.12. Оçih/Очих ^{ᠣᠴᠢᠬᠢ} “ulaşmak, varmak”

Moğolca оч- fiili çoğunlukla doğrudan anlamında kullanılır; fiilin mecazi ve kinayeli kullanımı nadirdir. Tespit edilen metaforik anlamlı tek ifade, 'sonunda, nihayet' anlamına gelen ve güçlü bir şekilde olumsuz bir duygusal yüke sahip olan очиж очиж biçiminde tekrarlanan ifadedir (Zikmundova, 2011, ss 71-72).

Ana fiil olarak oçi- 'gitmek' anlamını taşıyan fiilin yardımcı fiil olarak 'yaklaşmak, -e yazmak' anlamlarını işaretlediğini söylemek mümkündür.

Altay dillerinin sözel yönlendirme sistemlerini oluşturan temel kavramlar 'buraya gelmek', 'oraya gitmek', 'yola çıkmak ve seyahat etmek', 'yükselmek' ve 'alçalmak', 'dışarı çıkmak' ve 'içeri girmek'tir. Bunlar ayrıca 'geçmek', 'eve dönmek', 'başlangıç noktasına dönmek', 'varmak', 'takip etmek' vb. kavramlarla tamamlanmaktadır (Zikmundova, 2011, ss 59-60). Bu fiillerin çoğu fiilimsi ve mecazi anlamlarda kullanılmaktadır. Hareket fiilleri çoğu zaman çeşitli söz öbeklerinin önemli bir parçasıdır (bk. Zikmundova 2010, ss. 96-97). Bu iki fiilin anlamı konuşmacı ile ilişkili olarak tanımlanır. Teorik olarak bu iki fiil, biri konuşmacının mevcut konumundan farklı bir noktaya ulaşmayı, diğeri ise konuşmacının bulunduğu yere varmayı ifade eden temel anlama sahip bir çift zıtlık oluşturur.

Moğolca оч- fiili, Sibe dilindeki gən- fiili gibi (bkz. Zikmundova 2010, s. 96), 'belli bir yere gitmek' anlamında kullanılır. Diğer önemli anlam aralıkları bir nesneye veya bir kişiye yaklaşmak, bir yere girmek ve sonunda orada insanlarla buluşmak vb. içerir. Toplanan malzemenin verdiği izlenim, Moğolca оч- fiilinin asla hareketin başlangıç noktasından ayrılmaya atıfta bulunacak şekilde yorumlanamayacağıdır. Hareket sürecine atıfta bulunabilir, bu durumda ya hedefe yaklaşma anlamını vurgulayan sürekli fiil biçimini alır ya da оч- fiilinin yön veya hedef anlamıyla modal bir fiil olarak işlev gördüğü cümlelerde bulunur. Genellikle оч- fiilinin en sık kullanılan anlamları belirli bir noktaya varmak ve belirli bir amaçla bir yeri ziyaret etmektir, bu durumda çoğunlukla ziyaretin tüm olayına atıfta bulunur. Bu anlamda, özel bir amaç olmaksızın bir yeri ziyaret etmeyi ima edebilen yav- + LAT. fiili ile bir karşıtlık vardır (örneğin, агуйд очно '(Ben) mağaraya gideceğim (bir ritüel gerçekleştirmek, araştırma yapmak, vb. için)' vs. (Zikmundova, 2011, ss 61).

Hareket Sürecine Atıfta Bulunan Оч-

оч- fiili hareket sürecine atıfta bulunduğunda, vurgu çoğunlukla hareketin amacına yaklaşmak anlamına gelir: *Би очиж байна* (Zikmundova, 2011, ss 61).

Belirli Bir Yere Varış Anına Atıfta Bulunan Оч-

оч- fiili belirli bir noktaya ulaşma anlamını ifade ettiğinde, hareketin hedefi, 2'de olduğu gibi (tüm şehri kastederek) oldukça geniş bir şekilde tanımlanabilir veya konuşmacının ortak muhatabın kesin konumuna varmayı kastettiği 1'de olduğu gibi daha dar bir şekilde tanımlanabilir. Bazı bağlamlarda оч- fiili bir şeyin ya da birinin yakınına varmayı ifade eder ve bu durum 3'te olduğu gibi açıkça belirtilebilir (Zikmundova, 2011, ss 62).

1. *Би таван минутын дараа очно.*
2. *Дорж Улаанбаатарт очсон байна.*
3. *Би яг хажууд нь очсон юм.*

Halha Moğolcasında Оч- Fiilinin Öbeklerdeki Durumu

Biçimsel açıdan Moğolca оч- fiiliyle kurulan cümleler оч- fiilinin konumuna göre iki gruba ayrılabilir. Birinci türde оч- fiili ilk pozisyonda bir dönüşlü fiil şeklinde gelir. İkinci türde ise оч- fiili son konumda yer alır ve kendinden önceki fiil(ler) tarafından belirlenir.

Оч- Fiilinin İlk Unsur Olarak Yer Aldığı Birleşik Yapılar

оч- fiili, bir söz öbeğinde ilk konuma geldiğinde, ardından gelen fiilin türüne bağlı olarak değişen derecelerde dilbilgiselleşme gösterir:

1. Tam sözlük anlamı olan fiiller
2. Yardımcı Fiiller
3. Diğer Hareket Fiilleri

Tam Sözlük Anamlı Bir Fiilin veya Fiillerin İzlediği Оч- Fiilli Cümleler

Bu tür ifadeler çoğu zaman doğrusal bir eylem zincirinin tanımı olarak görülebilir. Bununla birlikte, bu tür bir ifadenin sabit bir üyesi olarak оч - fiilinin sıklığı, çoğu zaman hareketin yönünü tanımlayan veya bir eylemin yerini belirten uzamsal bir belirleme olarak biraz dilbilgiselleştirilmiş işlevini ima edebilir. Toplanan materyal, оч- fiilinin bu tür ifadelerde kullanımının genellikle bir yeri ziyaret etme veya bir amaç için insanlarla buluşma anlamını ön plana çıkardığını göstermektedir (Zikmundova 2010, s. 100).

“Ой модонд байгаа дугандаа очиж суух хүсэлтэй гэжээ.

Чи өөрөө очиж ав.

Цагдаа дээр очиж асууж өгөөч гэж гуйсан.

Би өөрөө очоод сунгуулах ёстой байсан.

Тэр хувьцааг илүү хэрэглэж болдог болов уу гэж очиж уулзсан” (Zikmundova, 2011, s. 66).

Yardımcı Fiille Birlikte Оч- Fiili

Bu tür öbeklerde оч- fiili tam sözcük anlamını korur ve dilbilgisel ya da kipsel anlamı olan bir fiil tarafından daha da belirginleştirilir. Burada en sık kullanılan yardımcı fiil үз- 'görmek' fiilidir ve bu fiil Halkha Moğolcasında hem 'denemek' hem de 'tecrübe etmek' anlamlarını kapsar. Diğer ana yardımcı fiillerden чада- 'yapabilmek' ve бол- 'mümkün olmak, izin verilmek' sıkça kullanılır (Zikmundova, 2011, s. 67).

“Хоёулаа очиж үзье.

Та Монголд очиж үзсэн үү?

Найз нь очиж чадахгүй нь.

Би тантай цуг очиж болох уу?”

Diğer Hareket Fiillerinin Takip Ettiği Оч- Fiilli Cümleler

Sibe'de olduğu gibi, diğer hareket fiillerinin takip ettiği оч- fiilli cümleler diğer cümle türlerine göre daha seyrek ve çoğunlukla kalıplaşmış deyimsel ifadelerden oluşur. Avrupa dillerine yapılan çevirilerde bu tür ifadeler genellikle tüm eylem tanımını temsil eden tek bir fiil ile çevrilir. ч- fiilini takip eden diğer hareket fiillerinin bulunduğu öbekler, son konumda ч- fiilinin bulunduğu öbeklerden çok daha az sıklıktadır (Zikmundova, 2011, s. 67).

Би одоо очиж явна.

Buradaki оч- fiili, яв- 'gitmek, seyahat etmek' ana fiili tarafından atıfta bulunan hareketin amacını ifade eder

Доржийнд очоод ирлээ.

Оч- Fiilinin Son Öge Konumunda Bulunduğu Cümleler

оч- fiili bir öbekte son konumda yer aldığı anda, çoğunlukla hareket, varış veya ziyaret gibi tam sözlük anlamını korur ve önceki fiil(ler) tarafından değiştirilir. Bu

tür öbeklerin anlamsal alanı geniştir ve değiştirici fiil hareketin amacını, şeklini veya çeşitli koşullarını belirtebilir. Ayrıca оч- fiili sıklıkla diğer hareket fiilleriyle birleşerek genellikle fiili deyim olan öbekler oluşturur. Buna göre, cümleler ilk fiilin semantiğini takip ederek dört gruba ayrılabilir:

1. Hareketin koşullarını belirten fiiller
2. Hareketin amacını belirten fiiller
3. Hareketin şeklini belirten fiiller
4. Diğer hareket fiilleri

Оч- Fiili İle Hareket Koşullarını Belirten Cümleler

Bu kalıp boyunca oluşan cümle türlerinin çeşitliliği, Moğolcada fiillerin ve söz öbeklerinin önemli konumuyla bağlantılıdır. Bu ifadelerin bazıları oldukça sabit ifadelerken, diğerleri rastgele oluşturulmuştur (Zikmundova, 2011, ss 69).

Оч- Fiilinin Amaç İfade Eden Bir Fiil Tarafından Belirtildiği İfadeler

Halha Moğolcasında bu tür cümleler genellikle amaç ifade eden fiil tarafından instrümental durumunda gelecekteki bir isim şekliyle işaretlenir (bileşik son ek - хаар⁴)

Оч- Hareketin şeklini veya Tarzını İfade Eden Bir Fiille Belirtilen Yapılar

Bu tür ifadeler anlatımda sıkça kullanılan araçlardır. Hareketin belirli bir biçimini belirtmenin yanı sıra, ilk fiil genellikle ana fiile önemli kipsel anlamlar katar (Zikmundova, 2011, ss. 69).

гүйж оч- ifadesi, aceleciliğin yanı sıra, emanet edilen kişiye olan inanç kipliğini de ima eder.

гүйгэд оч- 'koşarak varmak' ifadesi, 'sığınmak' veya 'yardım istemek için gelmek' kipsel anlamını ima eder (Zikmundova, 2011, s. 69).

Diğer Hareket Fiilleri Tarafından Nitelenen Оч- Fiilini İçeren Cümleler

Bazı durumlarda bu grup ile bir önceki grup arasındaki sınır oldukça belirsiz olsa da bu gruptaki hareket fiilleri bir önceki gruptaki fiillerden daha genel anlamlarının yanı sıra spesifik “uzamsal” semantikleriyle de ayrılır. Yukarıdaki örneklerin çoğu belirli bir kipsel anlamı olan fiili deyimlerdir. Bu tür ifadelerde daha sık görülen bazı hareket fiilleri şunlardır: яв- 'gitmek, seyahat etmek', хүр- 'ulaşmak, varmak', ойрт- 'yaklaşmak', дага- 'takip etmek' vb. (Zikmundova, 2011, s. 70).

Burada яв- 'gitmek, seyahat etmek' fiili belli bir yere varma sürecinin altını çizmekte, beklenti yaratmakta ve bunu takip eden sürpriz anını ön plana çıkarmaktadır.

дөх- fiili, hareket hedefine ulaşmadan ona yaklaşmak anlamına gelir. Çoğu zaman 'neredeysen oraya varmak' olarak çevrilebilir.

Figüratif ve Metaforik Anlamlarıyla Ekleşik Yapılarda Моғолca Ир- Fiili

Birincil konumda ир- fiilinin bulunduğu cümleler

Bu yapıya sahip tümceler ayrıca geçici olarak üç gruba ayrılır: 1. ир- fiilini tam sözcük anlamı taşıyan fiil(ler)in izlediği tümceler, 2. ир- fiili ve bir yardımcı fiilden oluşan tümceler ve 3. ир- fiili ve başka bir hareket fiilinden oluşan tümceler.

Tam Anamlı Bir veya Daha Fazla Fiilden Önce Gelen Ир- Fiiliyle İbareler

Bu tür öbekler olayların gidişatını tam sözlük anlamıyla (yani herhangi bir türde yardımcı olarak da işlev görmeyen) daha fazla fiili sıralayarak anlatır. Bu ifadeler genellikle sabit anlamlı deyimlerdir, ир- fiili çoğunlukla tam sözlük anlamını korur (Zikmundova, 2011, s. 75).

Ир- Fiili ve Bir Yardımcı Fiilin Bulunduğu Birleşikler

Bu tür ifadelerde ир- fiili her zaman tam sözlük anlamını korur ve daha gramatikal bir anlama sahip bir fiil tarafından nitelenir.

Би нэг их мөнгөтэй ирж чадаагүй.

Diğer Hareket Fiilleri ile Kullanılan İfadeler

İki veya daha fazla hareket fiilini birleştiren ifadeler genellikle sabit anlamlı deyimler oluşturur.

Сая хоёр морьтой хүн ирэд явсан.

Lit., Recently two horse-SOC. person come-CONV.PERF. go-NOM.PERF.

Bir süre önce buraya iki atlı geldi.

ирэд яв- 'gelmek ve ayrılmak' deyimini, konuşmacının bulunduğu yerde veya anlatılarda bir hikayenin ana sahnesinde gerçekleşen kısa bir ziyareti tanımlamak için sıkça kullanılan bir deyimdir.

Ир- Fiilinin Son Konumda Bulunduğu Cümleler

Bu tür ifadeler, belirleyici fiilin anlambilimine bağlı olarak üç gruba ayrılabilir: 1. Hareketin koşullarını belirten fiiller 2. Hareketin biçimini belirten fiiller 3. Diğer hareket fiilleri 4. Tamamlanmış bir eylemi belirten fiiller (Zikmundova, 2011, s. 76).

Hareket Durumlarını Belirten Bir Fiilden Önce Gelen Ир- Fiilini İçeren Cümleler

аваад ир-/ авч ир- (almak/gelmek için almak) deyimini çoğunlukla 'getirmek' anlamında kullanılır. Bununla birlikte, biraz değiştirilerek 'bir şeyi (birine) vermek' anlamında kullanımı da sıktır.

Tamamlanmış Bir Eylemi Gösteren Ир- Fiilini İçeren Cümleler

ип- fiili genellikle bir yeri ziyaret etme (genellikle bir şey yapmak amacıyla) ve geri dönme sürecini anlatan ifadelerde kullanılır ve eylemin tamamlandığı anı ön plana çıkarır.

Değişken, Figüratif ve Metaforik Anlamlarıyla Moğolca Ип- Fiili

ип- fiili çoğu zaman, çoğu konuşmacıya doğru hareketin uzamsal anlamıyla bağlantılı olan değişmeli ve fiili anlamlarla kullanılır. En sık kullanılan fiili anlamlar zaman içinde değişim (Ör. 1,2), ortaya çıkma anlamı (yokluktan ışığa gelme - Ör. 3) ve zaman içinde gelenek ya da süreklilik anlamıdır (geçmişten konuşma anına doğru gelme - Ör. 4,5). Örn. 1,2'nin temsil ettiği anlamda ип fiili 1,2 ile temsil edilen anlamda ип- fiili her zaman olumlu bir değişime işaret eder ki bu da fiilin fiilimsi kullanımında önemli bir andır. Ortaya çıkma (çoğunlukla гар- 'dışarı çıkmak, ortaya çıkmak' fiili ile ifade edilir) ve zaman içinde devam etme (çoğunlukla яв- 'gitmek, seyahat etmek' fiili veya уламжил- 'teslim etmek' gibi bir fiil ile ifade edilir) anlamlarında ип- fiili 'gün ışığına çıkma, konuşmacıya veya konuşma zamanına doğru gelme' anlamında bir niteleyici (modifier) olarak işlev görür, ancak konuşmacının olumlu tutumunu ifade etmek de anlamının önemli bir parçasıdır (Zikmundova, 2011, ss 79).

Anlatıda ип- fiili çoğunlukla hikâyenin geçtiği sahneye ya da oyuncunun konumuna işaret ederken, оч- fiili odağı değiştirmeye yardımcı olur.

Halha Moğolcasında ип- ve оч-

Sibe'de olduğu gibi (bkz. Zikmundová 2010, s. 122), оч- ve ип- fiilleri arasındaki temel biçimsel kullanım farkı, dolaylı nesnenin ifade edilme şekliyle ilgilidir. оч- fiili söz konusu olduğunda hareketin amacı belirsizdir ve ya belirtilmeli ya da bağlamdan anlaşılmalıdır. ип- fiilinin hareket amacı konuşmacının mevcut konumuyla özdeşdir ve çoğu durumda daha fazla belirtme ihtiyaç duymaz. Bu nedenle оч- fiili, amaç bağlamdan anlaşılmadığı sürece çoğunlukla nesne ile birlikte kullanılırken, ип- fiili başlangıçta dolaylı nesne olmadan kullanılır. Sibe örneğinde olduğu gibi, modern iletişim yolları fiilin kullanımına değişiklikler

getirerek dolaylı nesnenin ifade edilmesiyle sonuçlanır. Temel anlamları incelendiğinde, оч- fiili mekânsal olarak çok somuttur ve her zaman belirli bir yere varış anlamını vurgularken, asla hareketin başlangıç noktasından ayrılma anına atıfta bulunmaz. Biraz kaymış bir kullanımda, belirli bir amaç için bir yeri ziyaret etme anlamı özellikle sıktır. Bu anlamda anlamı, basitçe 'ayrılmak, yürümek' anlamına gelen яв- fiilinin anlamından daha özeldir. ир- fiili daha gevşek bir şekilde tanımlanır ve genellikle başlangıç noktasından ayrılma anı da dahil olmak üzere tüm hareket süreci için kullanılır. Varış vurgusu, ир- fiilinin anlamsal alanının önemli bir parçası değildir. Öbeklerin biçimsel yapısı incelendiğinde, оч- fiili son konumda öbekteki ilk konumdan daha sık yer alırken, ир- fiili söz konusu olduğunda her iki türün de eşit sıklıkta olduğu görülmektedir. Anlambilim açısından bakıldığında, оч- fiili, hareketin hedefine ve amacına yaptığı vurgu nedeniyle, genellikle amaç belirten fiillerle birleşirken, ир- fiili söz konusu olduğunda amaç ifade eden öbekler özellikle sık değildir. 'Oraya gitmek' fiilinin yardımcı işlevinin genellikle mekânsal anlamıyla (yön ifade eden) doğrudan bir ilişkisi vardır. Bu, İngilizceye çeviri durumunda, genellikle anlamını bir deiktik zamirle, genellikle 'there' zamiriyle ifade ederek yansıtılır. ир- fiilinin en sık görülen yardımcı veya kipsel işlevi tamamlanmış bir eylemin tanımlanmasıdır, örneğin хоол идэд ирлэ “Öğle yemeği yedim.” (= Öğle yemeği yemeye gittim, bitirdim ve geri döndüm). оч- fiili çok dar bir fiilimsi kullanım alanına sahipken (aslında fiilimsi anlamı olan sadece bir deyim buldum), ир- fiilinin konuşmada sıkça kullanılan birkaç fiilimsi anlamı vardır. İki zıt anlamlı sözcük duygusal yükleri açısından da farklılık gösterir; 'oraya gitmek' kavramı 'dışarı, uzak, yabancı, tanıdık olmayan', bazen de 'korkutucu' ile ilişkilendirilirken, 'buraya gelmek' kavramı 'kendi, tanıdık, yakın' fikirleri ve diğer olumlu duygularla güçlü bir şekilde bağlantılıdır. ир- fiili daha geniş bir kullanıma sahiptir ve çoğu zaman оч- fiilinin anlamsal alanının bir kısmını üstlenir. ир- fiilinin mecazi anlamlarının çoğu olumlu duygusal tonlara sahipken, оч- fiilinin kullanıldığı tek mecazi deyim güçlü bir olumsuz kipliğe sahiptir (Zikmundova, 2011, ss. 81-82).

Temel gramer yapısı Hint-Avrupa gramer terimleriyle kolayca ifade edilebilen Altay dilleri, çoğunlukla iç gramer sistemlerini ortaya çıkaracak alternatif araçlardan yoksundur. Bu durumda dillere betimsel yaklaşımın özellikle önemli olduğu görülmektedir, çünkü yalnızca dil malzemesi toplamak ve mevcut araçları kullanarak kapsamlı bir betimleme yapmak Altay dillerinin temel gramer özelliklerini ve Hint-Avrupa dillerinden farklılıklarını ortaya çıkarabilir. Tüm Altay dillerinde ve diğer bazı Doğu Asya dillerinde, diğer fiiller arasında bir şekilde özel bir konuma sahip olan en yaygın ve temel eylemleri ifade eden bir grup fiil görebiliriz. Bazen 'betimleyici' fiiller olarak adlandırılırlar ve çok 'somut' anlamsal referanslarına rağmen, ana karakteristik işlevleri daha büyük bir soyutlama derecesidir. Orijinal sözcük anlamlarında kullanılmalarının yanı sıra, bu fiillerin bir dizi yardımcı ve dilbilgisel işlevi vardır (Zikmundova, 2011, ss. 95-96).

Hareket ile bağlantılı fiiller her zaman bu grubun önemli bir parçasıdır. Hareket fiillerinin işaret ettiği temel kavramlar, Korece ve Japonca da dahil olmak üzere birçok Çin-Tibet ve Altay dilinde genellikle aynıdır

Çeşitli dillerdeki hareket fiillerinin anlamsal yönleri birçok bilim insanı tarafından incelenmiştir. Leonard Talmy (1975, 1985, 2000), Beth Levin and Malka Rappaport Hovav (1992), Dan Slobin (1996) Çalışmaların çoğu, hareket fiillerinin sematik özelliklerinin diller arası karşılaştırması için farklı dillerin materyallerini kullanmaktadır Altay dillerine odaklanan araştırmacılar, çoğunlukla L. Talmy'nin kavramsal çerçevesini ve onun ortaya koyduğu terminolojiyi (Hareket olayı, Şekil, Zemin, Yol) başlangıç noktası olarak alırlar Tsuneko Nakazawa (2007, 2009).

Genel olarak, çoğu Avrupa diliyle karşılaştırıldığında, Altay dillerinde fiillerin uzamsal ifadelerin önemli bir parçası olduğunu gözlemlemek mümkündür. Moğolca ve Mançucada (muhtemelen diğer dillerde de olduğu gibi), sözel yönlendirme sisteminin ana 'iskeletinin' üzerine inşa edildiği birkaç temel hareket fiili vardır. Bu fiiller 'belirli bir noktaya gitmek (oraya gitmek)', 'konuşmacının bulunduğu yere gelmek (buraya gelmek)', 'yola çıkmak ve seyahat etmek', 'yükselmek' ve 'alçalmak', 'dışarı çıkmak' ve 'içeri girmek' anlamlarını ifade eder. Bu temel yapı, 'geçmek', 'eve dönmek', 'başlangıç noktasına dönmek', 'varmak',

'takip etmek' gibi daha spesifik anlam aralıklarına sahip başka bir hareket fiilleri sistemiyle tamamlanır. Tüm hareket fiilleri hem birbirleriyle hem de diğer fiillerle çeşitli fiil öbeklerinde (VP) birleştirilebilir.

Fiil öbekleri (VP), Avrupa dillerinden “görme” ve eylemleri gerçekleştirme konusundaki temel farklılığın ortaya çıktığı önemli bir alandır (Zikmundova, 2011, s. 96).

Hareket fiilleri ya bir eylemin gidişatının karakteristik tanımını oluşturur (Avrupa dillerinde genellikle tek bir fiille temsil edilir) ya da modal veya yardımcı bir işlevde bulunur. Tipik olan, diğer hareket fiilleri ile birleşerek anlamı açıkça tanımlanmış ifadeler oluşturmaktır. Doğu-Asya dillerindeki temel hareket fiilleri uzamsal yönlendirme sistemi içinde önemli bir araçtır ve çoğu zaman diğer bazı dillerde, örneğin Avrupa dillerinde çoğunlukla zamirler tarafından kullanılan deiktik işlevleri üstlenir. Bu durum özellikle, anlatılan durumların ve eylemlerin tam olarak anlaşılmasının çoğu zaman belirli hareket fiillerinin anlamının doğru bilinmesine bağlı olduğu anlatılarda fark edilir (Zikmundova, 2011, s. 97).

bar-

Erdal, Eski Uygur Türkçesinde bar- fiilinin- (I)p zarf-fiil eki almış bir fiille birlikte kullanıldığında ana fiil olarak son-dönüşümlü bir fiil seçtiğini belirtir. -U bar- yapısının ise Orhon ve Karahanlı Türkçelerinde hareket belirttiğini ifade eder (Erdal, 2004, ss. 250-254).

Gökçe, Eski Türkçede bulunan- (I)p bar- yapısında ana fiilin gerçekleşme derecelerini belirlediğini (tamamen, iyice gibi), ölüp bardı yapısında da eylemin beklenmedik, ani bir şekilde gerçekleştiğini belirtir. Ayrıca -(I)p + bar- yardımcı fiiliyle oluşan analitik yapının Türk dilinde ana fiilin niteliğine göre tezlik, süreklilik, başlama, yaklaşma gibi kılınmış türlerini işaretlediğini, ayrıca kesin şimdiki zaman ve bitmişlik gibi görünüş zamanlı kategorilerin işaretlenmesinde de kullanıldığını ifade ederek bitmişlik işlevinin daha çok Sayan-Altay Türk lehçelerinde görüldüğünü bildirir (2013, s. 73-75). Anderson, bar- fiilinin Sayan-Altay Türk lehçelerinde yaygın olarak kullanılan bir yardımcı fiil olduğunu ve -

(Ip zarf-fiil eki almış bir fiille birlikte kullanıldığında bitmişlik bildirdiğini ifade eder (2004, s. 120). Tuva Türkçesinde bar- fiili -A zarf-fiil eki almış bir fiille kullanıldığında yardımcı fiilleşerek kılınışsal içerik olarak eylemin bitmişliğini, - (Ip zarf-fiil eki almış bir fiille kullanıldığında ise yardımcı fiilleşerek kılınışsal içerik olarak eylemin başlangıcını ifade ederek dilbilgiselleşmiştir. Gündoğdu Koçoğlu, bar- yardımcı fiilinin -MAyn zarf-fiil eki almış bir fiille kullanıldığında, eylemin gerçekleşmemesinde bir sebebin varlığı olduğunun pekiştirildiğini ifade eder (2019, s. 262).

Tuva Türkçesinde bar- fiili -A/-(Ip bar- yapısında ‘varmak’ temel somut anlamlarından ve bu anlamlara bağlı yan anlamlardan uzaklaşmış daha soyut anlamda fiilin başlangıcını ya da bitmişliği bildiren işlevde kullanılarak anlam kaybı yaşamış ve dilbilgiselleşmenin ilk aşamasında anlamsızlaşma sürecini geçirmiştir. Bar- sözcüğü ana fiil işlevinde sözcüksel kategoride yer alırken dilbilgisel kategoride bulunan yardımcı fiil konumuna genişlemiştir, bu genişleme düşük dilbilgisel konumdan daha yoğun dilbilgisel konuma doğru tek yönlü bir şekilde gerçekleşmiş ve yardımcı fiilleşerek kategorisizleşme sürecini geçirmiştir. Tuva Türkçesinde bar- fiilinin yardımcı fiilleşmesinin gelişim süreci kademeli olarak şu şekilde gerçekleşmiştir:

bar- (fiil) > -A/-(Ip (zarf-fiil eki) + bar- > -A/-(Ip bar- (yardımcı fiil) (Baran, 2023, ss. 321-322)

Eski Türkçede kel- fiili ile fiilin yöneliminin (cislocative) belirtildiği ve fiilin yön ve gösterim alanına sahip olduğu ifade edilir. Erdal, käl- ‘gelmek’ fiili ile tanımlanan eylemin anlatıldığı zamanki durumuna ulaşmadan önce bir süre devam ettiğini gösteren bir yardımcı fiil olarak kullanıldığını belirtir (Erdal, 2004, s. 253).

- kılmış kazanmış buyan ädgü kılınçlarının eşilü **birikü kälip** tüş bermäki üzä (DKPAMPb 43, Erdal, 2004, s. 253).

‘Yaptığı ve kazandığı iyi ve aziz işlerin sonucu olarak yavaş yavaş önemli bir yığın hâline geldi ve meyve verdi.’

Olardıñ kalu keldi edgü törö (KB, 269).

‘Onlardan iyi yasalar geçti.’

Yuldaşev’a göre- (I)p kel- biçimi- (I)p bar- biçiminden çok daha fazla sayıda lehçede bulunur ve ondan daha farklı gelişmiştir. Kazakça, Kırgızca, Başkurtça ve Tatarca’da -(I)p kel-, -(I)p bar- yapısı ile aynı seviyededir ve prensipte sadece bir durumdan diğerine geçişi ifade eden fiillerden çok daha az sıklıkla oluşması ve bazı durumlarda konuşmacıya doğru eylemin yönünü karakterize etmesi bakımından farklılık gösterir. -(I)p kel- yapısı, -(I)p bar- yapısı gibi görünüş oluşturu bir biçimbirim olarak işlev görür: 1) Bir durumdan diğerine geçişi ifade etmek için kullanılan bir fiildir. Örneğin; Kırg. maldıñ sanı köbeyip kele jatır ‘sığır sayısı artıyor’, Bşk. it beşep kile ‘et pişiyor’. 2) Bazı aktif fiillerde, mükemmelleştirici anlamda kullanılır Kzk. kolhoz üş jıldan beri joparın uzbey orındap keledi ‘Kolhoz üç yıldır planını yerine getiriyor’ (1965, s. 77).

Yuldaşev ayrıca -(I)p kel- biçiminin Altay, Hakas, Tuva, Karakalpak, Özbek ve Uygur Türkçelerinde benzer şekilde işlev gördüğünü ve bu işleviyle de -(I)p bar- biçimiyle aynı seviyede yer aldığını belirtir. -(I)p kel- aktif fiillerde bitmemişlik anlamda kullanıldığında, bir durumdan diğerine geçişi ifade eden durum fiillerin oluşumlarıyla benzer karakteristiği olduğu ve sona yaklaşma anlamı olmaksızın bir süreç ifade ettiğini bildirir. Örneğin; Alt. bis kanca cıldıñ turkunına iştenip keldivis ‘birkaç yıl üst üste çalıştık’, Tuv. men köndeege özüp kelgen men ‘ben köyde büyüdüm’. Ona göre Altay, Hakas ve Tuva lehçelerinde bazı durum fiillerinin -(I)p kel- biçimi eylemin son ya da ilk aşamasının tükendiğini gösterir ve ilk iki lehçede genellikle eylemin son aşamasının bittiğini, diğerinde ise eylemin ilk aşamasının bittiğini ifade eder: Örneğin; Alt. kara tuman kaynap keldi ‘kara duman kaynayıp ayında kar yağmaya başlar’ (1965, s. 78). geldi’, Hak. kün sık-kilgen ‘güneş doğdu’, Tuv. Oktyabr’ ayda xar çaap kelir ‘ekim Katanov, Tuva Türkçesinde kel- ‘gelmek’ fiilinin bar- ‘varmak’ fiilinin karşıtı bir ana fiil olduğunu, ayrıca -(I)p zarf-fiil eki almış hareket fiilleriyle birlikte kullanıldığında birine ya da bir şeye yönelimi belirttiğini ifade eder. Örneğin; ünüp kel- ‘buraya doğru çıkmak’ (1903, s. 728).

Tuva Türkçesinde kel- ‘gelmek’ fiili -(I)p zarf-fiil eki almış bir fiil ile kullanıldığında kılınışsal içerik olarak eylemin başlangıç ve bitiş noktasını yani

eylemin gerçekleşme süresini bildiren bir işlevde yardımcı fiilleşerek dilbilgiselleşmiştir. -(I)p kel- yapısı aynı zamandan kendinden önce gelen fiilin konuşulan kişiye ya da nesneye doğru hareketin yöneldiğini belirtir.

Tuva Türkçesinde kel- fiili -(I)p kel- yapısında ‘gelmek’ temel somut anlamlarından ve bu anlamlara bağlı yan anlamlardan uzaklaşmış daha soyut anlamda kılınışsal içerik olarak fiilin gerçekleşme süresini ve yöneldiği noktayı bildiren işlevde kullanılarak anlam kaybı yaşamış ve dilbilgiselleşmenin ilk aşamasında anlamsızlaşma sürecini geçirmiştir.

kel- sözcüğü ana fiil işlevinde sözcüksel kategoride yer alırken dilbilgisel kategoride bulunan yardımcı fiil konumuna genişlemiştir, bu genişleme düşük dilbilgisel konumdan daha yoğun dilbilgisel konuma doğru tek yönlü bir şekilde gerçekleşmiş ve yardımcı fiilleşerek kategorisizleşme sürecini geçirmiştir. Tuva Türkçesinde kel- fiilinin yardımcı fiilleşmesinin gelişim süreci kademeli olarak şu şekilde gerçekleşmiştir: kel- (fiil) > -(I)p (zarf-fiil eki) + kel- > -(I)p kel- (yardımcı fiil) Tuva Türkçesinde yardımcı fiilleşen kel- fiilinin gelişim süreci sözcüksel kategoriden bir dilbilgisel kategoride yer alan yardımcı fiil konumuna doğru tek yönlü olarak gerçekleşmiştir. Bağımsız bir sözcük olduğu fiil konumundan bağımlı bir birim olan yardımcı fiil konumuna geliştiği dilbilgiselleşme sürecinde kel- fiilinin özerklik seviyesi kaybolmuş dilbilgisellik derecesi artmıştır (Baran, 2023, ss. 335-336).

2.3.13. Oroh/Opox ^{ᠣᠷᠣᠬ} “girmek”

Ana fiil olarak oro- ‘girmek’ yardımcı fiil olarak ‘bir şeye dönüşmek, değişmek’ semantiğini taşıyan fiilin sözlüksel kavram alanına ve işlevselliğine bakıldığında şu bilgilere ulaşılmıştır. (үйлийн эхлэл заасан) (başlangıç)

İM. oruba: girdi (iç), 209. İM’de bu fiilin Arapça karşılığı “iç” olarak kelimenin zıddı qarba da Arapça “dış” olarak isim şeklinde verilmiştir. Kelime oru- fiilinin geçmiş zamanla çekimlenmiş şeklidir. Bu nedenle kelimenin anlamının ‘girdi’ olarak verilmesinin doğru olacağı belirtilir (Gül, 2018, s. 183).

Haenisch, *Wörterbuch zu Manghol un niuca tobca'an'da* büri'yi kullanım sırasında ortaya çıkan görevleri açısından şu şekilde gösterir: 1) buri, burin “tam, bütün” [vollständig] → i) “hepsi, bütün kalabalık, topluluk” [subst. Alle, die ganze Menge, Schaar], buri o emune “bütün topluluk önünde” [vor der ganzen Schaar]; ii) “bütün” [attr. die ganzen], buri kekte'ul “bütün nöbetler” [d. ganzen Wachen], buri ko'ut “bütün oğullar” [d. ganzen, gesamten Söhne], hoyar buri kokot “her iki göğüs” [d. beiden ganzen Brüste], iii) “toplam” [adv. insgesamt], buri oroğu “tamamen teslim olmak” [sich insgesamt unterwerfen], buri bolju “hepsi birlikte” [alle zusammen];

or- v. to enter || girmek Domiy & Gurragçaa, 2022, 2022, s. 188)

[o]ro- ‘to enter’ (Bu 2), cf. MM, WM oro- ‘id.’ (Vovin, 2019, s. 168)

oro- “come in, enroll, enter, go in, incur, intrude, submit” (Enkhmaa, 2018, s. 277)

oru- “enter” (Enkhmaa, 2018, s. 277)

oro-'ul- ‘cause to enter’ to oro- ‘enter, come in’

oro-ldu- ‘enter into/with each other into each other’s army.

Сун БЭНГҮ (2011) girmek' fiilinin yardımcı işleviyle, eylemin 'başlangıcını' gösterdiğini belirterek, 'bir durumdan diğerine geçişin, yeni bir koşulun başladığını ifade ettiği' şeklinde açıklamada bulunmuştur (s. 44). "Modern Mongol dilinde 'girmek' fiilinin yardımcı işleviyle, başlangıç anlamı taşıyan örnekler oldukça nadirdir. Ancak konuşma dilinde *Дахиад л уурлаад орлоо* 'Yine kızıp girdi', *Намайг буруутгаад орлоо* 'Beni suçlayıp girdi' gibi ifadeler kullanılmaktadır; bu da dilde henüz tam olarak yerleşmiş ve kesinleşmiş bir kullanım olmadığını, hâlâ belirsizlik taşıdığını göstermektedir." (Namsrai, 2015, s. 134).

Moğol dilinde, fiilin 'başlama' anlamını ifade eden özel bir yapı bulunmamaktadır; genellikle yardımcı fiiller ve çözümlene yolu ile ifade edilir. Bu amaçla, başlamak, çıkmak, gelmek, düşmek ve girmek gibi yardımcı fiiller kullanılabilir ve bunlar, ana fiilin anlamına göre dilde benzer bir anlam taşır. 'Çıkmak ve girmek' fiilleri ise karşıt anlamda kullanılır."

Kendi başına oron 'girmek (=içine akmak)' fiili tarafından modifiye edilen iren 'geliyordu' fiilinde olduğu gibi hareket olayları tarafından modifiye edilen a-'lı bir başka fiil öbeği yapısı temsil edilmektedir. Burada, yan tümcelerde bir özne geçişi vardır.

MNT § 88

hörön-eçe Kimurqa-qoroqan **oro-ju ire-n a-ju'u**

batı-ABL Kimurqa-stream gel-C.IPFV gel-C.MOD ol-GZ

'the Kimurqa Stream flowing into [it] from the west (Enkhmaa, 2018, s. 180)

'Kimurqa Deresi batıdan [buraya] akar'

Bol- fiilinin, olayla modifiye edilmiş baş fiil olarak başka bir yaygın kullanımı, V.P.IPFV-AUX.C.MOD yapısı ile gerçekleşir. C.MOD ekiyle eklenen bol-, bol- tarafından yönlendirilen tüm fiil öbeğinin kendi ana cümlesine entegre edilmiş bir yan cümle olduğunu ve bağımlılığını ifade eder.

MNT § 257

Šin-müren-tür çübtüs-çü **oro-qun**

Šin-river-DAT.LOC throw-C.IPFVcome.in-P.IPFV become-C.MOD

olon Sarta'ul-i-yan ten-de Šin-müren-tür sö'e-be

many Sarta'ul-ACC-POSS DIST-DAT Šin-river-DAT.LOC perish-PST

being pressed, the Sarta'ul started throwing themselves into the Šin River, many of them did indeed perish there, in the Šin River' (Enkhmaa, s. 196)

MNT § 160

ažıra-qu bildü'ür anda min-ü büy-yü Naiman-tur

migrate-P.IPFV lark sworn.friend 1SG.OBL-GEN be-PRES Naiman-DAT.LOC

ot-ču'ui je oro-qu bolu-n qoçor-ba ke'e-ju'üi

git-GZ evet gel.in-P.IPFV ol-C.MOD kalmak-GZ söyle-GZ

My sworn friend is the migratory lark. He must have gone [over] to the Naiman and has remained behind with intention of submitting to them (Enkhmaa, 2018, s. 196)

'Benim yeminli dostum göçmen tarla kuşudur. Naimanlara gitmiş ve onlara boyun eğmek niyetiyle geride kalmış olmalı.'

Hareketi modifiye eden oro- fiili, baş fiili olan ire- ile aynı nedensel anlama sahiptir; örneğin, *oroju ire'üle'ei* ‘birini içeri girerek [Çinggis Qahan’ın ordusuna ya da gücüne] getirmek’.- in *oroju ire'üle'ei* ‘made somebody come by coming into [Çinggis Qahan’s army or power]’

MNT § 150

Kereyit irgen ber Činggis qahan-tur **oro-ju ire-’üle-’ei**

Kereyit halk FOC Činggis kağan-DAT.LOC gel.in-C.IPFV gel-CAUS-PST

‘[Jaqa Gambu] made [two scattered] people of the Kereyit, come and submit to Činggis Qahan.’ (Enkhmaa, s. 218)

‘[Jaqa Gambu] Kereyit’ten [dağılmış iki] kişinin gelip Cengiz Han’a boyun eğmesini sağladı.’ (Enkhmaa, s. 218)

MNT § 5

Tüngelik-qoroqan huru’u niken bölök irgen

Tüngelik-stream downstream one band people

newü-jü **oro-ju ayisu-qu-vi**

hareket-C.IPFV gel.in-C.IPFV approach-P.IPFV-AKK

[He saw] a band of people on the move who, following downstream the Tüngelik Stream, were approaching that way (Enkhmaa, 2018, s. 223)

Hareket halindeki bir grup insanın Tüngelik Deresi’ni takip ederek o yöne doğru yaklaştığını gördü.

Hareketi ifade eden fiiller, örneğin oro- ‘içeri gelmek, girmek’, oron yadaju gibi, olanak, yetenek, imkân bildiren fiil olan yada- ile modifiye edebilir.

MNT § 79

Tayyiçi’ut **oro-n yada-ju**

Tayyiçi’ut içeri gir-C.MOD yapama-C.IPFV

The Tayyiçi’ut could not get in (Enkhmaa, s. 233)

‘Tayyiçi’ut içeri giremedi’

bosba oranasa ‘[o] bulunduğu yerden ayağa kalktı’ ifadesi, sözlükselleşme örneği olarak değerlendirilebilir.

ᠲᠦᠮᠡᠳᠦ ᠤᠨ ᠴᠡᠷᠢᠭ ᠬᠡᠭᠡᠨ ᠶᠠᠪᠤᠴᠤᠢ-ᠳᠤᠷ ᠲᠡᠨᠳᠡᠴᠡ ᠬᠠᠶᠠᠨ-ᠤ ᠬᠠᠷᠠ ᠲᠤᠭ-ᠢ ᠢᠯ ᠶᠠᠷᠶᠠᠵᠤ ᠪᠠᠷᠢᠶᠠᠳ tasulju oruyad tümed-i darubai “Tümed’ün askerini kovarak gittiğinde oradan kağan’ın siyah tuğunu çıkarıp tutarak, kesip girerek bastı” (AT, 1990. s. 166).

ᠬᠡᠪᠡᠭᠦᠳᠦ ᠬᠠᠭᠤᠯᠤᠭᠤᠳᠤᠨ ᠬᠡᠮᠡᠨ ᠣᠭᠪᠡᠰᠦ ᠬᠡᠪᠡᠭᠦᠨ ᠢᠨᠦ quyulju orkiba “Oğullarım kırım diye verdiğinde oğulları kırıp bıraktı” (AT, 1990, s. 6).

kir- Fiilinin Dilbilgiselleşmesi ve Yardımcı Fiilleşmesi

Clauson, kir- fiilinin başlama bildiren bir yardımcı fiil olarak kullanımına örnek olarak Kutadgu Bilig’i gösterir:

İlig bir kün oldurup özi yalğuzun okıp kirdi ay toldı sewnür özün (KB, 620) okıp girdi yapısının ‘çağırmaya niyet etti’ anlamında kullanıldığını belirtir.

Yana aytu kirdi ilig öz sözin, yanut birdi ay toldı tügdi yüzün (KB, 626) ‘Hükümdar biraz sonra söze başladı, Ay-Toldı cevap verdi yüzünü buruşturdu.’ aytu kirdi yapısının ‘söylemeye başladı’ anlamında kullanıldığını ifade eder (EDPT, 1972, s. 736).

Erdal ise Eski Türkçede kir- fiilinin yardımcı fiil olarak sadece KB’da sevâ kirse örneğinde tanıklandığını ve başka örneği olmadığını belirtir (2004, s. 9; Şçerbak, 1961, s. 153).

Tuva Türkçesinde kir- fiili -(I)p kir- yapısında ‘girmek’ temel somut anlamlarından ve bu anlamlara bağlı yan anlamlardan uzaklaşmış daha soyut anlamda kılınışsal içerik olarak fiilin başlangıcını bildiren işlevde kullanılarak anlam kaybı yaşamış ve dilbilgiselleşmenin ilk aşamasında anlamsızlaşma sürecini geçirmiştir. Kir- sözcüğü ana fiil işlevinde sözcüksel kategoride yer alırken dilbilgisel kategoride bulunan yardımcı fiil konumuna genişlemiştir, bu genişleme düşük dilbilgisel konumdan daha yoğun dilbilgisel konuma doğru tek yönlü bir şekilde gerçekleşmiş ve yardımcı fiilleşerek kategorisizleşme sürecini geçirmiştir. olarak şu şekilde gerçekleşmiştir: Tuva Türkçesinde kir- fiilinin yardımcı fiilleşmesinin gelişim süreci kademeli kir- (fiil) > -(I)p (zarf-fiil eki) +

kir- > -(I)p kir- (yardımcı fiil) Tuva Türkçesinde yardımcı fiilleşen kir- fiilinin gelişim süreci sözcüksel kategoriden dilbilgisel kategoride yer alan yardımcı fiil konumuna doğru tek yönlü olarak gerçekleşmiştir. Bağımsız bir sözcük olduğu fiil konumundan bağımlı bir birim olan yardımcı fiil konumuna geliştiği dilbilgiselleşme sürecinde kir- fiilinin özerklik seviyesi kaybolmuş dilbilgisellik derecesi artmıştır (Baran, 2023, s. 325)

2.3.14. өгөх ^{ᠥᠭᠦᠬᠡ} “vermek” → bk. Аваад өгөх (хүндэтгэн захирах) (benefactive) yarar kılınışı

üg- ‘vermek’ ana fiil kullanımını ‘başkası için bir şey yapmak’ anlamı da yardımcı fiil olarak kullanımında tespit edilir.

Fiilin Moğolcada yarar kılınışını işaretlediği görülmektedir.

Öncelikle fiilin anlam alanı ve çok işlevli yapısının üzerinde durmak, gramerleşmeye giden süreci aydınlatmaya yardımcı olacaktır.

Ç.M. өгөх ^{ᠥᠭᠦᠬᠡ} Lessing

İM öksü[be]: verdi, ödedi, 195. İM 195’te Arapça “verdi” karşılığında Moğolca olarak öksü- fiili verilir. Bu fiil, Arap harfli Moğolca metinlerde de tanıklanmaktadır (Ligeti 1962, s. 60; Gül, 2018, s. 186).

ög- v. to give, pronounce || vermek Domiy &Gurraçaa, 2022, 2022 s.188)

MNT’de ök-/öğü- ‘ver-’ fiili, transfer fiilleri arasında değerlendirilir. Konuşmacının bakış açısından bir şey verme özelliğini paylaşır (Enkhmaa, 2018, s. 247).

MNT § 202

Činggis qahan-na qan nere ten-de **ök-bei**

Činggis qahan-DAT qan ad DIST-DAT ver-GZ

then they gave unto Činggis Qahan the title qan.

‘Sonra Cengiz Han’a kağan unvanını verdiler.’

MNT § 96

qaqaça-qsan ulus-i čin-u **qam-tu-t-qa-ju ök-sü**

bölün-P.IPFV halk-AKK 2K.OBL-GEN birlikte-ORN-VR-FAK-C.IPFV ver-İSTK

'I shall bring together for you your divided people' (Enkhmaa, 2018, s. 58)

'Bölünmüş halkınızı sizin için bir araya getireceğim'

MNT § 104

bügüde Merkid-i bürel-tele

all Merkid-PL destroy.completely-C.TERM

Börte üjin-i çin-u abura-ju **ök-sü bi**

Börte hatun-AKK 2K.OBL-GEN koru-C.IPFV ver-İSTK 1K

MNT § 211

Onan-nu Deli'ün-boldaq-a nama-yi töre-qüi-tür

Onan-GEN Deli'ün-boldaq-DAT 1K.OBL-AKK bear-P.IPFV-DAT.LOC

buluqañ nelkei sable **ök-çü bü-le'ei**

kundaklama bezi ver-C.IPFV ol-GZ.1

'[He] gave sable swaddling-clothes when I was born at Deli'ün Boldaq on the Onan [River].' (IDR 143, mod.) (s. 90)

'Onan [Nehri] üzerindeki Deli'ün Boldaq'ta doğduğumda bana samur kundaklar verdi.'

2.3.15. Орхих ^{ᠣᠷᠬᠢᠬ} (төгс/Bitmişlik/perfective)

Ana fiil olarak orki- 'terk etmek' anlamında olan yardımcı fiil olarak 'bir şeyi tamamen yapıp bitirmek' anlamını ifade eder.

Moğolcada ana fiil olarak yaygınlıkla kullanılan ve çok anlamlı bir fiildir.

Başlıca anlamları şu şekilde örneklendirilerek gösterilebilir:

1. Bir şeyi ya da durumu bırakmak Үлдээх (Bırakmak)
2. Ertelemek, geciktirmek Хоцроох (Gecikmek)
3. Bir şeyi atmak, terk etmek Хаях (Atmak)
4. Bir şeyi kaybetmek veya unutmak. Гээх (Kaybetmek)
5. Bir eylemi durdurmak ya da sona erdirmek. Болих (Bırakmak, son vermek)

6. Bir şeyin üstesinden gelmek Давж дийлэх (Üstesinden gelmek)

Deyimleşmiş ifade (idiomatic expressions)

халуу оргих, халуу шатах ‘to flame, to heat’ (← халуун ‘hot’)

Манай хөлбөмбөгчид гуравт оров. ‘Our football players qualified into the [top] three.’ İlk üçe girmek (Rákos, A. 2015, s. 332).

"Орхих" fiili, temelde bir eylemin sona erdiğini veya bir şeyin geride bırakıldığını belirtmek için kullanılır.

orki- “aux. verb expressing completion of action”

, ququ-çi- ‘break into pieces’ to onom. ququ (cf. § 19 niĵi’eli ya’u bayyi’ulqun ququĉijju o’orba ‘The single [arrow shaft] – how could they have hindered [it from breaking]? – each [of them] broke and cast away (Enkhmaa, s. 44)

Modern dillerde orki- 'atmak' fiilini perfective yardımcı fiil olarak kullanır. Örn. aladži orxi-'öldürmek'. Kalmukçada bu konumdaki fiil bir türetme eki ile düşürülmüştür, örn. altskād öldürmüş olmak (Aalto, 1987, s. 211).

Kalmukçada bu konumdaki fiil bir türetme eki ile düşürülmüştür

Ээжийн хийсэн хоолыг би идэлгүй орхив.

Ээжийн хийсэн хоолыг би идэж орхив.

Moğol dilindeki “орхи-“ fiili, “artmak, azalmak, çoğalmak, büyüme, olmak” gibi kelimelerin anlamına sahip temel bir fiildir ve yukarıdaki 2 örnekte olduğu gibi ana ve yardımcı fiillerle kullanılır (Namsrai, 2015, s. 64).

Bu tür yardımcı fiillerle yapılan işlemler, önceki eylemin sonucunu veya durumunu etkilerken, Moğol dilinde sürekli olarak karşılaşılan yapılar arasındadır (Namsrai, 2015, s. 64).

2.3.15. Явах ^{ᠶ᠋ᠠᠪᠬ} yav- “ gitmek” (sürerlik үргэлжлэх байдал/continuous)

Ana fiil olarak yabu- ‘to go, to walk’ yardımcı fiil olarak ‘do all the way along’

“gitmek” anlamlı fiillerin, yalnızca Türkçe deġişkelerde deġil dünya dillerinde de dilbilgiselleşmeye en açık sözlük birimlerinden oldukları anlaşılıyor. Heine ve

Kuteva, *World Lexicon of Grammaticalization* adlı çalışmalarında çeşitli dünya dillerinde yer alan “gitmek” anlamlı fiillerin dilbilgiselleşme süreçlerine yer vermişler; ilgili fiillerin gösterme, yönelme, zaman ve görünüş işaretçisi olarak kullanımlarını tanımlayan geniş bir liste sunmuşlardır. (bk. 2004: 155-163).

хал х.: јавјă,-јавăјă-јавăјă-јавјi, јавī 'пойдемте!' (Sanjeev,1964, s. 110)

yabu- “be unable, go, go on foot, walk” (Enkhmaa, 2018, s. 284) yabu- ‘go [away]’, yabu- 'git [uzaklaş]’,

yabu-ldu- ‘go with/to each other’

yabu-ldu- 'birlikte/birbirine gitmek, gidip gelmek’

Pasif morfem yabu- 'git' gibi geçişsiz bir fiile eklenirse Poppe'a göre bu kelime İngilizceye birebir çevrilemez. “Birinin gidişinin nesnesi olmak” anlamına gelir. (Poppe 2006, s. 62).

Tumurtoogo, Моғолca зори- [jori]: чиглэх, шийдэх ‘yönelmek, çözmek’ kelimesini Eski Türkçe jori- kelimesiyle karşılaştırmıştır. Моғолcada bu kelimedен -γ, -lγa, -lta, -maγ, -γul gibi eklerin yardımıyla bir sürü isim ve sıfatlar türemiştir. Modern Моғол dillerinde: Khal. dzori-, Ord. džori-, Bur. zori-, Oir. zör- şekillerindedir. Моғолca зорч- [jorči]: яв-, нааш цаашаа яв- ‘gitmek, oraya buraya gitmek’ kelimenin etimolojisiyle ilgili net bilgi verilmemiştir. Ancak bu kelime en eski Моғол dilli metinlerinden biri olan Моғолların Gizli Tarihinde ve sonraki eserlerde sıkça bulunduğunu ve kelimedен türemiş bol kelimeler Моғол dilinde olduğunu söylemiştir. Modern Моғол Dillerinde: Khal. dzortši-, Bur. zortši-, Ord. zor- şekillerindedir (Tumurtoogo, 2018, ss. 128-129).

Fiil Birleşmeleri Yapıları:

MNT § 257

Šin-müren-e gür-tele hülde-jü yabu-qda-run

Šin-river-DAT reach-C.TERM pursue-C.IPFV go-PASS-C.PREP

‘[They] were gone being pursued until the River Šin.’ (Enkhmaa translation s. 53)

FİİL-P-DAT Datifli ortaçlar en yaygın olanlarıdır. Çoğunlukla mekansal/zamansal ilişkisel bir yapıya sahiptir.

MNT § 110

Merki-d-ün ulus Selengge huru'u söni-de dürbe-ju yabu-qui-tur

Merki-PL-GENpeople Selengge down night-DAT flee-C.IPFV go-P.IPFV-DAT.LOC

At night Merkid people fled in disarray down the Selengge [River],’ (Enkhmaa, s. 63)

MNT § 85

tere belge sonos-çu yabu-basu büle’ür-ün dawu sonos-çu gü-çü

DIST sign hear-C.IPFV go-C.COND churner-GEN sound hear-C.IPFV reach-C.IPFV

Listening for this sign, as he went, hearing the sound of the churner, he arrived [there].’

MNT § 224

doton-a bidan-u derge-de yabu-ju suru-lča-su ke’e-ju

inner-DAT 1PL.INC.OBL-GEN beside-DAT go-C.IPFV learn-CO-VOL say-C.IPFV

bidan-tur ire-kün haran-i bü itqa-tuqai ke’e-bei

1PL.INC.OBL-DAT.LOC come-P.IPFV people-ACC NEG.PROH hinder-IMP say-PST.PL

[Činggis Qahan] said, “People who come to us in order to learn to serve inside [the tent] by our side shall not be hindered.” (Enkhmaa, s. 84)

MNT § 170

anda-tur bi qatqu-ldu-n yada-n yabu-lu’a

sworn.friend-DAT.LOC 1SG sting-REC-C.MOD be.unable-C.MOD go-PST.1H

‘I have never been able to fight against [my] sworn friend (Enkhmaa, s. 89)

MNT § 195

kei unu-ju yabu-t te-de ala-ldu-qui üdür haran-u miqa ide-t te-de

wind ride-C.IPFV go-PL DIST-PL kill-REC-P.IPFV day man-GEN flesh eat-PL
DIST-PL

‘Those advance riding on the wind, on the day of killing those eat
human flesh’(Enkhmaa, s. 95)

MNT § 234

Arqai-yin ba’atu-t ordo-yin urid-a yabu-tuqai

Arqai-GEN cesur.savaşçı-ÇK ordo-GEN ön-DAT git-IMP.CONC

‘Arqai’s brave warriors shall take up duty (lit. go) in front of the Palace.’
(Enkhmaa, 2018, s. 102)

MNT § 72

ta ber bü ab-ču yabu-tqun

2ÇK FOC OLMSZ.YSK al-C.IPFV git-IMP.BEN

‘Leave these, mother and sons in the camp and move on without them along!’
(Enkhmaa, 2018, s. 106)

‘Bunları, anne ve oğullarını kampta bırakın ve onlar olmadan yola devam edin!’

MNT § 67

qurban qono-q three yabu-ju ger-tür-iyen gürü’-et mawui bol-ju

gecele-NR git-C.IPFV ev-DAT.LOC-İYE var-C.PFV kötü ol-C.IPFV

‘he went on, going three days, being arrived at his home, becoming worse’
(Enkhmaa, 2018, s. 161)

‘Üç gün boyunca yoluna devam etti, evine vardığında daha da kötüleşmişti.’

Veronika Zikmundova (2017) “On the Mongolian verb of motion yav- ‘to go, to travel, to leave’ adlı makalesinde hareket fiilinin semantik işlevsel yönünü şöyle anlatır: Diğer hareket fiillerine benzer şekilde yav- fiili de çoğu Altay dilinin tipik bir özelliği olan karmaşık eylem tanımlamalarının bir bileşeni olarak kullanılır. Bununla birlikte, kullanım seçeneklerinin ölçüğü nispeten küçüktür ve çoğunlukla temel sözcük anlamlarından birinin veya belirli bir noktadan uzaklaşmanın uzamsal anlamının ifadesiyle sınırlıdır. Benzer şekilde, Moğolca yav- fiili, diğer hareket fiillerine kıyasla, somut mekânsal ve deiktik özelliklerinin eksikliğinin bir sonucu olabilecek nispeten az sayıda kipsel kullanım biçimi sergiler. Fiilin iki

temel "anlamsal çekirdeğinden" kaynaklanan iki ana kipsel anlamı, bir eylemin kalıcılığı ya da sürekliliği ve yoğun ya da ani değişim kipliği anlamlarını taşır. Bu çalışma için kullanılan materyal, dar anlamda (yani ağırlıklı olarak dilbilgisel işlevi olan) yardımcı olarak etiketlenebilecek kullanım örnekleri sunmaktadır. Diğer hareket fiillerinde bulunmayan bu özellik, fiilin varoluşla olan anlamsal bağlantısını yansıtmaktadır. Temel mecazi anlamıyla Moğolca yav- fiili hayata, varoluşa ve onun çeşitli biçim ve tavırlarına gönderme yapar. Genel olarak, pek çok kültürde hareket yaşamın temsili olarak algılanırken, sürekli hareketin hayatta kalmanın temel koşulu olduğu geleneksel Moğol göçebe kültüründe hareketin yaşamla ilişkilendirilmesi daha da örtük ve esaslı görünmektedir. Bu nedenle, yav- fiilinin mecazi anlamı, “kalmak, ikamet etmek, geçimini sağlamak, davranış, belirli bir çabadaki başarı derecesi” vb. dahil olmak üzere varoluşla bağlantılı neredeyse tüm alanları kapsar. Yaşamın bu yönleri gerçek hareket süreciyle örtüştüğünde, gerçek ve mecazi anlamlar arasındaki sınırları ayırt etmek genellikle zordur. Önceki iki makalesinde (Zikmundová 2009 ve 2010) hem Halha Moğolcasında hem de Jungarian Sibe dilinde anlamları kabaca 'buraya gelmek' ve 'oraya gitmek/ziyaret etmek' olarak çevrilebilecek iki hareket fiilini incelemiştir. Her iki dilde de bu fiiller, zıt anlamlıdır ve farklı uzamsal anlamları ve deiktik işlevleri olan tutarlı bir hareket fiilleri sisteminin bir parçasını oluştururlar. yav-fiili, temel hareket fiillerinden biri olmasına rağmen, genellikle bu sistemdeki fiillerin karakteristik bazı özelliklerinden yoksundur. Böyle içkin bir uzamsal anlam taşımaz.

Ana Altaycada *döre: to go, walk, approach ‘gitmek, yürüme, ulaşmak kelimesi varsayılmaktadır. Bu kelime şu şekillerde: Türkçe *jori- /*jüri-: to walk ‘yürüme’; Moğolcada *dürbe-: to run (in panic) ‘(panik halinde) koşmak’; Tunguzcada *dürē-: 1. to walk, wander (off), 2. to run, 3. to leap, gallop ‘1. yürüme, dolaşmak, sapmak, 2. koşmak, 3. sıçramak, dörtnala koşmak’; Japoncada *dər-: to approach ‘ulaşmak’ Altay dillerinde ortaktır. Türkçe *jori-kelimesi Moğolcaya žori-: to head (somewhere) ‘bir yere gitmek’ şeklinde geçmiştir. Ayrıca Moğol yazı dilinde žorči-: to ride, wander ‘sürmek, dolaşmak’ kelimesi bulunmakta ve sürekli Türkçeye karşılaştırılmaktadır. Kaynaklardan

yola çıkararak Türkçe *jori-‘dan türemiş *jor(i)t- kelimesinin büyük ihtimalle Moğolcaya žorči-<*žorti- biçiminde geçtiğini dile getirmiştir (EDAL, s. 482).

yorči- MM. *yorči*

yorči- fiili 'yürümek, gitmek, seyahat etmek, yola çıkmak, başlamak' gibi bir hareket eylemini ifade eder (bk. Lessing, 2003, s. 1070). Ot-/odu- fiiline çok benzer bir işlev görür. Ot-/odu- eylemi daha çok uzaklaşmak bağlamında ifade ederken (konuşmacının bakış açısından), yorči- daha ziyade 'hedefe gitmek' veya 'yönelmek' gibi hedef odaklı anlamsal inceliklere sahiptir. 'İlerlemek' anlamını yabu- ile paylaşır Diğer hareket fiillerini takip ediyorsa, görünüş açısından diğer yardımcı fiiller gibi destekleyici bir işlevi vardır. yorči-'nin hedefe yönelik anlamı örneğin *Onan müren ö'ede qataraju yorčiju* 'Onan Nehri boyunca akıntıya karşı koşarak gitmek', *qarču yorčiiba* 'dışarı çıkararak gitti' örneklerinde görülebilir (Enkhmaa, 2018, s. 212).

MNT § 32

Onan-müren ö'ed-e **qataraju yorči-ju talbi-ba**

Onan-river up-DAT trot-C.IPFV go-C.IPFV set.out-PST

'[he] set out, frothing off upstream along the Onan River.'

MNT § 73

te-'ün-tür Temüjin uyyila-'at **gar-ču yorči-ba**

DIST-GEN-DAT.LOC Temüjin weep-C.PFV come.out-C.IPFV go-PST

At that, Temüjin wept and went out.' (Enkhmaa, 2018, s. 213)

yorči- 'gitmek (amaçlanan)' anlamı nedeniyle planlanmış bir hareket eylemi olduğu durumlarda kullanılır, krş. *kanglini Kimča'udi da'arin yorčiju'ui* '(geçerek) yola çıkmak' *dülin yorčiju* 'ilerlemek'

MNT § 198

ķanglin-i Kimča'ud-i da'ari-n **yorči-ju'ui**

ķanglin-AKK Kimča'ud-AKK geç-C.MOD git-GZ

[They] went off through [the territory of] the the Qanglin and the Kimča'ud.'
(Enkhmaa, 2018, s. 213)

[Onlar] Qanglin ve Kimča'ud'un topraklarından geçtiler.

MNT § 244

söni-de düli-n **yorči-ju**

gece-DAT ilerle-C.MOD git-C.IPFV

'[She], travelling all night' (Enkhmaa, 2018, s. 213)

'[O], bütün gece yolculuk yapıyor'

jori- *joriqu*

KM cori- “yürüme, yönelme, belli bir yönde hareket etmek; çalışmak, çabalamak, niyetlenmek, kalkışmak, planlamak; kararlı olmak, azimli olmak” (Ünal, 2016, s. 236)

yorči- ile karşılaştırıldığında, jori- fiili daha spesifik bir anlama sahiptir 'yönünde hareket etmek', 'çabalamak' ve aynı zamanda 'planlamak' ve 'niyet etmek' (bk. Lessing, 2003, s. 1071). Bu hareket fiilinin odak noktası 'amaçtır' (Enkhmaa, 2018, s. 213).

jorin içubai ‘withdrew heading’ ‘geri çekilme yönü’, *joriju gürü'esü* ‘reaching/arriving heading’ ‘ulaşma/varma yönü’ (Enkhmaa, 2018, s. 214).

MNT § 115

Qorqonaq-ğubur **jori-n içü-bai**

Qorqonaq-vadi yön-C.MOD geri çekil-GZ

'[Both Temüjin and Jamuqa], withdrawing, went in the direction of the Qorqonaq Valley.' (Enkhmaa, 2018, s. 214)

'[Hem Temüjin hem de Jamuqa] geri çekilerek Qorqonaq Vadisi yönünde ilerlediler.'

MNT § 249

jori-ju gürü-'esü

yön-C.IPFV ulaş-C.COND

When, moving in their direction, [he] reached' (Enkhmaa, 2018, s. 214)

40 **üjetügei**. (Domiy ve Gurragçaa, 2022, s.96)

(38 III 20) 18. Sayi:n boqdas bükü qajar-a busu merged-i ken je senjer (ekün)

19. hoqtorqui-dur naran urqu'a:su ele hodud olon ber (bö'e)-

20. sü ülü **üjegdevü**. (Domiy ve Gurragçaa, 2022, s. 101)

(38 IV 9) 8. Bolor-i erdini-'e:r önge(le'e:sü ber usun)-

9. dur kürü'e:sü mün önge-'e:n **üje('ü:lüvü)**. (Domiy ve Gurragçaa, 2022, s. 102)

(37-20) 19 ari'u:l nom-un çinar-tur

20. nirvan bolqui düri üje'ü:lbei (Domiy ve Gurragçaa, 2022, s. 95)

Benzer şekilde, *üjen yada-* 'görmek' fiilindeki *üje-* 'görmek' fiilini değiştirerek *yada-* ile başlayan yapı sıklıkla kullanılır.

Üje-re ve *ile-be* olayları arasındaki bu ardışık ya da hedef odaklı ilişkiyel yapı şu örnekle karşılaştırılabilir:

MNT § 6

Dobun-mergen de'ü-yü-'en **üje-re ile-be**

Dobun-mergen younger. brother-ACC-POSS look-C.FIN send-PST

[he] sent his younger brother Dobun Mergen to have a look [at her] (Enkhmaa, 2018, s. 70)

MNT § 77

Bekter **üje-'et ügü-le-rün**

Bekter see-C.PFV word-VR-C.PREP

Bekter saw [them] and said,'

SHM § 32

Buqu-qatagi aqa in-ü **üje-'et tani-ju abu-'at**

Buqu-qatagi elder.brother 3SG.OBL-GEN look-C.PFV recognize-C.IPFV take-C.PFV

udurit-çu Onan-müren ö'ede qatara-ju yorçi-ju talbi-ba

lead-C.IPFV Onan-river upstream trot.off-C.IPFV set.out-C.IPFV let.go-PST

As soon as his elder brother Buqu Qatagi saw [him], he recognized [him]; [he] led [him] away and set out, trotting off upstream along the Onan River.'

Tarihî ve Modern Türk Dillerindeki Karşılıkları

kör-

Aydemir Tsengel Tuva ağzında -(I)p gör- yapısının ‘yapmaya çalışmak, yapmaya çabalamak’ anlamında kipsel bir nüansı işaret eden bir birleşik fiil olduğunu vurgular. Standart Tuva Türkçesinde benzer bir işlevinin bulunduğunu ve emir kipiyle çekimlenmiş fiillerde ise kibar bir istek işlevini işaret ettiğini belirtir (2009, s. 44).

Tuva Türkçesinde kör- fiili yardımcı fiil işlevinde -(I)p zarf-fiil eki almış bir fiille kullanıldığında yardımcı fiilleşerek dilbilgiselleşir. Ayrıca birleşik zarf-fiil ekiyle kaynaşarak sözdiziminde zarf olarak işlev görür (Baran, 2023, s. 305).

Tuva Türkçesinde kör- fiili -(I)p zarf-fiil eki almış bir fiil ile birlikte kullanıldığında eylemin denenerek gerçekleştiğini bildiren bir yardımcı fiil işlevinde kullanılarak dilbilgiselleşmiştir. Aynı zamanda emir kipiyle çekimlenmiş fiillerde niyetin ön planda olduğu bir istek ya da rica belirten kiplik işaretleyicisi olarak dilbilgiselleşmiştir.

Tuva Türkçesinde kör- fiili -(I)p kör- yapısında ‘bakmak, görmek’ temel somut anlamlarından ve bu anlamlara bağlı yan anlamlardan uzaklaşmış daha soyut anlamda niyet/istek kipliği işaretleyicisi işlevinde kullanılarak anlam kaybı yaşamış ve dilbilgiselleşmenin ilk aşamasında anlamsızlaşma sürecini geçirmiştir. Tuva Türkçesinde kör- fiili -(I)p zarf-fiil eki almış bir fiil ile birlikte kullanılarak yardımcı fiilleşmiş, bunun sonucunda emir kipiyle çekimlenerek kullanıldığında niyet/istek kipliği işaretleyicisi olarak dilbilgiselleşmiştir. Fiil kategorisinden yardımcı fiil kategorisine doğru olan tek yönlü gelişiminde de genişleme ve kategorisizleşme süreçleri eşlik etmiştir.

Tuva Türkçesinde kör- fiilinin yardımcı fiilleşmesinin gelişim süreci kademeli olarak şu şekilde gerçekleşmiştir: kör- (fiil) > -(I)p (zarf-fiil eki) + kör- > -(I)p kör- (yardımcı fiil) Tuva Türkçesinde yardımcı işlevinde kullanılan kör- fiilinin gelişim süreci sözcüksel kategoriden dilbilgisel kategoride yer alan yardımcı fiil

birimine doğru tek yönlü olarak gerçekleşmiştir. Bağımsız bir sözcük olduğu fiil konumundan bağımlı bir birim olan yardımcı fiil konumuna geliştiği dilbilgiselleşme sürecinde kör- fiilinin özerklik seviyesi kaybolmuş dilbilgisellik derecesi artmıştır (Baran, 2023, ss. 306-308).

2.3.17. ХЭВТЭХ ᠬᠡᠪᠲᠡᠬᠦ kebtékü

Үргэлжлэх байдал (süreklilik) Бүрмөсөн үйлдэх утга (bitmişlik, tamamlanmışlık) kılınışlarını işaretlemektedir.

"ХЭВТЧИХЭВ, ТӨӨРЧИХЛӨӨ" şeklindeki fiiller, o fiilin tamamen gerçekleştiğini gösteriyor. Yani, fiil tam anlamıyla gerçekleştirilmiş ve tamamlanmış durumda. Bununla birlikte, "хэвтээд өгөв, төөрч орхилоо" gibi yapılarla, "өгөх" (vermek) ve "орхих" (bırakmak) gibi yardımcı fiillerle yer değiştirilerek cümle yeniden düzenlenebilir.

- "ХЭВТЧИХЭВ" (yattı) ve "төөрчихлөө" (kayboldu) fiilleri, bu eylemlerin tamamlandığını ve sona erdiğini belirtir.
- "ХЭВТЭЭД ӨГӨВ" (yatıp verdi) ve "төөрч орхилоо" (kaybolup bıraktı) gibi yapılarla, aynı anlam, yardımcı fiillerle yeniden ifade edilebilir. Burada, "өгөх" (vermek) ve "орхих" (bırakmak) yardımcı fiilleri, eylemi başkalaştırmadan, sadece anlatım biçimini değiştirir.

Eylemin süresinin anlamını ortaya koyan yardımcı fiillerin sözlük anlamlarına bakıldığında hareket etme (jav-, ir-) ve hareketsiz durma (bai-, stop-, uzanma, yatma) eylemini belirten fiiller bulunmaktadır. oturmak-).

Sürekli bir eylemi belirten "olmak, ayakta durmak, uzanmak, oturmak" gibi fiiller, eylemin devam ettiğini veya aynı durumun devam ettiğini belirtmek için yardımcı fiil olarak kullanılır (Namsrai, 2015, s. 70).

Sözlük anlamı açısından "yatırmak" fiili cümle içerisinde yardımcı fiil olarak kullanılmakta ve "devam etmek" anlamını ortaya çıkarmaktadır (Namsrai, 2015, s. 71). Anlatıcının hoşnutsuzluk ifadesini iki katı vurgular.

Гурвуулаа гэрт ороход Цогт өвгөн юу ч мэдээгүй хурхиран унтаж хэвтэнэ.
[Г.Навааннамжил, Зорилго сайт өвгөн]

Üçü eve girdiğinde yaşlı adam Tsogt hiçbir şey bilmeden horlayarak uyuyakaldı.

Ганц зоосгүй хэвтэж... [ярианд]

"Oturmak-yatmak" kelimeleri ise bağlam içinde aynı varoluş ve varlık anlamına sahiptir ve anlatıcı süre anlamının yanı sıra ek bir anlam da keşfeder.

Fiilin bitmemişlik anlamının sürekli eylem anlamı, “olmak, oturmak, uzanmak, ayakta durmak” gibi hareketsiz ve durağan fiillerle tespit edilebilmektedir.

Ганц зоосгүй хэвтэж юуны голж шилэх гэнэ?

Ayrıca, “суух” ve “хэвтэх” hizmet fiillerinin, байх“, явах” vb. fiillerle karşılaştırıldığında, belirli bir yerde, belirli, nispeten sınırlı bir zaman diliminde süre çağrışımını ifade ettiği de belirtilebilir (Tumurtogoo, 2008, s. 50).

MNT

kebte-/gebte-

gebte- “uzanmak, yatmak” (Enkhmaa, 2018, s. 270) **kebte-** “yatmak” (Enkhmaa, 2018, s. 274)

MNT § 229

kebte-'ül söni ordo horčın gebte-ju e'üten daru-ju **bavi-qsat kebte-'ül**

yat-CAUS gece ordo çevresi yat-C.IPFV kapı bastır-C.IPFV dur-P.PFV-PL yat-CAUS

The nightguards at night lie down all around the Palace; [you], nightguards who stand guarding the door (Enkhmaa, 2018, s. 194)

‘Geceleri gece muhafızları sarayın her yanında bulunurlar; [siz], kapıda nöbet tutan gece muhafızları’

Sorqan Šira'nın Tayyiči'ut Halkı tarafından arandığında Temüjin'e söylediği sahne: *teyin **kebte qada'ujı** 'Lie just like that and be steadfast! 'Böyle kararlı ol!' (Enkhmaa, 2018, s. 44).*

Heine-Kuteva da to stand (ayakta durmak) fiilinin sürerlik (continuous) ve bildirme (copula) ifade ettiğini çeşitli dillerden örneklerle göstermiştir (Heine-Kuteva 2004, ss. 280-282). Heine-Kuteva to lie (yatmak) fiilinin de çeşitli

TABLOLAR

Tablo 2. a- Fiilin Dilbilgiselleşme Eğilimleri

<i>Moğol</i>	
<i>Gelecek zaman (gelecekte zorunlu eylem nedensel, koşullu yapılar, kipsel göstergeler)</i>	-
<i>Kipsel anlamlar (önvarsayım, gereklilik, zorunluluk, niyet, olasılık, yasaklama, rıza, izin)</i>	+
<i>İnchoative değer (yeni bir durumun başlangıcı)</i>	
<i>Geçmiş zaman (son eylem)</i>	+
<i>Seri yapılar</i>	<i>fiil</i>

Tablo 3. Avax (avah) Fiilinin Dilbilgiselleşme Eğilimleri

<i>Moğol</i>	
<i>Gelecek zaman (gelecekte zorunlu eylem nedensel, koşullu yapılar, kipsel göstergeler)</i>	-
<i>Kipsel anlamlar (önvarsayım, gereklilik, zorunluluk, niyet, olasılık, yasaklama, rıza, izin)</i>	+
<i>İnchoative değer (yeni bir durumun başlangıcı)</i>	
<i>Geçmiş zaman (son eylem)</i>	+
<i>Seri fiil yapıları</i>	

Tablo 4. 6ai Fiilinin Dilbilgiselleşme Eğilimleri

	<i>Moğol</i>	<i>Buryat</i>	<i>Oyrat</i>	<i>Kalmuk</i>
<i>Gelecek zaman (gelecekte zorunlu eylem - nedensel, koşullu yapılar, kipsel göstergeler)</i>	+	+	+	+
<i>Kipsel anlamlar (önvarsayım, gereklilik, zorunluluk, niyet, olasılık, yasaklama, rıza, izin)</i>	+	+	+	+
<i>İnchoative değer (yeni bir durumun başlangıcı)</i>	+	+	+	+
<i>Geçmiş zaman (son eylem)</i>	+	+	+	+
<i>Geçmiş zaman (geçmiş eylemden önce gelen)</i>	+	+	+	+
<i>Çoklu eylem seri fiil yapıları</i>	+	+	+	+

Tablo 5. болох (boloh) Fiilinin Gramerleşme Eğilimleri

<i>Moğol</i>	
<i>Gelecek zaman (gelecekte zorunlu eylem - nedensel, koşullu yapılar, kipsel göstergeler)</i>	-
<i>Kipsel anlamlar (önvarsayım, gereklilik, zorunluluk, niyet, olasılık, yasaklama, rıza, izin)</i>	+
<i>İnchoative değer (yeni bir durumun başlangıcı)</i>	
<i>Geçmiş zaman (son eylem)</i>	+
<i>Seri fiil yapıları</i>	

Tablo 6. *cyx* (suuh) Fiilinin Gramerleşme Eğilimleri

<i>Moğol</i>	
<i>Gelecek zaman (gelecekte zorunlu eylem - nedensel, koşullu yapılar, kipsel göstergeler)</i>	-
<i>Kipsel anlamlar (önvarsayım, gereklilik, zorunluluk, niyet, olasılık, yasaklama, rıza, izin)</i>	+
<i>İnchoative değer (yeni bir durumun başlangıcı)</i>	
<i>Geçmiş zaman (son eylem)</i>	+
<i>Seri fiil yapıları</i>	

Tablo 7. Чадах (Çadah) Fiilinin Gramerleşme Eğilimleri

<i>Moğol</i>	
<i>Gelecek zaman (gelecekte zorunlu eylem nedensel, koşullu yapılar, kipsel göstergeler)</i>	-
<i>Kipsel anlamlar (önvarsayım, gereklilik, zorunluluk, niyet, olasılık, yasaklama, rıza, izin)</i>	+
<i>İnchoative değer (yeni bir durumun başlangıcı)</i>	
<i>Geçmiş zaman (son eylem)</i>	+
<i>Seri yapıları</i>	+
	+

Tablo 8. 29x Fiilinin Gramerleşme Eğilimleri

<i>Moğol</i>	
<i>Gelecek zaman (gelecekte zorunlu eylem nedensel, koşullu yapılar, kipsel göstergeler)</i>	-
<i>Kipsel anlamlar (önvarsayım, gereklilik, zorunluluk, niyet, olasılık, yasaklama, rıza, izin)</i>	+
<i>İnchoative değer (yeni bir durumun başlangıcı)</i>	
<i>Geçmiş zaman (son eylem)</i>	+
<i>Seri fiil yapıları</i>	

Tablo 9. *Ou(ux)* Fiilinin Gramerleşme Eğilimleri

<i>Moğol</i>	
<i>Gelecek zaman (gelecekte zorunlu eylem - nedensel, koşullu yapılar, kipsel göstergeler)</i>	
<i>Kipsel anlamlar (önvarsayım, gereklilik, zorunluluk, niyet, olasılık, yasaklama, rıza, izin) İnchoative değer (yeni bir durumun başlangıcı)</i>	+
<i>Geçmiş zaman (son eylem)</i>	+
<i>Seri fiil yapıları</i>	

Tablo 10. *öz(əx)* Fiilinin Gramerleşme Eğilimleri

<i>Moğol</i>	
<i>Gelecek zaman (gelecekte zorunlu eylem nedensel, koşullu yapılar, kipsel göstergeler)</i>	-
<i>Kipsel anlamlar (önvarsayım, gereklilik, zorunluluk, niyet, olasılık, yasaklama, rıza, izin)</i>	+
<i>İnchoative değer (yeni bir durumun başlangıcı)</i>	
<i>Geçmiş zaman (son eylem)</i>	+
<i>Seri fiil yapıları</i>	

Tablo 11. Я6(ax) Fiilinin Gramerleşme Eğilimleri

<i>Moğol</i>	
<i>Gelecek zaman (gelecekte zorunlu eylem nedensel, koşullu yapılar, kipsel göstergeler)</i>	-
<i>Kipsel anlamlar (önvarsayım, gereklilik, zorunluluk, niyet, olasılık, yasaklama, rıza, izin)</i>	+
<i>İnchoative değer (yeni bir durumun başlangıcı)</i>	
<i>Geçmiş zaman (son eylem)</i>	+
<i>Seri fiil yapıları</i>	

Tablo 12. Ярих Fiilinin Dilbilgiselleşme Eğilimleri

<i>Moğol</i>	
<i>Gelecek zaman (gelecekte zorunlu eylem nedensel, koşullu yapılar, kipsel göstergeler)</i>	-
<i>Kipsel anlamlar (önvarsayım, gereklilik, zorunluluk, niyet, olasılık, yasaklama, rıza, izin)</i>	+
<i>İnchoative değer (yeni bir durumun başlangıcı)</i>	
<i>Geçmiş zaman (son eylem)</i>	+
<i>Seri fiil yapıları</i>	

Tablo 13. *V3əx* Fiilinin Dilbilgiselleşme Eğilimleri

<i>Moğol</i>	
<i>Gelecek zaman (gelecekte zorunlu eylem nedensel, koşullu yapılar, kipsel göstergeler)</i>	-
<i>Kipsel anlamlar (önvarsayım, gereklilik, zorunluluk, niyet, olasılık, yasaklama, rıza, izin)</i>	+
<i>İnchoative değer (yeni bir durumun başlangıcı)</i>	
<i>Geçmiş zaman (son eylem)</i>	+
<i>Seri fiil yapıları</i>	+

Tablo 14. *Хэвмэх* Fiilinin Dilbilgiselleşme Eğilimleri

<i>Moğol</i>	
<i>Gelecek zaman (gelecekte zorunlu eylem nedensel, koşullu yapılar, kipsel göstergeler)</i>	-
<i>Kipsel anlamlar (önvarsayım, gereklilik, zorunluluk, niyet, olasılık, yasaklama, rıza, izin)</i>	+
<i>İnchoative değer (yeni bir durumun başlangıcı)</i>	
<i>Geçmiş zaman (son eylem)</i>	+
<i>Seri fül yapıları</i>	

Tablo 15. Bø Fiilinin Dilbilgiselleşme Eğilimleri

<i>Moğol</i>	
<i>Gelecek zaman (gelecekte zorunlu eylem nedensel, koşullu yapılar, kipsel göstergeler)</i>	-
<i>Kipsel anlamlar (önvarsayım, gereklilik, zorunluluk, niyet, olasılık, yasaklama, rıza, izin)</i>	+
<i>İnchoative değer (yeni bir durumun başlangıcı)</i>	
<i>Geçmiş zaman (son eylem)</i>	+
<i>Seri fül yapıları</i>	

Tablo 16. Орхих Fiilinin Dilbilgiselleşme Eğilimleri

<i>Moğol</i>	
<i>Gelecek zaman (gelecekte zorunlu eylem nedensel, koşullu yapılar, kipsel göstergeler)</i>	-
<i>Kipsel anlamlar (önvarsayım, gereklilik, zorunluluk, niyet, olasılık, yasaklama, rıza, izin)</i>	+
<i>İnchoative değer (yeni bir durumun başlangıcı)</i>	
<i>Geçmiş zaman (son eylem)</i>	+
<i>Seri fiil yapıları</i>	

Tablo 17. от/оду Fiilinin Dilbilgiselleşme Eğilimleri

<i>Moğol</i>	
<i>Gelecek zaman (gelecekte zorunlu eylem - nedensel, koşullu yapılar, kipsel göstergeler)</i>	
<i>Kipsel anlamlar (önvarsayım, gereklilik, zorunluluk, niyet, olasılık, yasaklama, rıza, izin)</i>	+
<i>İnchoative değer (yeni bir durumun başlangıcı)</i>	
<i>Geçmiş zaman (son eylem)</i>	+
<i>Seri fiil yapıları</i>	

SONUÇ VE DEĞERLENDİRMELER

Moğolcada Fiil Birleşmeleri adlı bu çalışmada gramerleşme teorisi temel alınarak tarihi ve çağdaş Moğolcada sözcüksel kategoride yer alan fiillerin dilbilgisel kategorilere gelişmeleri neticesinde gramerleşmiş yapılar ele alınmış bu gramerleşmiş yapılar işlevsel, semantik-pragmatik bağlamda tarihsel karşılaştırmalı inceleme yöntemiyle değerlendirilmiştir. Fiillerin gramerleşme süreçlerinin açıklanmasında çalışmanın temel inceleme konusu olan yardımcı fiilleşme olgusu üzerinde özellikle durularak bu fiillerin oluşturduğu birleşik yapılar diğer bir ifadeyle fiil birleşmeleri, tarihsel ve karşılaştırmalı yöntem kullanılarak incelenmiştir.

Gramerleşme teorisi bağlamında Moğolcada gramerleşen fiillerin ve fiil birleşmelerinin incelendiği bu çalışmada şu sonuçlara varılmıştır:

Dilbilgisel değişimin düzenliliklerine atıfta bulunmadan tanımlanmaya eğilimli olan gramerleşme alanları, esasen gramerleşmenin altında yatan bilişsel ilkelere dayanan tek yönlü süreçlerin sonucudur. Buna göre ne gelişimleri ne de eşzamanlı yapıları, şu ya da bu türden güçlerin keyfi bir sonucu değildir; daha ziyade, bu ilkelere (yani gramerleşme ilkelere) referansla tanımlanabilir ve anlaşılabilir.

Dilde gramatikleşme süreçlerinin incelenmesi; semantik, morfo-mantıksal ve sentaktik bilgilerin dikkate alınmasını gerektiren oldukça karmaşık bir süreçtir. Bu noktada ekleşik fiil birliklerinin kuruluşundaki gramerleşme süreçlerinin Moğolca ve Türkçe bu iki dil özelinde koşut bir biçimde izlenip değerlendirilmesi, dil ilişkilerinin niteliğinin anlaşılmasında daha derin bir kavrayış sağlayacaktır. Bu noktada Türkçedeki fiillerin yardımcı fiilleşme ve diğer dilbilgisel işaretleyiciler haline gelmesiyle koşutluk gösteren Moğolcadaki yardımcı fiillerin gramerleşme süreçleri, bu diller arasındaki dil ilişkilerinin niteliğini açıklayıcı bir unsur olarak değerlendirilmiştir. Bu noktada Johanson'un dil ilişkilerine bakışında değerlendirdiği üzere bu yapıların diller arasında aktarılan bir sözdizisel strateji unsuru olarak değerlendirilip değerlendirilemeyeceği özellikle dilsel sınır bölgesi niteliğindeki alanlardan elde edilebilecek dil verileriyle mümkün olabilir. Bu bağlamda çalışmamızın kuramsal alt yapısını oluşturan gramerleşme teorisinin alt disiplinlerinden biri olarak ele aldığımız Temas Kaynaklı

(contact induced) Gramerleşme konusu ve gramatikalleşme alanlarının belirlenip incelenmesi, bir çözüm önerisi olarak değerlendirilebilir.

Bu çalışmada Türkçe ve Moğolca dil ilişkilerinin niteliğini ortak gramerleşen unsurlar bağlamında her iki dilde de zengin bir yapı sergileyen yardımcı fiillerin gramerleşme süreçleri ve semantik bağlamları temelinde ortaya koymak amaçlanmıştır.

Karşılaştırmalı dilbilim çalışmalarında fiil kategorisi, dil aileleri arasındaki ilişkilerin ve dil evriminin anlaşılmasında önemli bir role sahiptir. Özellikle Altay dilleri veya Transavasya dilleri olarak adlandırılan dil grubu içindeki diller arasındaki ilişkilerin niteliğini belirlemek amacıyla son dönemlerde fiil kategorisi üzerine yapılan çalışmaların sayısında artış gözlemlenmektedir. Bu çalışmalar, söz konusu dil gruplarındaki fiil yapılarının benzerliklerini ve farklılıklarını inceleyerek bu diller arasındaki akrabalık derecesini belirlemeye çalışmaktadır. Fiil kategorisi üzerine yapılan bu çalışmalar, dilbilimcilerin dil aileleri arasındaki ilişkileri daha iyi anlamalarına ve dil evrimi süreçlerini daha derinlemesine incelemelerine olanak sağlamaktadır.

Fiillerin sentaktik rolü, dilbilimdeki çalışmaların merkezinde yer alırken, bu yapıların incelenmesinde bütünsel bir bakış açısının önemli olduğu vurgulanmaktadır. Fiillerin oluşum süreçlerinin betimlenmesi, dil aileleri arasındaki ilişkilerin açıklanmasında yapıların kendisinin betimlenmesinden daha açıklayıcı olabilir. Dil yapılarındaki benzer eğilimler, bazen öğrenilebilir ve kopyalanabilir ancak temel yapıların benzer eğilimleri paylaşması durumunda bu oluşum stratejisinin ortak bir kaynaktan geldiği ihtimali artar.

Bu noktadaki görüşlerimizi Johanson'un (2023) dilbilgiselleşmeyle birleştirdiği kod kopyalama modeli de desteklemektedir.

Moğol dillerindeki yardımcı fiillerin çoğu, Türkçe'deki karşılıklarından farklı kökenlere sahip olmasına rağmen benzer anlamlar taşır. Bununla birlikte, Moğolca'daki yardımcı fiillerin çoğunun kökenleri ve işlevleri farklı olduğundan, iki dil arasındaki ilişki karmaşıktır ve tek tip bir açıklama ile özetlenemez. Bu nedenle, Moğolca ve Türkçe yardımcı fiillerin karşılaştırmalı analizinin yapılmasıyla bu iki dil arasındaki dilbilimsel ilişkinin derinlemesine anlaşılmasına katkı sağlanması beklenmektedir.

Fiil birleşmelerinin anlamsal değişimleri, sadece fiillerin içsel zaman yapısından değil, aynı zamanda vurgu, tonlama, söz dizimi ve bağlam gibi faktörlerden de kaynaklanabilir. Bu nedenle, çalışmanın anlambilim alanına da katkı sağlaması beklenmektedir.

Bu bağlamda Moğolca Fiil Birleşmeleri yapısına dahil olan yardımcı fiillerin gramerleşme süreçleri hakkında şu sonuçlara varılmıştır:

Bu tez çalışması kapsamında incelemeye tabi tutulan fiiller arasında en çok veri toplanan ve çeşitli Moğol dillerinde gramerleşme süreçleri takip edilebilen ge-fiili olmuştur. ge- konuşma fiilinin biçimlerinin gramerleşmesinin çeşitli yönleri ortaya çıkarılmıştır: kelimelerin cümleye dahil edilmesi, odak vurgusu, mantıksal bir sonucun işaretlenmesi, dikkatin çekilmesi, duyguların ifade edilmesi, analitik yapılarda yardımcı fiil rolü. Aynı zamanda, sonsuz ve sonlu biçimler genellikle orijinal konuşma fiili ge- ile bağlantılarını kaybederek çeşitli parçacıklara gramerleştiği görülmektedir. Fiil, MGT'de de metin sıklığı fazla olan fiillerdendir ve sıklık ile gramerleşme eğiliminin bağlantısallığının en belirgin örneklerinden birini oluşturur.

Bu araştırma kapsamında değerlendirilen fiil birleşmeleri yapıları arasında özel bir görünüm arz eden 'katmerli gramerleşme' örneği olarak değerlendirilebilecek abçira-/avçira- fiili de gramerlik süreçlerin her zaman lineer bir çizgi şeklinde olmayabileceği ve üst üste gelerek yeni bir yapının oluşumuna yol açabileceklerini gösteren az rastlanılan yapılara bir örnek teşkil etmektedir.

Moğolcada fiillerin görünüş zaman işaretleyicisi konumundaki eklere (цагзаах үйл үг) evrilmesi söz konusudur. Bu eklerden bu tez çalışmasında incelenen iki yardımcı fiil olan *bayh* ve *orhih* fiillerinin gramerleşmesiyle ortaya çıkan eklerin durumu şu şekildedir:

Klasik öncesi Moğol kaynakları ile orta dönem Moğol kaynaklarında yaygın olarak kullanılan ve gramerleşme süreçlerinde görünüş zaman işaretleyicisi konumuna ilerleyen fiillerde bitmişlik (төрцрөх цаг) göstergesi konumunda olan -bai/-bei (< bayh) ekinin eril ve dişil cinsiyet formlarının bulunduğu bilinmektedir. Gramerleşerek eklenen fiilin kullanımda cinsiyetlere göre özelleşen konumu, tespit edilebildiği kadarıyla çağdaş Moğolcada ortadan kalkmıştır.

Orhih fiilinin de bitmişlik (төгсрөх цаг) işaretleyicisi olarak fiil birleşmeleri yapılarında yer aldığı tespit edilmiştir. Ancak bayh fiiline göre gramerleşme süreci daha erken evrede olup fiil+zarf-fiil (konverb)+ opx+zaman eki yapısındaki fiil birleşmelerinde kullanılmaktadır. Dizisellikle bağlanan fiilin ekleşip ileri derecede gramerleşip gramerleşmeyeceğine ilişkin tespitler ileride yapılacak araştırmaların konusu olabilir.

Yine fiillerin kök semantiklerinin de gramerleşme eğilimlerinde belirleyici bir unsur olduğu görülmektedir. Hareket fiillerinin sürerlik, tezlik kınımlarını işaretlediği görülürken varoluşsal fiiller kategorisinde değerlendirilebilecek bayh, boloh, a vb. fiillerin görünüş zaman işaretleyicisi konumuna evrilerek kopulalaştığı ve son aşamada ses ve şekil erozyonuna uğradıkları bazı konumlarda ise cümlenin yüzey yapısına yansımaya sızan biçimbirim noktasına kadar evrildiği tanıklanmıştır. Bu durumda vurgu gibi parçalar üstü sesbilgisel öğeler yoluyla ifade alanı bulduğu bilgisine de ulaşılmıştır.

İncelemeye konu olan fiillerin Moğol dilleri içerisindeki tarihsel varlıkları uzun sürelidir ve çeşitlilik göstermektedir böylelikle dilbilgisel evrimleri eş zamanlı olarak da farklı gramerleşme evrelerinde gözlenebilmektedir.

Sonuç olarak, Moğolcada fiil birleşmelerinin araştırma ve inceleme konusu edildiği bu çalışmada gramerleşme teorisi bağlamında tarihi ve çağdaş Moğolcada yardımcı fiillerin özellikleri ortaya konmuş ve gramerleşme evrelerinin ve seviyelerinin ulaştığı noktalar tespit edilip gösterilmeye çalışılmıştır. Bu tez çalışmasıyla görünen o ki Moğol dillerinin gelişiminin diğer bir deyişle iletişimin evrimi ve zenginleşmesinin yeni morfemlerin yaratılmasıyla değil, fonetik mutasyonlarla dilde zaten mevcut olan morfemlerde yeni gramer işlevlerini işaret eden yeni fonemlerin ortaya çıkmasıyla sağlanmakta olduğu görüşü doğrulanmaktadır.

Buraya kadar değerlendirildiğinde çalışmamızın Türk ve Moğol dillerinin tarihsel dilbilgisi, söz varlığı, etimolojisi ve bu dillerin etkileşimi üzerine çalışan diğer araştırmacılara da bir fikir zemini oluşturacağı kanaati oluşmaktadır.

KAYNAKÇA

- Aalto, P. (1955). On the Altaic initial *p-. (E. Yılmaz, Çev.). *CAJ*, I, 9-16.
- Aalto, P. (1964). Schrift-oiratisch, in *Handbuch der Orientalistik II. Mongolistik*, Leiden, Köln, 185–199.
- Aalto, P. (1987). Auxiliary Verbs in Mongolian. *Studies in Altaic and comparative philology. A collection of Professor Pentti Aalto's essays in honour of his 70th birthday*. Vol 59, pp. 209-214.
- Abish, A. ve Csató, A. É. (2019). The verb “to look, to see” in ambiguous verb sequences in Kazakh and some other Transeurasian languages. (Ed. A. É. Csató, L. Johanson & B. Karakoç) *Ambiguous verb sequences in Transeurasian Language and Beyond*. Wiesbaden: Harrassowitz. 31-50.
- Abullayev, Z. E. (1987). “Azerbaycan-Moğol Dil İlişkileri”. *Türk Dilleri Araştırmaları Yıllığı Belleten*, 1-9.
- Ağca F. ve Gül, B. (2018). “Uygur Harfli Oğuz Kağan Destanında Geçen Moğolca Sözcükler”. *Türkbilig Türkoloji Araştırmaları* (36), 47-62.
- Ağca, F. (2007). “Eski Türkçede {-A/-I/-(y)U} Ünlü Zarf-Fiil Eklerinin Farklı Bir İşlevi Üzerine”. *Türkbilig*, 13: 3-17.
- Ağca, F. (2010), *Budist Türk Çevresi Metinlerinde Olumsuzluk ve Yokluk Şekilleri*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Ağca, F. (2013). “Türk Budist Çevresi Metinlerinde Bir Gramerleşme Örneği Olarak Arıtı Sözcüğü”. Bülent Gül, Ferruh Ağca, F. Gökçe (Ed.). *Bengü Bitig*. Dursun Yıldırım Armağanı. *Türkbilig*, 63-74.
- Ağca, F. (2015). “Eski Türkçede Varlık ve Yokluk İşaretleyicilerinin (ba:r, yo:k) Gramerleşme Süreçleri”, *Dil Araştırmaları*, 16, 83-101.
- Ağca, Ferruh (2022). “Eski Uygurcada Zaman Adlarında Süreklileşme”. *Dil Araştırmaları*, 16 (30), 1-19.

- Ağca, M. (2020). “Altay Dilleri Tipolojisinde Ortak Bir Dil Bilgisel Kategori: Yineleme”, *Dil Araştırmaları*, 26, 155-173.
- Ağcagül, S. (2009). *Aktionale operatoren im Türkischen mit besonderer berücksichtigung des Türki- und Irantürkischen*. (PhD.) Johannes GutenbergUniversität Mainz: Philosophie und Philologie.
- Aikhenvald, A. Y. (1999). “Serial Constructions and Verb Compounding Evidence from Tariana (North Arawak)”. *Studies in Language. International Journal Sponsored by the Foundation “Foundations of Language*. XXIII/3, 469-497.
- Aikhenvald, A. Y. (2006). Serial verb constructions in typological perspective. In A. Aikhenvald ve R. Dixon (Eds.), *Serial Verb Constructions: A Crosslinguistic Typology* Oxford: Oxford University Press, 1-68.
- Aikhenvald, A. Y. (2018). *Serial Verbs*. Oxford: Oxford University Press.
- Akdemir, Y. (2019). “Eski Anadolu Türkçesinde Birleşik Fiiller Üzerine”. *Journal of Social and Humanities Sciences Research*. 37. 6, 1434- 1456.
- Albayrak, F. ve Gül, B. (2018). “Türkçe ve Moğolcada Kökteş Sözcüklerin Oluşturduğu Birleşik Fiil Yapıları Üzerine”. *Orhun’dan Anadolu’ya Uluslararası Türkoloji Sempozyumu*, 1(1), 74-89.
- Alimov, R. (2022a). On Some Criteria to Determine the Mongolian Borrowings in Kyrgyz, in: M. Ölmez & T. Karaayak (eds.) *Türkçe ve Moğolca Çalışmaları Sempozyumu: Sir G. Clauson ve T. Tekin’in Katkıları. 28-29 Kasım 2022 Bildiriler*. Ankara: BilgeSu, pp. 283–306.
- Alimov, R. (2022b). “Kırgızcadaki Moğolca Ödünç Sözcüklerin Belirlenmesindeki Bazı Kriterler Üzerine”, *Türkçe ve Moğolca Çalışmaları Sempozyumu: Sir G. Clauson ve Talat Tekin’in Katkıları 28-29 KASIM 2022 Bildiriler*, Yayına Hazırlayanlar: Mehmet Ölmez, Tümer Karaayak, Ankara: Bilgesu Yayıncılık.
- Alimov, R. (2024). Eski Türkçe- Moğolca Dil Temaslarında Yenisey Kırgızcasının Yeri. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları (HÜTAD)* (40), 7-34. <https://doi.org/10.20427/turkiyat.1338777>

Anderson, A. ve Heine, B. (2023). “On the grammaticalization of ideophones”. Sylvie Hancil ve Vittorio Tantucci (Ed.). *Different Slants on Grammaticalization*. John Benjamins Publishing Company Studies Amsterdam/Philadelphia, Language Companion Series 232, 237-262.

Anderson, G. D. S. (2004). *Auxiliary verb constructions in Altay-Sayan Turkic* (Turcologica 51). Wiesbaden: Harrassowitz. https://books.google.com.tr/books?id=1_wsTX4_6CIC&printsec=frontcover&hl=tr&source=gbs_ge_summari_r&cad=0#v=onepage&q&f=false.

Anderson, G. D. S. (2006a). *Auxiliary Verb Constructions*. Oxford: Oxford University Press.

Anderson, G. D. S. (2006b). “Towards a typology of the Siberian linguistic area”. In: *Linguistic areas: Convergence in historical and typological perspective*. Ed. by Yaron Matras, April McMahon, and Nigel Vincent. Palgrave Macmillan London, pp. 266–300. doi: 10.1057/9780230287617_11.

Anderson, G. D. S. (2011). “Auxiliary verb constructions (and other complex predicate types): a functional–constructional overview.” *Language and Linguistics Compass* 5 (11), 795–828.

Anderson, Gregory, D.S. (2004). *Auxiliary Verb Constructions in Altai-Sayan Turkic*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.

Andreev, N. D. ve Sunik, O.P. (1982). O problem rodstva altajskix jazykov i metodax eje rešenija. *Voprosy Jazykoznanija*, 1982/2, pp. 26–29.

Apatóczky, Á. B. Christopher, P. A. (2018). *Philology of the Grasslands Essays in Mongolic, Turkic, and Tungusic Studies*. Leiden: BRILL.

Apatóczky, Á. B. (2007). “Subject Markers in Mongolian. Myth or Truth?”, *Uluslararası Sürekli Altayistik Konferansı Bildirileri 22-27 Haziran 2003*, Ankara: TDK Yayınları, ss. 27-38.

Arat, R. R. (1987). “Die hilfsverben und verbaladverbien im Altaischen I-II.” (Ungarische jahrbücher, VIII/1-2 1928, s. 1-24) *Makaleler Cilt I içinde*, Osman Fikri Sertkaya (Haz.). Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü 65 (20): 224-290.

- Arıkan, İ. (2011). “Çuvaş Türkçesinde dilbilgiselleşen bir fiil tār-”. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi* 8 (2), 36-62.
- Aslan Demir, S. (2013). “Türkmencede Kılınış İşlemcisi Olarak Art-Fiiller” *Türkbilig*, 26, 67-90.
- Aslan Demir, S. (2016). *Görünüş kategorisi: Türkmençe örneği*. 2. Baskı. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Atwood P., Christopher (2016). “How the Secret History of the Mongols was written. Олон улсын монголч эрдэмтний XI их хуралд зориулав”. In: *Mongolica- An International Journal of Mongol Studies*, Vol. 49, 22–53.
- Aydemir, İ. A. (2019). “Çağdaş Türk Dillerinde Sıralı Fiil Yapıları”. *X. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu Bildiri Kitabı*, 155-163.
- Aydemir, İ. A., ve Erdem, M. (2017). *Tuva Araştırmaları Tuvaca Varyantların Belgelenmesi ve Tanımlanması*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Aygümuş, Ş. (2023). *Kazak Türkçesinde Art Fiillerin Dilbilgiselleşmesi*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. İzmir.
- Azılı, K. (2021). *Mekândan Zamana Metaforik Transferler Eski Türkçe Üzerine Teorik Bir İnceleme*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- Bacanlı, E. (2010). “-(X)p tur- (/dur-) Art Fiilinin Durağanlaştırma İşlevi” , *Turkish Studies*, Volume 5/4, Fall 119-132.
- Bacanlı, E. (2010). “Altay Türkçesindeki -atan Ekinin Görünüş-Zamansal ve Kiplik Anlamları”. *Bilig*. 55, 71-92.
- Bacanlı, E. (2013). “Güney Sibiry Türk Dillerinde Birleşik Fiillerle İlgili Teorik Sorunlar”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*. VI/24, 27-33.
- Bacanlı, E. (2013). “Güney Sibiry Türk Dillerinde Birleşik Fiillerle İlgili Teorik Sorunlar”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 6(24), 27-33.
- Bacanlı, E. (2014). *Kılınış Kategorisi ve Altaycada Kılınış Belirleyicisi Olarak Art Fiiller*. Ankara: TDK

- Baek, E-J. (1986) Tense and aspect in Korean and Mongolian. University of Toronto. DOI: 10.1075/ kl.4.06ejb. *Korean Linguistics* 4, 61–74.
- Balogh, M. (2012), Deed Mongol- A Practical Approach to the Dialect, Á. BIRTALAN (Ed.), *Oirad and Kalmyk Linguistic Essays (= Táluentum Sorozat 11.)*, Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 177–196.
- Baloğlu, Z. G. (2022). *Japonca ve Türkçede Görünüş (Aspekt)*. Ankara: TDK Yayınları.
- Baran, B. (2023). *Tuva Türkçesinde Dilbilgiselleşme*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ankara.
- Baranova, V. (2013). Grammaticalization and Semantics of Complex Predicates in Kalmyk, *J. la Société Finno-Ougrienne* 94, 9–35.
- Baranova, V. (2015) Grammaticalization paths of the verb gi- ‘say’ in Kalmyk. *Mongolica Pragensia. Ethnolinguistics, Sociolinguistics, Religion and Culture*. 8(2), 57-76.
- Barashkov, P.P. (1958). On Mongolian-Buryat and Yakut Language Contacts, *Collection of Papers on Philology*, 3, 176-206.
- Barutçu Özönder, F. S. (2011). “Türk Dilinde Fiil ve Fiil Çekimi”. *Türk Gramerinin Sorunları I-II Toplantı Bildirileri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 56-65.
- Baş, Asuman (2024). “Eski Türkçede ve Klasik Moğolcada Bir Ad Durum Çekimi: Yineleme” *Dil Araştırmaları*, 34, 227-248.
- Başar, U.- MIANDOAB, N.Z. (2018). “Cüveynî'nin Tarih-İ Cihângüşâ'sında Yer Alan Türkçe ve Moğolca Kelimeler”. *AVRASYA Uluslararası Araştırmalar Dergisi* 6(13), 693-714.
- Bat-Ireedui, J. (2009). *Mongol helnii horshoo bolon davtmal ug hellegiin san*, Ulaanbaatar: “ZUV ZAM” Books.
- Batjargal, B. (2017). *Moğolca-Türkçe Gramer Terimleri Sözlüğü*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ankara.
- Batzaya, G. O. (2023). Origin, Development and Tendency of Grammatical Case Suffixes of Mongolic Languages and Dialects. 1-32.

- Bauer, L. (2001). "Compounding". *Language Typology and Language Universals*. (eds. M. Haspelmath-E. König-W. Oesterreicher-W. Raible). Berlin&New York: Walter de Gruyter: 695-707.
- Bawden, C. R. (1955). *The Mongol Chronicle Altan Tobči*, Wiesbaden: Otto Harrassowitz.
- Bayarsayhan, M., ve Orgontuul T. (1997) *Mongol-Manc tol*, УБ, 599 Huudas
- Bawden, C. R. (1997) *Mongolian-English Dictionary*, London: Kegan Paul International.
- Bazarraagchaa, M. (1977). "av-" hemeeh ügiyn uugin huvilbarın tuhay. *Hel zohiol sudlal*, 13, 70-82.
- Bazarraagchaa, M., ve Pürevjal, Ch. (1987). Mongol helniy üil ügiyn baydal ba boltsın tuhay. *Studia Mongolica*, Tom. XII (20),12, 171-176.
- Byambasan, P. (1987). Orçin Tsagiyn Mongol Helniy ügzüyn bayguulalt, Ulaanbaatar.
- Bazılhan B. (1967). Mongolskije zaimstvovaniya v Bajan-Ulgejskom govore kazaxskogo jazyka. *Studia Mongolica. Tomus VI. Fasc. II*, pp. 17–92.
- Bazılhan B. (1985). Nötsöl üil, üilt Ner, -Mongol helnüüdiyn hartsuulsan helzüy
- Baldan, L. (1988) "Orçin tsaiyn Mongol Helniy Tsag Zaax üil ügiyn nayruulgin üüreg" hel zohiol sudlal, БНМАУ-ЫН ШУА, hel zohiolın hüreele XII bot., УБ.
- Barayşir, Ş. (1974). Orçin tsagiyn mongol helniy dayvar üg, Ulaanbatar.
- Byambajav B. (2023). İssledovanie Sluçaev Sootvetstviya Konstruktsiy s Poslelogami Serialnım Glagolny Konstruktsiyam (Na Materiale Mongolskih Tekstov XIII, XVII i XX vv.) // *Etničeskaya Kultura*.. T. 5, (4), 8-14. DOI 10.31483/r-107600. EDN CSSOOM
- Benzing J. (1985) *Kalmückische Grammatik zum Nachschlagen*, Wiesbaden, Otto Harrassowitz Verlag,
- Binnick, R. (1979). *Modern Mongolian: a transformational syntax*. Toronto: University of Toronto Press.

- Binnick, R. I. (1987). On the Classification of the Mongolian Languages, in *Central Asiatic*. 31, 178–195.
- Binnick, R. I. (1991). *Time and The Verb: A Guide to Tense and Aspect*, Oxford University Press.
- Binnick, R. I. (2012). *The Past Tenses of the Mongolian Verb. Meaning and Use*. Leiden, Boston: BRILL (Empirical Approaches to Linguistic Theory, 1).
- Biray, N. (2008), “Kazak Türkçesinde De- Fiilinin Kullanılışı Üzerine” Prof. Dr. Ahmet Bican Ercilasun Armağanı, Ankara: Akçağ Yayınları, 394-424.
- Birtalan, Á. ve RÁKOS, A. (2002). A kalmükök. *Egy európai mongol nép (= TEXTerebess)*, Budapest, Terebess Kiadó.
- Birtalan, Á. (1992). On Some Mongolian Loanwords in Nogai, in G. BETHLENFALVY et al. (Ed.), *Altaic Religious Beliefs and Practices*, Budapest, Research Group for Altaic Studies, Hungarian Academy of Sciences; Department of Inner Asiatic Studies, Eötvös Loránd University, 37–40.
- Birtalan, Á. (2002). An Oirat Ethnogenetic Myth in Written and Oral Traditions (A Case of Oirat Legitimacy), *Acta Orient. Acad. Sci. Hungaricae*, 55, 1-3, 69–88.
- Birtalan, Á. (2003). Oirat, in J. JANHUNEN (Ed.), *The Mongolic Languages* (=Routledge Language Family Series), London, New York, Routledge, 210–228.
- Birtalan, Á. (2003). Oirat. In: Juha Janhunen (ed.). *The Mongolic Languages*. London, New York: Routledge (Routledge Language Family Series, 5), 210–228.
- Birtalan, Á. (2009). *Gábor Bálint of Szentkatolna, A Romanized Grammar of the East- and West Mongolian Languages. With popular Chrestomathies of both Dialects (Budapest Oriental Reprints B3)*, a cura di Á. Birtalan, Budapest, Library of the Hungarian Academy of Sciences, Csoma de Kőrös Society.
- Birtalan, Á. (2009). *Gábor Bálint of Szentkatolna, A Romanized Grammar of the East- and WestMongolian Languages. With popular Chrestomathies of both Dialects (= Budapest Oriental Reprints B3)*, a cura di Á. Birtalan, Budapest, Library of the Hungarian Academy of Sciences, Csoma de Kőrös Society.

- Birtalan, Á. (2012). Oirad- The Prestige Language. Ethnolinguistic Approach to the Altai Oirad Language and its Dialects, in Á. BIRTALAN (Ed.), *Oirad and Kalmyk Linguistic Essays* (= Táientum Sorozat 11.), Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 59–74.
- Birtalan, Á. (2020). Oirat and Kalmyk, the Western Mongolic languages, in: (M. Robbeets ve A. Savelyev (eds.) *The Oxford Guide to the Transeurasian Languages* Oxford: Oxford University Press, 350–369.
- Birtalan, Á., (2002). Battulag's Ölöt Wordlist – Some Features of an Oirat Dialect. Dialectological and Sociolinguistical Aspects, in *Inn. Asian Surv.* 1 Spring, 18–33.
- Bisang, W. ve Malchukov, A. (ed.) (2017). *Unity and diversity in grammaticalization scenarios* (Studies in Diversity Linguistics 16). Berlin: Language Science Press.
- Bisang, W., Malchukov, A., Rieder, I., Sun, L., Martiny, M., ve Luell, S. (2020). Position paper: Universal and areal patterns in grammaticalization. In W. Bisang & A. Malchukov (Eds.), *Grammaticalization scenarios from Europe and Asia*, 1, 1–88 Berlin ve Boston: De Gruyter Mouton.
- Bisetto, A. ve S. SCALISE (2009). “The Classification of Compounds”. *The Oxford Handbook of Compounding*. (ed. R. Lieber-P. Štekauer). Oxford: Oxford University Press: 34-53.
- Bitkeeva, A. (2007). Language of the Oirad-Kalmyks: Past and Present, *Mong. Stud.* XXIX, 47–53.
- Bittigau, K. R. (2003). *Mongolische Grammatik. Entwurf einer Funktionalen Grammatik (FG) des modernen, literarischen Chalchamongolischen*. Wiesbaden: Harrassowitz (Tunguso Sibirica, 11).
- Bläsing U. (2003). Kalmuck, in: Janhunen J. (ed.) *The Mongolic Languages*, London-New York: Routledge, 64–390.
- Bläsing Uwe, (1984). *Die finit indikativischen Verbalformen im Kalmückischen*. Stuttgart.

- Bläsing, U. (2003). Kalmuck. In: Juha Janhunen (ed.). *The Mongolic Languages*. London, New York: Routledge (Routledge Language Family Series, 5), 229–247.
- Blažek, V. (2019). *Altaic languages. History of research, survey, classification and a sketch of comparative grammar*. Masaryk University Press.
- Boeschoten, H. (2022). *A Dictionary of Early Middle Turkic*, Brill, Leiden-Boston.
- Brophy, D. (2010). Mongol-Turkic language contact in eighteenth century Xinjiang. *Evidence from Islāmnāma. Turkic Languages*, 15, 51–67.
- Booij, G. (2005). “Compounding and Derivation: Evidence for Construction Morphology”. *Morphology and its Demarcations*. (eds. W. U. Dressler-D. Kastovsky-O. E. Pfeiffer-F. Rainer). Amsterdam ve Philadelphia: John Benjamins: 109-132.
- Boye, K. (2023). Grammaticalization as conventionalization of discursively secondary status: Deconstructing the lexical-grammatical continuum. *Transactions of the Philological Society* 121(2), 270–292.
- Bridges, M. (2008). *Auxiliary Verbs in Uyghur. PhD Thesis*, University of Kansas.
- Brosig, B. (2009). “Depictives and Resultatives in Modern Khalkh Mongolian” 出版者: 北海道言語研究会公開日 No. 7, 71-101. <http://hdl.handle.net/10258/2689>
- Brosig, B. (2014). “The Aspect-Evidentiality System of Middle Mongol”. In: *Ural-Altaic Studies* 13(2), 7–38.
- Brosig, B. (2014b). “The tense-aspect system of Khorchin Mongolian”. – Pirkko Suihkonen ve Lindsay Whaley (ed), Amsterdam: Benjamins: 3–65.
- Brosig, B. (2015a). “Aspect and epistemic notions in the present tense system of Khalkha Mongolian.”. (3), 46–127.
- Brosig, B. (2015b). “Negation in Mongolic”. *SUSA/JSFOu* 95. 67-136.
- Brosig, B. (2018). “Pronouns and Other Terms of Address in Khalkha Mongolian”, *Philology of The Grasslands: Essays in Mongolic, Turkic, and Tungusic Studies*, Ákos Bertalan APATÓCZKY, Christopher P. ATWOOD

- (eds.); guest editor Béla KEMPF, The Languages of Asia Series; Leiden, Boston, Brill, 7, 101-111.
- Brosig, B. (2018). Gegentana & Foong Ha Yap. “Evaluative uses of postnominal possessives in Central Mongolian”. *Journal of Pragmatics* 135: 71-86.
- Brosig, B. (2019). “Terms of Address and Self-reference in Ulaanbaatar Mongolian”, *It's not all about you - New Perspective on Address Research*. Bettina KLUGE & Maria Irene MOYNA (eds.), Topics in Address Research 1. Amsterdam: Benjamins, 415-433.
- Brosig, B. (2020). “Halh Ayalguu Dah Eşleh Uil Ug Ge-İyn Üüreg Heregleeniy Tuhay”, *Mongol sudlal -XLIV* (543). ss. 74-86.
- Brosig, B. (2021). “Expressing intent, imminence and ire by attributing speech/thought in Mongolian”, *Folia Linguistica*; 55(2): 433–483 DOI: 10.1515/fofia-2021-2010
- Brosig, B. (2018) Factual vs. evidential? The past tense forms of spoken Khalkha Mongolian. – Ad Foolen, Helen de Hoop & Gijs Mulder (eds), V R L. Amsterdam: Benjamins.
- Bulakaeva-Barannikova A. (1958). Obščije slova v leksike sovremennogo kirgizskogo I burjatskogo jazykov. *Učenyje Zapiski Burjatskogo Gosudarstvennogo Ped.Instituta imeni D. Banzarova, serija istoriko-filologičeskaja*,/16, 113–143.
- Byambasan, P. (1975). *Orčin cagijn mongol xelnij ügijn bütec, ner ügsijn ajmag*. Ulaanbaatar.
- Bybee J., Pagliuca, W., ve Perkins R. (1991). “Back to the future”, In E. Traugott and B. Heine (eds.). *Approaches to Grammaticalization*, Vol. II. 17-58, Amsterdam: John Benjamins.
- Bybee, J. (1998). “Irrealis as a Grammatical Category”, Symposium on Irrealis, *Anthropological Linguistics*, 40/2, 257-271, Bloomington: Indiana University.
- Ceolin, A. (2019). Significance testing of the Altaic family. *Diachronica. International Journal for Historical Linguistics*, 36(3), 299–336.

- Ceolin, A., Guardiano, C., Longobardi, G., Irimia, M. A., Bortolussi, L., ve Sgarro, A. (2021). "At the boundaries of syntactic prehistory". *Philosophical Transactions of the Royal Society B: Biological Sciences*, 376(1824), rstb.2020.0197.
- Čeremisov, K. (1951). *Burjat-mongol'sko-russkij slovar'*. Moskva: Gosudarstvennoje Izdatel'stvo Inostrannyx i Natsional'nyx Slovarerj.
- Chinggeltei. (1981). *Odo üye-yin mongol kelen-ü jüü* [Modern Mongolian Grammar]. Kökeqota: Mongolun arad-un keblel-ün qoriya.
- Choijin Z. (2013). "The Metaphorical Conceptualization of Emotions in English and Mongolian" *The Journal of Linguistic Science*, 66, 301-322, Daegu: Korea.
- Choi Y. (2023). Orçin Tsagiyn Mongol, Turk, Colongos Helniy Tsagiyn bayts gişüünt Ugsarsan Niylmel Ögüülbegiyn Hartsuulsan Sudalgaa. *몽골학*, 73, 39-54.
- Chuluunbaatar, O. (2008). *Modern Mongolian*. LINCOM EUROPA.
- Činggeltei, [Qinggeertai]. (1988). *Monggor kelen-ü üge kelelge-ün materiyl / Tuzu yu huayu cailiao [Tu language materials]*. Hohhot: The Inner Mongolia People's Press.
- Clark, L. (1980), Turkic loanwords in Mongol. I: The treatment of non-initial s, z, š, č. *Central Asiatic Journal*, 24(1/2), 36-59.
- Clark, L. (1980). Turkic loanwords in Mongol. I: The treatment of non-initial s, z, š, č, *Central Asiatic Journal*, Volume XXIV, 1/2, 36–59.
- Clark, L. V. (1977). "Mongol elements in old Turkic?". *Journal de la Société Finno-Ougrienne*, 75, 110-168.
- Clark, L. (1973). "The Turkic and Mongol words in William of Rubruck's Journey (1253–1255)", *Journal of the American Oriental Society*, 93/2, 181–9.
- Clauson, G. (1960). The Turkish Elements in 14th Century Mongolian, *Central Asiatic Journal*, 5(4), 301–316.
- Clauson, G. (1957). The Turkish Y and related sounds, in: *Studia Altaica. Festschrift für Nikolaus Poppe zum 60. Geburtstag am 8. August 1957*. (Ural-Altäische Bibliothek 5), Harrassowitz Verlag, Wiesbaden, pp. 33–45.

- Clauson, G. (1957). The Turkish Y and Related Sounds. *Studia altaica: Festschrift für Nikolaus Poppe zum 60. Geburtstag am 8. August 1957 içinde* (ss. 33-45). Wiesbaden: Otto Harrassowitz.
- Clauson, G. (1959). The Earliest Turkish Loan Words in Mongolian, *Central Asiatic Journal*, 4(3), 174–187
- Clauson, G. (1962). *Turkish and Mongolian Studies*. London: Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland.
- Clauson Gerard. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. Oxford: Clarendon Press.
- Clauson, G. (2004). “Altay Teorisinin Leksikoistatistiksel Bir Değerlendirmesi (çev. İ. Ulutaş).” *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(10), 153–174.
- Clauson, G. (2017). “Türkçe Gölge Kelimeler”, Çev. Seçil HİRİK, *Cappadocia Journal Of History And Social Sciences* 8, 274-283.
- Clauson, Gerard (1959). “The Earliest Turkish Loan Words in Mongolian”. *Central Asiatic Journal*, 174-187.
- Clauson, Sir Gerard (1955), “Turkish Ghost Words”, *Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland*, 3(4), 124-138.
- Courteille Pavet de. 1870. *Dictionnaire turk-oriental: destiné principalement à faciliter la lecture des ouvrages de Bâber, d'Aboul-Gâzi et de Mir-Ali-Chir-Nevâi*, Imprimerie Impériale, Paris.
- Crystal, D. (1992). *An Encyclopedic Dictionary of Language and Languages*. Oxford: Blackwell.
- Csáki, É. (2006). *Middle Mongolian Loan Words in Volga Kipchak Languages*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- Csáki, Éva (2006a). “Middle Mongolian loan verbs as they appear in KarachayBalkar”. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 3(4), 3665.
- Csáki, Éva (2006b). *Middle Mongolian loan words in Volga Kipchak languages*. Wiesbaden: Otto Harrassowitz Verlag.

- Csato, É. Á., ve JOHANSON, L. (2021). “On the Grammaticalization of Two Types of ki in Turkic.” *Türkiyat Mecmuası- Journal of Turkology* 31, Özel Sayı 1-14. <https://doi.org/10.26650/iuturkiyat.994834>
- Csato, É. Á. (2001). “Turkic double verbs in a typological perspective.” Karen H. Ebert & Fernando Zuñiga (Ed.). *Aktionsart and Aspectotemporality in Non- European Languages*. University of Zurich, 175-189.
- Csató, E. A. (2001). “Turkic Double Verbs in Typological Perspective”. *Aktionsart and Aspectotemporality in Non-European Languages*. (eds. K. H. Ebert-F. Zuniga). Zürich: ASAS-Verlag: 175-187.
- Csató, É. Á. ve Johanson, L. (2001). “Turkic double verbs in a typological perspective”, *Aktionsart and Aspectotemporality in Non-European Languages. Proceedings from a workshop held at the University of Zurich, June 23-25, 2000*, Ebert, Karen H. ve Zúñiga Fernando (eds.). Zürich: Universität Zürich, 175-187.
- Csató, Éva Á.; Johanson L. ve Karakoç, B. (2019). *Ambiguous Verb Sequences in Transeurasian Languages and Beyond* (Turcologica 120). Wiesbaden: Harrassowitz. 1(3), 1342.
- Dahl, Ö. (1985). *Tense and Aspect Systems*. Oxford: Basil Blackwell.
- Dambueva, P. P. (2000). *Category of Modality in Modern Buryat*. Ulan Üde: Buryat State University.
- Domiy T., ve Gurragçaa T. (2022). *Moğolcanın 'Phags-pa Yazısıyla Yazılmış Eserleri*, (çev. Ölmez M.), Ankara: Bilgesu Yayıncılık.
- Demir, N. (1993). *Postverbien im Türkei-türkischen. Unter besonderer Berücksichtigung eines südanatolischen Dorfdialekts*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- Dixon, R. M. W. ve Alexandra Y. Aikhenvald (2003). “Word: A typological framework”. In: *Word: a cross-linguistic typology*. Ed. by R. M. W. Dixon and Alexandra Y. Aikhenvald. Cambridge University Press, pp. 1–41. doi: 10.1017/CBO9780511486241.002.
- Doerfer, G. (1964). Oiratisch madaga «Messer», *Cent. Asiat. J.* 9 23–28.

- Doerfer, G. (1965). *Ältere Westeuropäische Quellen zur Kalmückischen Sprachgeschichte (Witsen 1692 bis Zwick 1827) (= Asiatische Forschungen Band 18)*, Wiesbaden, Otto Harrassowitz Verlag,
- Doerfer, G. (1976). "Proto Turkic Reconstruction Problems", *TDAYB*, 1975-76.
- Doerfer, G. (1995). Eski Türkçe 1-~ yı- hakkında. *Türk Dilleri Araştırmaları* 5, 5-11.
- Doğan, Ş. Özalan, Ul (2013), "Eski Uygurcada Tetir/Titir Cevher Fiili Üzerine" *Türk Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, 2013, Yıl:1, Sayı:1, s..252-263.
- Doraeva, R. P. (1983). *Grammatical Mood in Kalmuk Grammar*. Elista: Kalmyk Book Public.
- Ed. BIRTALAN, Á. (2010). *Mongolian Studies in Europe Proceedings of the conference held on November 24–25, 2008 in Budapest*. Budapest.
- Enç, M. (1996). "Tense and Modality", *The Handbook of Contemporary Semantic Theory*, Shalom Lappin (ed.), Oxford: Blackwell.
- Erguvanlı-Taylan, E. (1992). "The Parameter of Aspect in Turkish", In *Modern Studies in Turkish Linguistics, Proceedings of the sixth International Conference on Turkish Linguistics*, Ahment Komrat (ed.), Eskişehir: Anadolu University.
- Enkedyayev, Ya. (1939). *Grammatika Kalmıtskogo Yazıka dlya Malogramotnih*, Elista, Kalmgosizdat, , in <http://www.lib.kalmsu.ru/>
- Finch, R. "The Velar and Uvular consonants in Middle Mongolian" *Zentralasiat. Stud.* 22, 164–189.
- Fleischman, S. (1982). *The Future in Thought and Language, Diachronic Evidence from Romance*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Frawley, W. (2005). *Modality*. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Guzev, V. G. (1987). *Essays on the Theory of Turkic Inflection: Name (A Case Study of Old Anatolian Turkish)*. Leningrad: Leningrad State University.
- Gerelmaa, N. (2010). Mongol, türeg helend üil ügiyn baydlin utgıg ilrüüle h arga", Antoon Mostaert Mongol sudlalın töv, oyunu helhee, *EŞB, Bot. II(07)*, Ulaanbaatar, tal. 103-106.

- Gerelmaa, N. (2010). “Mongol Tureg Hilend üyl ügiyn baydln utgig ilrüüleḡ arga”, Altoon Mostaert Mongol sudlalın töv, Oyunu Helḡee, C. 2 (07), Ulaanbaatar, ss. 103-106.
- Gerelmaa, N. (2013). Ertniy Tureg helniy “tögsöh” baydln utga ilerhiyleḡ tuslah üyl ḡr, tüüniyḡ mongol helnee düylḡeh n,- Hel šinclel-utga zohiol sudlal-zaluu üe, ЭИИХ-ин emhitḡel, Ulaanbaatar, tal. 12-16
- Gerelmaa, N. (2013). Ertniy Türeḡ Helniy “Tögsöh” Baydln utga ilerhiyleḡ tuslah üyl üḡ, Tüüniyḡ Mongol Helnee Düylḡeh n.
- Gül, B. (2018). *İbni Mühennâ Lügati*. Ankara: Türk Kültürünü Araštırma Enstitüsü.
- Haan, F. (2005). “Typological Approaches to Modality”, in *Modality*. W. Frawley (ed.) Berlin: Mouton de Gruyter.
- Halkovic, S. A. Jr (1985). *The Mongols of the West* (= Indiana University Uralic and Altaic Series), Bloomington, Research Institute for Inner Asian Studies, Indiana University,
- Hopper, P. J. (1991a). On some principles of grammaticization. Traugott, Elizabeth C. & Bernd Heine (Ed.) *Approaches to Grammaticalization*. Volume 19 (1): 17-35. Amsterdam: Benjamins.
- Hopper, P. J. (1996b). “Some recent trends in grammaticalization.” *Annual Review of Anthropology* 25: 217-236.
- Hopper, P. J. ve Traugott, E. C. (2003). *Grammaticalization*. second edition. (First published 1993). New York: Cambridge University Cambridge Textbooks in Linguistics.
- Janhunen J. (2003). “Proto-Mongolic”, *The Mongolic Languages*, (Edited by Juha Janhunen), Routledge, London-New York s. 14.
- Janhunen, J. (2008). Some Old World experience of linguistic dating. John D. Bengtson (ed.), In hot pursuit of language in prehistory: Essays in the four fields of anthropology. In honor of Harold Crane Fleming, 223–239. Amsterdam: John Benjamins.

- Janhunen, J. (2008–2009). On the Turkicization of Turkey in a Eurasian context. *Finnisch-Ugrische Mitteilungen* 32–33, 211–222.
- Janhunen, J. (2009). Proto-Uralic– what, where, and when? *Mémoires de la Société Finno Ougrienne* 258. 57–78.
- Janhunen, J. (2010). Enclitic zero verbs in some Eurasian languages. (ed. Lars Johanson & Martine Robbeets), *Transeurasian verbal morphology in a comparative perspective: genealogy, contact, chance* (Turcologica 78), Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 165–180.
- Janhunen, J. (2012). Non-borrowed non-cognate parallels in bound morphology: Aspects of the phenomenon of shared drift with Eurasian examples. In Lars Johanson ve Martine Robbeets (eds.), *Copies versus cognates in bound morphology*. (Brill's Studies in Language, Cognition and Culture 2), 23–46. Leiden: Brill.
- Janhunen, J. (2005). On the convergence of the Genitive and Accusative cases in languages of the Ural-Altaiic type. In M. M. Jocelyne Fernandez-Vest (ed.), *Les langues ouraliennes aujourd'hui: Approche linguistique et cognitive* [The Uralic languages today: A linguistic and cognitive approach]. Bibliothèque de l'École des Hautes Études, Sciences historiques et philologiques, Tome 340: 133–144. Paris: Librairie Honoré Champion.
- Johanson, L. ve Csató, E. (2018). Grammaticalization in Turkic. Narrog, H. ve Heine, B. (Ed.). *Grammaticalization from a Typological Perspective*. UK: Oxford University, 146-166.
- Johanson, L. (2000). Viewpoint operators in European languages. Dahl, Ö. (Ed.). *Tense and Aspect in the Languages of Europe*. Berlin-Newyork: Mouton de Gruyter, 27-188.
- Johanson, L. (2004). On Turkic transformativizers and nontransformativizers. *Languages* 8, 180-190.
- Joseph, B. D. (2001). “Is there such a thing as grammaticalization?.” *Language Sciences* 23,163–186.

- Kara, G. (1958). “Notes sur les dialectes Oirat de la Mongolie occidentale”, *Acta Orient. Acad. Sci. Hungaricae* VIII, 111–168.
- Kara, G. (1983). “Moğolca Deresün-Türkçe Yez”. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, 28-29(1980-1981), 43-48.
- Kara, G. (2001). “Late Medieval Turkic Elements in Mongolian”. L. Bazin ve P. Zieme (Ed.), *Silk Road Studies V. De Dunhuang a Istanbul. Hommage à James Russell Hamilton* içinde (ss. 73-120). Turnhout: Brepols.
- Kara, G. (2005). *Books of the Mongolian Nomads. More than Eight Centuries of Writing Mongolian* (= Indiana University Uralic and Altaic Series), Bloomington, Indiana University, Research Institute for Inner Asian Studies,
- Kara, G. (2009). *Dictionary of Sonom Gara's Erdeni-yin Sang a Middle Mongol Version of the Tibetan Sa skya Legs bshad. Mongol-English-Tibetan*. [Brill's Inner Asian Library, vol. 23]. Leiden-Boston: Brill. [Kara Dictionary of Sonom Gara's Erdeni-yin Sang 2009.pdf \(altaica.ru\)](#)
- Kara, G. (2009). *Dictionary of Sonom Gara's Erdeni-yin Sang. A Middle Mongol Version of the Tibetan Sa Skya Legs bshad. Mongol-English-Tibetan. With the assistance of Marta Kiripolská*. Leiden, Boston, Brill.
- Kara, G. (2000). The Mongol and Manchu Manuscripts and Blockprints in the Library of the Hungarian Academy of Sciences. [Bibliotheca Orientalis Hungarica 47]. Budapest: Akadémiai Kiadó. [The Mongol and Manchu Manuscripts and Blockprints in the Library of the Hungarian Academy of Sciences | Library | Hungaricana](#) (Erişim Tarihi: 11/7/2024)
- Kukanova, V.V. Semantika Modalnoy Çastitsı Biz v Kalmit'skom Yazıke (Na Materiale Natsionalnogo Korpusa Kalmit'skogo Yazıka i dannım Informantov). *Mongolovedenie*. 2019;11(4):949-966. <https://doi.org/10.22162/2500-1523-2019-4-949-966>.
- Kempf, B. (2010). Mongolic çilagun : Turkic tãş. *Turkic Languages* 14, 103–112.
- Khabtagaeva, B. (2023). Some Etymological Notes on the Words for Ground Squirrel in Buryat. Ö. Ayazli, T. Karaayak ve U. Uzunkaya, (Ed.), *Bilge Biliglig Bahşı Bitigi*.

Doğumunun 60. Yılında Mehmet Ölmez Armağanı içinde Çanakkale: Paradigma Akademi, 343- 352

- Kincses-Nagy, É. (1996). Mongolian Loanwords in Chagatay, in: Berta Á. et al. (ed.), Historical and linguistic interaction between Inner-Asia and Europe: Proceedings of the 39th Permanent International Conference (PIAC), Szeged, Hungary, June 16–21, 1996, Department of Altaic Studies, University of Szeged, Szeged, 139–145.
- Kincses-Nagy, É. (2018). *Mongolic Copies in Chaghatay*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- Korn, J. (2015). General Systems Theory Through Linguistic Modelling. *Proceedings of the 58th Annual Meeting of the ISSS - 2014 United States, 1(1)*. Retrieved from <https://journals.iss.org/index.php/proceedings58th/article/view/2363>
- Kozin, S. A. (1941). *The Secret History: A Mongolian Chronicle of 1240 Titled 'Mongyol-un niyuča tobčiyān. Yuáncháo Mishī'* Moscow: Leningrad USSR Academy of Sciences.
- Kövecses, Z., RADDEN G. (1998). “Metonymy: Developing a Cognitive Linguistic View”, *Cognitive Linguistics*, 9/1, 37-77.
- Kratzer, A. (1991). “Modality”, in *Semantics: An International handbook of contemporary research*, 650-659, Berlin: Walter de Gruyter.
- Krueger, J. R – SERVICE, R. G. (Edd.) (2002). *Kalmyk Old-script Documents of Isaac Jacob Schmidt 1800-1810: Todo Biciq Texts, Transcription, Translation from the Moravian Archives at Herrnhut (= Asiatische Forschungen Band 143)*, Wiesbaden, Otto Harrassowitz Verlag in http://books.google.com/books?id=572iBPY_RF8C&pgis=1.
- Krueger, J. R. (1966). “Sanskrit Loanwords in Kalmyk”, in A. BORMANSHINOV – J. R. KRUEGER (Edd.), *Kalmyk-Oirat Symposium*, Philadelphia, 181–190.
- Krueger, J. R. (1969) Three Oirat-Mongolian Diplomatic Documents of 1691, *Cent. Asiat. J.* 12, 286–295.

- Krueger, J. R. (1975). "The Kalmyk-Mongolian Vocabulary in Strahlenberg's Geography", Stockholm, *The Royal Academy of Letters History and Antiquities*.
- Krueger, J. R. (1975). "Written Oirat and Kalmyk Studies", *Mongol Studies*. 2, 93–113.
- Krueger, J. R. (1978). *Materials for an Oirat-Mongolian to English Citation Dictionary, vol. II*, Bloomington, The Mongolia Society.
- Krueger, J. R. (1978). *Materials for an Oirat-Mongolian to English Citation Dictionary, vol. I*, Bloomington: The Mongolia Society.
- Krueger, J. R. (1984). *Materials for an Oirat-Mongolian to English Citation Dictionary, vol. III*, Bloomington: The Mongolia Society.
- Krylov S. (2018). Categorially and Semantically Structured Basic Mongolian Lexemes: Grammatical Classes of Word Forms (a Quantitative Perspective). *Mongolian Studies*, 10(1), 179-218. (In Russ.) <https://doi.org/10.22162/2500-1523-2018-12-179-218>
- Lehmann, C. (1985). "Grammaticalization synchronic variation and diachronic change." *Lingua e Stile*, 20, 303-318.
- Lehmann, C. (2004). "Theory and method in grammaticalization." *Zeitschrift für Germanistische Linguistik* 32 (2), 152–87.
- Lehmann, C. (2015). *Thoughts on grammaticalization*. 3 rd edition [1995]. (Classics in Linguistica 1). Berlin: Language Science Press.
- Lehmann, C. (2024). *Ten Lectures on Grammaticalization An Introduction*. Leiden Boston: BRILL.
- Lidzhieva, L. A. (2014). "Reflection of the Process of Grammaticalization in Forming of Postpositions in Mongolian Languages." *Buryat State University Bulletin* 10 (3), 53-58.
- Lőrincz, L. (1977). *Mongólia története*. Budapest: Gondolat.
- Luvsandendeв, A. (Ed.). (2001-2002). *Bol'shoj Akademičeskij Mongol'sko-Russkij Slovar' v četyrex tomach*. Moskva: Academia.
- Lyons, J. (2005). *Linguistic Semantics: An Introduction*. Cambridge University Press.

- Luvsajeev, Ts., ve Şarhüü, Ts. (1968). Manc-Mongol tol biçig, ҮБ, 574 huudas.
- Malchukov, A. (2013). Verbalization and Insubordination in Siberian Languages. In: Martine Robbeets ve Hubert Cuyckens (eds.) *Shared Grammaticalization*. 177-208. Amsterdam and Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Martin, S. E. (1960). *Dagur Mongolian Grammar, Texts and Lexicon Based on the Speech of Peter Onon*. Bloomington: Indiana University Publications.
- Matić, D., ve Pakendorf, B. (2013). Non-canonical SAY in Siberia: Areal and genealogical patterns In: *Studies in Language*. John Benjamins, Amsterdam, 37(2), 356–412.
- Maysak, T. A. (2005). *Constructs with Verbs of Movement and Position: Typology of Grammaticalization*. Moscow: Yazyki Slavyanskikh Kultur.
- McMahon, A. M. S. (1994). *Understanding language change*. Reprinted: 1995, 1996, 1999. New York: Cambridge University.
- Meillet, A. (1912). L'évolution des formes grammaticales. *Scientia (Rivistadi Scienza)* 12:26. Reprinted in Meillet 1958, 130-148.
- Mithun, M. (1995). "On the Relativity of Irreality", *Modality in Grammar and Discourse*, 367-388, Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- MONGOLIIN NUUTS TOVHCOO* (2011). Ulaanbaatar: Munkhiin useg.
- Monraev, M. U. (1983). *Postpositions in Kalmyk Grammar Phonetics and Morphology*. Elista: Kalmyk Book Publishing
- Möngöntsetseg, B. ve C. R. Bawden. (2013). REMARKS ON SOME CONTEMPORARY PERFORMANCES OF EPICS IN THE MPR: БНМАУ даг орчин үеийн тулс хайлахад хийсэн ажлалт. *Acta Mongolica*, 13(385), 162–171. Retrieved from <https://journal.num.edu.mn/actamongolica/article/view/5814>
- Möngöntsetseg, B. (2023). Орчин тсэгийн Монгол Хелний үйлээс нэр үг бүтээх “-dal” дагавар ба ойролцоо дагаврын Тухай, On the modern Mongolian suffix “-dal” and related suffixes. *Mongolian Studies*, 36(386), 56–63. Retrieved from <https://journal.num.edu.mn/ms/article/view/6136>

- Norde, M. (2009). *Degrammaticalization*. United States: by Oxford University Press.
- Norde, M. (2012). Lehmann's parameters revisited. Kristin Davidse, Tine Breban, Lieselotte Brems & Tanja Mortelmans (Ed.). *Grammaticalization and Language Change: New Reflections*. Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins, 73-110.
- Norde, M. (2019). Grammaticalization in morphology. Rochelle Lieber (Ed.). *Oxford Research Encyclopedia of Linguistics, Volume Morphology*.
- Norman, J. (1977). The Evolution of Proto-Tungusic *t to Manchu s. *Central Asiatic Journal* 21, 3/4, 229-233.
- Nugteren, H. ve Ross, M. (1996). Common Vocabulary of the Western and Eastern Yugur Languages: The Turkic and Mongolic Languages. *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, 49(1-2), 25–91.
- Nugteren, H. (2011). *Mongolic Phonology and the Qinghai-Gansu languages*. Utrecht: LOT.
- Ozawa, S. (1965). "Auxiliary verb a- and bü- in Middle Mongolian". *Tōkyō Gaikokugo Daigaku Renshū* 12, 91-113.
- Önörbayan, Ts. (2004). *Orçin Tsagiyn Mongol helniy ügzüy*. Ulaanbaatar.
- Papafraguó, A. (2000). *Modality: Issues in the Semantics-Pragmatics Interface*, Elsevier Publishing Company.
- Purevjav, E. (2014). Current Trends in Oirat Dialect Studies, in I. Lkhagvasuren – Y. Konagaya (Edd.), *Oirat People: Cultural Uniformity and Diversification (= Senri Ethnological Studies 86)*, 9–17.
- Purev-Ochir, B. (2007). *Mongol helnii butets, utga, uureg, hereglee*, Ulaanbaatar: MUBIS
- Pyurbeev, G. Ts. (2010). *Kalmyk Grammar: Syntax*. Elista: Kalmyk Humanities Research Institute (RAS).
- Pyurbeev, G. Ts. (2012). *Khalkha Jirum: A 17th Century Monument of Mongolian Law. Vocabulary. Grammar. Transliteration*. Moscow, Kaluga, Eidos.

- Ramat, P. (2001). Degrammaticalization or transcategorization? In C. Schaner-Wolles, J. Rennison, ve F. N. (Eds.), *Naturally! Linguistic Studies in Honour of Wolfgang Ulrich Dressler Presented on the Occasion of his 60th Birthday*, 393–401.
- Rassadin, V. (1980). *Mongolo-buryatskiye zaimstvovaniya v sibirskih tyurkskih yazıkah*. Moskva: Nauka.
- Rassadin, V. (2007). *Oçerki po istorii slojeniya tyurko-mongol'skoy yazıkovoy obşçnosti. 1. Tyurkskoye vliyaniye na leksiku mongol'skih yazıkov*. Elista: Kalmytskij gosudarstvennyj universitet.
- Rassadin, V. (2008). *Oçerki po istorii slojeniya tyurko-mongol'skoy yazıkovoy obşçnosti. 2. Mongol'skoye vliyaniye na leksiku tyurkskih yazıkov*. Elista: Kalmytskij gosudarstvennyj universitet.
- Rassadin, V. (2014). *Altaistika (Uçebnoje posobije)*. Elista: Kalmytskij gosudarstvennyj universitet.
- Rassadin, V. I. (1980). *Mongolo-buryatskiye zaimstvovaniya v sibirskih tyurkskih yazıkax*. Moskva: Nauka.
- Rassadin, V. I. (2007). *Oçerki po istorii slojeniya tyurko-mongol'skoy yazıkovoy obşçnosti. Çast' I Tyurkskoe vliyaniye na leksiku mongol'skih yazıkov*. Elista: Izd-vo Kalmytskogo Universiteta.
- Rentsch, J. (2011). Issues of grammaticalisation in Turkic modal constructions. *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, 64(4), 453-474.
- Rentsch, J. (2013). Türk dillerinde kipsellik ve kipselliğın anlambilimsel haritası. *Bilig*, 67, 129-168.
- Rinçine, A. R. (1947). *Kratkiy mongol'sko-russkiy slovar'*. *Mongol-oros tovç tol'biçig*. *Mongyol oros tobçi / Краткий монгольско-русский словарь. Монгол-орос товч толь. Mongyol oros tobçi toli*. Moskva: Ogiz.
- Robbeets, M. (2005). *Is Japanese Related to Korean, Tungusic, Mongolic and Turkic?* (Turcologica 64). Wiesbaden: Harrassowitz.
- Robbeets, M. (2007a). How the actional suffix chain connects Japanese to Altaic. *Turkic Languages*, 11(1), 3-58.

- Robbeets, M. (2007b). The causative-passive in the Trans-Eurasian languages. *Turkic Languages*, 11(2), 235-278.
- Robbeets, M. I. (forthcoming). Trans-Eurasian: Can verbal morphology solve the controversy? In L. Johanson ve M. Robbeets (Eds.), *Verbal morphology and the historical comparison of the Transeurasian languages* (Turcologica). Wiesbaden: Harrassowitz.
- Róna-Tas, A. (2016). Khitan Studies I. The Graphs of the Khitan Small Script 1. General Remarks, Dotted Graphs, Numerals. *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, 69(2), 117-138.
- Rooth, M. (1996). "Focus" *The Handbook of Contemporary Semantic Theory*, Shalom Lappin (ed.) Oxford: Blackwell.
- Rozycki, W. (1993). A problem in Proto-Tungus reconstruction: The phoneme *k'-. *Ural-Altäische Jahrbücher N.F*, 12, 203-212.
- Rozycki, W. (1994). *Mongol Elements in Manchu* (Uralic and Altaic Series 157). Bloomington, IN: Indiana University, Research Institute for Inner Asian Studies.
- Rybatzki, V. (2003). Intra-Mongolic Taxonomy. in: Janhunen J. (ed.) *The Mongolic Languages*, London-New York: Routledge, 364–390.
- Rybatzki, V. (2006). *Die Personennamen und Titel der mittelmongolischen Dokumente. Eine lexikalische Untersuchung* (Publications of the Institute for Asian and African Studies 8). Helsinki: Yliopistopaino Oy.
- Rybatzki, V. (2013). Some Mongolic Words in Özbek (I): Words Beginning with a-, â-, e-, b-, p-, d-, t-". *Yalım Kaya Bitigi, Osman Fikri Sertkaya Armağanı*, Ankara: Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 511–532.
- Rybatzki, V. (2015). Some Mongolic Words in Özbek (II): Words Beginning with č-, j-, y-". *Transactions of the Institute for Linguistic Studies*, Vol XI, Part 3, pp. 380–398.
- Rybatzki, V. (2017). Some Mongolic Words in Özbek (III): Words Beginning with Γ- X- (X-) Q-". *Prof. Dr. Talat Tekin Hatıra Kitabı, Cilt 2*. İstanbul: Çantay Yayınevi, 915–957.

- Rykin, P. (2014). Linguistic Features of The Mongolian Text of The Tyr Trilingual Inscription (1413). *Mongolica*, 47, 126-138.
- Saavedra, D. C. (2021). *Measurements of grammaticalization: Developing a quantitative index for the study of grammatical change*. Berlin: De Gruyter Mouton.
- Šagdarov, L., ve Čeremisov, K. (2010). *Burjatsko-russkij slovar' v 2 tomah*, Ulan-Ude: Respublikanskaja tipografija.
- Sanjeev G., Orlovskaja M., ve Ševernina Z. (2016). *Etimologičeskij slovar' mongol'skix jazykov tom II (G-P)*, Moskva: Institut Vostokovedenija RAN
- Sanjeev, G. Orlovskaja Marija, Ševernina Zoja. (2015). *Etimologičeskij slovar' mongol'skix jazykov tom I (A-E)*, Moskva: Institut Vostokovedenija RAN
- Sanjeev, G., Orlovskaja M., ve Ševernina Z. (2018). *Etimologičeskij slovar' mongol'skix jazykov tom III (Q-Z)*, Moskva: Institut Vostokovedenija RAN
- Sanjheev, G. D. (1963). *Comparative Grammar of Mongolic Languages: Verb*. Moscow: Vostochnaya Literatura.
- Sanjeev, G. D. (1983). *Grammatika Kalmitskogo Yazıka. Fonetika i Morfologiya (Kalmyk grammar. Phonetics and morphology)*, Kalmitskoe Knijnoe izdatelstvo, Elista, 335.
- Sárkôzi, A. (2004). *Classical Mongolian*. Lincom Europa: Muenchen
- Ščerbak, A. (1996). Irregular sound correspondences in Turkic languages conditioned by reborrowing from Mongolian, in: Berta A. et al. (ed.) *Symbolae Turcologicae Studies in Honour of Lars Johanson on his Sixtieth Birthday*, Swedish Research Institute, Uppsala, 199–203.
- Ščerbak, A. (1999). Turkology and Altaistics, in: Fujishiro S. & Shogaito M. (ed.) *Issues in Turkic Languages. Description and Language Contact*. Kyoto: Department of Linguistics Kyoto University, 9–18.
- Ščerbak, A. (2005). *Tjurksko-mongol'skije jazykovyje kontakty v istorii mongol'skix jazykov*. Sankt-Petersburg: Nauka.

- Schönig, C. (2003). “Diachronic and areal approach to the Turkic imperative paradigm”, *EJOS* VI, 16, 1-15.
- Shagdarov, L. D. (1962). *Figurative Words in the Modern Buryat Language*. Ulan-Ude: Buryat Book Publishing.
- Shagdarov, L. D. (2013). *The Buryat Language: Issues of a New Academic Grammar (Noun, Adjective, Adverb, Postpositions, Modal Lexemes, Words of the Category of State and Descriptive Ones)* Ulan-Ude: Buryat Scientific Center (Sib. Branch of RAS).
- Shimunek, A. (2017). *Languages of Ancient Southern Mongolia and North China (Tunguso-Sibirica 40)*. Wiesbaden: Harrassowitz.
- Sidwell, P., & Jenny, M. (2021a). Introduction. In P. Sidwell & M. Jenny (Eds.), *The languages and linguistics of Mainland Southeast Asia: A comprehensive guide* (pp. 1–20). De Gruyter Mouton. <https://doi.org/10.1515/9783110558142-001>
- Slater, K. W. (2003). *A grammar of Mangghuer: A Mongolic language of China's Qinghai-Gansu sprachbund*. Routledge: Curzon.
- Song, J.-M. (2002). Grammaticalization of the verb ge- 'to say' in Khalkha Mongolian. *Ōsaka keizai hōka daigaku sōgō kagaku kenkyūsho nenpō*, 3, 29–38. Osaka: Osaka University of Economics and Law.
- Stepanov, G. (1928). The Yakut Language in its Relation to Turkic and Mongolic Languages, Collection of Papers of the Research Society “Saqa keskile”, 5: 29-60.
- Street, J. (2008a). The interrogative particle in Early Middle Mongol. *Journal of Asian Studies*, 30, 43–82.
- Street, J. (2008b). Middle Mongolian Past-tense -BA in the Secret History. *Journal of the American Oriental Society*, 128*(3), 399-422.
- Street, J. (2010). On the three past tense endings of early Middle Mongolian. *Ural-Altische Jahrbücher*, 23*, 126-159.
- Street, J. C. (2013). On Quotation in Middle Mongolian: The verb ke(m)e- 'to say'. *The Mongolia Society, Occasional*, 27.

- Street, J. (1982). The particle *gü* in the Secret History. *Journal of the American Oriental Society* 102. 619–630.
- Sweetser, E. (1990). *Modality: From Etymology to Pragmatics, Metaphorical and Cultural Aspects of Semantic Structure*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Şagdarsüren, Ts. (2001). *Mongolçuudın üseg biçgiyn товчоон (üsegzüyn sudlagaa)*. Ulaanbaatar.
- Tekin, T. (2003). “Relics of Altaic Stem-final Vowels in Turkic” *Makaleler I: Altayistik*, Ankara: Grafiker.
- Todaeva, B. Kh. (1951). *Grammar of Modern Mongolian. Phonetics and Morphology*. Moscow: USSR Academy of Sciences.
- Todaeva, B. Kh. (2001). *Dictionary of Xinjiang Oirat*. Elista: Kalmyk Book Publishing.
- Tömörtogoo, D. (2022). *Mongol Hel Sudlal V Bot Tüühen Hel Züü*. Ulaanbaatar.
- Traugott, E. C. (1982). From Propositional to Textual and Expressive Meanings: some semantic pragmatic aspects of grammaticalization. In W. P. Lehmann ve Y. Malkiel (Eds.), *Directions for Historical Linguistics: A symposium* 245-271. University of Texas Press.
- Traugott, E. C. (1986). From polysemy to internal semantic reconstruction. *Berkeley Linguistics Society*, 12, 539-550.
- Traugott, E. C. (2002). From etymology to historical pragmatics. In D. Minkova & R. Stockwell (Eds.), **Studies in the history of the English language** 19-49.
- Traugott, E. C., ve Heine, B. (Eds.). (1991). **Approaches to Grammaticalization** (Vols. I-II). John Benjamins B.V.
- Traugott, E. C., ve Trousdale, G. (2010). Gradience, gradualness and grammaticalization: How do they intersect? In E. C. Traugott ve G. Trousdale (Eds.), *Gradience, Gradualness and Grammaticalization*. 19- 44, John Benjamins Publishing Company.
- Tsintsius, V. I. (1975). *Sravnitel'nyy slovar' tunguso-man'çjurskih yazıkov. Materialı k etimologičeskomu slovarıu tom 1 [Comparative dictionary of Tungusic-Manchu*

languages. Materials for the etymological dictionary, vol. 11. Akademiya Nauk SSSR Institut Yazıkoznaniya.

- Tsydyпов, Ts.-Zh. Ts. (1972). *Buryat Analytical Constructs*. Ulan-Ude: Buryat Book Publishing
- Uuganbayar, M. (2021). *Türeg Mongol Ügiyn Garal*. Ulaanbaatar.
- Wiezman, E. (1993). “Interlanguage requestive hints”, in *Interlanguage Pragmatics*, Kasper&Blum-Kulka eds.
- Yadamjav G. ve Bat-Amgalan B. (Edd.), Radnaabadraa. Ravjam Zaya Bandidin tuuj sarnı genel hemeeh orşiv (= Bibliotheca Oiratıca), Ulaanbatar, tüüh soyel, hel biçig sudlalın tod nomin genel töv.
- Yanjindulam, V. (2015). Zahçin aman ayalguunı ügsiyn aviazüy, ügiyn san-helzüyn zarim ontslog, in IO. TSENDEE (Ed.), *Oyrad sudlal: ugsaa, hel, soyel*, Ulaanbaatar, Oyrad sudlalın töv, 316–324.
- Yahontova, N. S. (1996). *Oyratskiy literaturniy Yazık XVII veka* (= Yazıki narodov Aazii i Afriki), Moskva, İzdatelskaya firma «Vostoçnaya literatyra» RAN,
- Yahontova, N. S. (1997). *Oyratskiy literaturniy yazık*, in *yazıki mira. Mongolskie yazıki, tunguzo-mançurskie yazıki, yaponskiy yazık, Koreyskiy yazık*, Moskva, İzdatelstvo «İndrik», 132–144.
- Yahontova, N. S. (1999). *Oyratskaya versiya «İstorii o Molon-toyne»*. faksimile rukopisi, izdanie teksta, vedenie, perevod s oyratskogo, transliteratsiya, Kommentariy i priloeniya (= Pamyatniki kulturi VI), SanktPeterburg, Institut vostokovedeniya Rossiyskoy Akademii nauk, SanktPeterburgskiy filial, Tsentr «Peterburgskoe Vostokovedenie», 1999.
- Yahontova, N. S. (2010.). *Oyratskiy slovar poetičeskih virajeniy* (= Pamyatniki pismennosti Vostoka), Moskva, İzdatelskaya firma «Vostoçnaya literatura» RAN.
- Ziegeler, D. (2000). *Hypothetical Modality, Grammaticalisation in an L2 dialect*, Studies in Language Companion Series 51, National Tsing Hua University, Taiwan.

Zikmundová, V. (2010). The function of descriptive verbs in colloquial Sibe 1. The basic pair of verbs of motion ji- 'to come' vs. gen- 'to visit'. *MongoloTibetica Pragensia* '10, 3/2. Ethnolinguistics, Sociolinguistics. Religion and Culture. Praha: Triton. 95–123.

İnternet Kaynakları

[Kalmitskaya elektronnaya biblioteka | Samoe polnoe sobranie Kalmitskoy literaturı](#)

Kalmyk Digital Library. Available at: <http://halmglib.org/> (August 25, 2020). (In Kalm.)

Kalmyk National Corpus. Available at: <http://web-corpora.net/> (Erişim Tarihi: August 25, 2020). (In Kalm.)

National Corpus of the Kalmyk Language. Available at: <http://kalmcorpora.ru/> (In Kalm.)

[Mongolian Corpus \(web-corpora.net\)](#)

[Conversion System between Traditional Mongolian and Cyrillic Mongolian \(mglib.com\)](#)

[Nauçnaya Elektronnaya biblioteka, https://www.kci.go.kr/](#)

[OPEN DATA LAB MONGOLIA](#) Opendatalab.mn - Mongol Helniy Taylbar Töl - Üil
üg

[Mongolian Journal of Humanities and Social Sciences](#)

Mongol Helniy zöv biçih dürmiyn juramlasan töl

[MYYHC-ıyn katalog catalog](#)

<https://journal.num.edu.mn/>

http://mongol-bichig.dusal.net/58/devsger_ng.html. Son Erişim Tarihi: 12/12/2024

<http://unentogs.blogspot.com.tr/2013/04/blog-post.html>. Son Erişim Tarihi: 12/12/2024

 HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ TEZ ÇALIŞMASI ETİK KURUL İZİN MUAFİYETİ FORMU	
HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞINA	
Tarih: 21/2/2025	
Tez Adı: MOĞOLCADA FİL BİRLEŞMELERİ	
<p>Yukarıda başlığı/konusu gösterilen tez çalışmam:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. İnsan ve hayvan üzerinde deney niteliği taşımamaktadır, 2. Biyolojik materyal (kan, idrar vb. biyolojik sıvılar ve numuneler) kullanılmasını gerektirmemektedir. 3. Beden bütünlüğüne müdahale içermemektedir. 4. Gözlemsel ve betimsel araştırma (anket, ölçek/skala çalışmaları, dosya taramaları, veri kaynakları taraması, sistem-model geliştirme çalışmaları) niteliğinde değildir. <p>Hacettepe Üniversitesi Etik Kurullar ve Komisyonlarının Yönergelerini inceledim ve bunlara göre tez çalışmamın yürütülebilmesi için herhangi bir Etik Kuruldan izin alınmasına gerek olmadığını; aksi durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.</p> <p>Gereğini saygılarımla arz ederim.</p>	
<p>Adı Soyadı: Nilay ALTUNAY</p> <p>Öğrenci No: N17141218</p> <p>Anabilim Dalı: TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI</p> <p>Programı: TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI</p> <p>Statüsü: ☐ Yüksek Lisans ☒ Doktora</p>	<p>21/2/2025</p> <p><i>Nilay ALTUNAY</i></p>
<u>DANIŞMAN GÖRÜŞÜ VE ONAYI</u>	
<p>Telefon: 0-312-2976771 Faks: 0-3122977171 E-posta: turkiyat@hacettepe.edu.tr</p>	

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
DOKTORA TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞINA

Tarih: 24/2/2025

Tez Adı: MOZOLCADA FİD BİRLEŞİMİ

Yukarıda başlığı/konusu gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam ..... sayfalık kısmına ilişkin, 24/2/2025 tarihinde şahsım/tez danışmanım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, tezin benzerlik oranı % 8 'dir.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç,
- 2- Kaynakça hariç
- 3- Alıntılar hariç/dâhil
- 4- 5 kelmeden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

Tarih ve İmza

Adı Soyadı: NİLAY ALTUNAY

NİLAY ALTUNAY

Öğrenci No: N1744218

24/2/2025

Anabilim Dalı: TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI

Programı: TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI

Statüsü: Yüksek Lisans Doktora

DANIŞMAN ONAYI

UYGUNDUR

MOĞOLCADA FİİL BİRLEŞMELERİ

ORIJİNALLIK RAPORU

%8	%8	%2	%1
BENZERLİK ENDEKSİ	İNTERNET KAYNAKLARI	YAYINLAR	ÖĞRENCİ ÖDEVLERİ

BİRİNCİL KAYNAKLAR

1	edoc.ub.uni-muenchen.de İnternet Kaynağı	%3
2	www.researchgate.net İnternet Kaynağı	%2
3	acikbilim.yok.gov.tr İnternet Kaynağı	%1
4	dergipark.org.tr İnternet Kaynağı	%1
5	docplayer.biz.tr İnternet Kaynağı	<%1
6	acikerisim.pau.edu.tr:8080 İnternet Kaynağı	<%1
7	"Shared Grammaticalization", John Benjamins Publishing Company, 2013 Yayın	<%1
8	www.jshsr.org İnternet Kaynağı	<%1
9	tr.scribd.com İnternet Kaynağı	<%1